

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
Навчально-науковий інститут філології,
перекладу та журналістики

Алла Бондаренко

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Ніжин
2021

УДК 800: 001.2

Б 81

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 16 від 30.06.2021 р.

Рецензенти:

Семашко Т. Ф. – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Пугач В. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання ННІ філології, перекладу та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Бондаренко А.

Б81 Лінгвокультурологія: навчально-методичний посібник.
Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 197 с.

У посібнику запропоновано систему роботи щодо вивчення матеріалу лінгвокультурології як інтегративної дисципліни нового типу. У теоретичній частині розглянуто актуальні питання цієї галузі знань: основні аспекти лінгвокультурології, типологію лінгвокультурем, лінгвокультурні код і концепт та ін. У практичній наведено текстові вправи, тести для перевірки знань і питання підсумкового контролю. Видання призначене для широкого кола користувачів: викладачів, студентів, учителів, усіх, кому не байдужі питання національної мови та культури.

© Бондаренко А., 2021

© НДУ ім. М. Гоголя, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА.....	7
Лінгвокультурологія – інтегративна дисципліна нового типу	7
Співвідношення мови та культури. Методологія лінгвокультурологічних досліджень	25
Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології	44
Імпліцитна семантика в структурі лінгвокультурем	61
Репрезентація лінгвокультурних кодів мовомисленнєвої картини світу	72
Лінгвокультурні концепти в мовомисленнєвій картині світу.....	90
Мовна особистість як лінгвокультурний феномен	108
ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА.....	131
Текстові вправи	131
Тематичні тести.....	173
Плани практичних занять	181
Питання для самостійної роботи.....	195
Питання для підсумкового контролю	196

ПЕРЕДМОВА

Функціонально-прагматична парадигма лінгвістики стимулювала зацікавленість мовою як засобом досягнення успіху, у зв'язку з чим відбулося впровадження в академічну практику вітчизняних університетів низки маргінальних мовознавчих дисциплін, із-поміж яких одне з чільних місць належить лінгвокультурології. Нині можна з упевненістю стверджувати, що на неї є суспільне замовлення. Становлення державності не знає інших підходів, окрім інтеграції суспільства на основі національних цінностей, серед яких мова та культура є пріоритетними.

Лінгвокультурологія – інтегративна дисципліна, представники якої послуговуються даними різних галузей знань. Водночас вона є самостійною: її об'єкт становлять мовні системи та їхні дискурсивні площини, які продукують і реалізують культурно значущі відомості, а предмет – способи вербалізації таких даних у мовній системі та мовленні. Завдання цієї дисципліни спрямовано на досягнення теоретичних і практичних результатів: уточнення принципів дослідження, ключових категорій, збагачення термінологічного апарату, застосування традиційних методів і вироблення нових, пошук засобів і способів взаємодії мови й культури та ін.

Вивчення лінгвокультурології має за мету досягнути знання та розуміння методологічної основи, теоретичних концепцій курсу, термінологічного апарату цього напрямку мовознавства, усвідомлення зв'язку мовних і культурних явищ, особливостей лінгвокультурем різних типів. У процесі навчання важливо засвоїти знання про лінгвокультурологічні вчення, сформувати вміння застосовувати методологічну базу дисципліни, використовувати її термінологію, пояснювати зв'язок мовних і культурних явищ й аналізувати лінгвокультуреми різних типів.

Навчально-методичний посібник складається з теоретичної та практичної частин, які зорієнтовано на кількість годин, передбачених у програмі. Зміст теоретичної сфокусовано на розгляді найважливіших проблем лінгвокультурології: її інтегративній специфіці, методологічних особливостях, зв'язку мови та культури, типології лінгвокультурум, сутності понять імпліцитної семантики, лінгвокультурних кодах і концептах, а також питанні мовної особистості. У процесі теоретичного викладу наголошено на витоках цієї дисципліни (праці І. Гердера, В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Ф. Буслаєва, О. Афанасьєва та ін.). Наведено концепції найпомітніших вітчизняних представників лінгвокультурології (С. Єрмоленко, В. Жайворонка, І. Голубовської, Н. Слухай, В. Кононенко, О. Селіванової, А. Мойсієнка, О. Левченко та ін.). Ураховано вчення зарубіжних (американських, польських, болгарських, білоруських, російських та ін.) дослідників (Е. Сепіра, Б. Ворфа, Дж. Лакоффа, М. Джонсона, А. Вежбицької, Є. Бартмінського, Н. Арутюнової, Ю. Степанова, С. Воробйова, М. Алейфіренка, В. Маслової та ін.). Теоретичний виклад ілюструють приклади не лише з української, а й інших лінгвокультур. Після матеріалу кожної з тем запропоновано питання для організації репродуктивних й евристичних бесід.

Практичну частину посібника становлять вправи, тести, плани практичних занять та питання підсумкового контролю, які підібрано відповідно до теоретичних засад цього напрямку мовознавства. Зокрема, виконання вправ має на меті пояснити зв'язок лінгвокультурології з різними галузями знань: етнолінгвістикою, лінгвокраїнознавством, фольклористикою, лінгвістикою тексту, соціолінгвістикою, а також психологією, менталітетознавством та ін. За допомогою запропонованих завдань студенти повинні навчитися характеризувати засоби та способи зв'язку мовних і культурних явищ, виразниками яких є лінгвокультурами різних типів. Тести до кожної з

тем спрямовано на закріплення теоретичних відомостей, вони мають тренувальний характер.

У посібнику дотримано послідовності вивчення дисципліни, яку визначено в її програмі. Плани практичних занять супроводжують списки наукової літератури, у яких наведено як класичні праці з лінгвокультурології, так і найновіші статті, монографії й автореферати дисертацій. На матеріали, доступні через інтернет-мережу, наведено покликання.

Авторка навчально-методичного посібника докторка філологічних наук Бондаренко А. І. висловлює щиру вдячність колегам за рецензії, слухні поради та фахову приязнь.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Лінгвокультурологія – інтегративна дисципліна нового типу

Лінгвокультурологія – це дисципліна, яка виникла в межах функціонально-прагматичної парадигми й вивчає засоби та способи реалізації культурологічної функції мови в процесі дискурсивної практики. Спираючись на певні знакові системи, мова й культура відображають світогляд народу та зазнають змін, трансформації в ході історичного розвитку. Перебуваючи в постійній взаємодії, вони впорядковують когнітивну діяльність людини, формують її аксіологічну картину світу, регулюють суспільну поведінку та впливають на прийняття рішень. У центрі уваги вчених, які працюють у цій галузі, – розгляд специфічних, притаманних певному товариству мовно-культурних співвідношень. Ідеться про закріплення в мові матеріальних і духовних надбань етносів, націй, певних соціальних груп (відповідно до вікових, гендерних, фахових, релігійних ознак та ін.). У полі зору дослідників перебувають також мовно-культурні надбання людства в цілому.

Мова відображає, нагромаджує, зберігає й передає наступним поколінням не тільки знання про культурну спадщину, історичну пам'ять, а й специфіку почуттів, переживань, які урізноманітнюють словесно-художню творчість етносу. Усе реалізоване в мовних формах закорінене в культурних досягненнях спільноти. Лінгвокультурне товариство володіє спільним досвідом матеріальної та духовної діяльності, культурним шифруванням і розкодуванням. Проте дослідники розглядають не суто марковані явища одного етносу. Важливим є також зіставлення феноменів різних національних лінгвокультур, аналіз їхніх властивостей із

метою досягнення комунікативних стратегій, порозуміння представників різних народів. Культурно специфічні одиниці фахівці вивчають не тільки на синхронному зрізі, а й у динаміці з метою визначити чинники самоорганізації систем і субсистем. Перспективним є дослідження лінгвосубкультур, мовного вираження культур різних типів. Наприклад, учені з'ясовують, що т.з. маскулінні культури зорієнтовані на силу, здобуття влади, індивідуалізм, а фемінні – на співчуття, інтеграцію, почуття спільності. Не втрачає актуальності розгляд процесів інкультурації (прилучення до надбань рідної культури через батьків, друзів, під час здобуття освіти та ін.), акультурації (засвоєння цінностей чужої культури), а також культурного шоку та ін.

Дослідники вважають, що лінгвокультурологію сформовано на межі соціо- й етнолінгвістики, проте її проблематика виходить за межі останньої (культури глобальна, різних епох, соціальних, вікових, територіальних, гендерних, професійних, а також конфесійних груп).

Існують відмінності лінгвокультурології від етнолінгвістики. Першу особливість визначає орієнтування на сучасний стан розвитку мови та культури. Другу – матеріал (живі комунікативні процеси, а також літературний, філософський, релігійний, фольклорний дискурси як джерела культурної інформації) та мета досліджень. Третю специфічну рису становить поширення дослідницьких інтересів на здобутки світової культури, матеріальних і духовних надбань різних епох, а також субкультур (молоді, спортсменів, наукової спільноти, жінок і чоловіків, мешканців певних регіонів та ін.).

Лінгвокультурологія за своєю сутністю інтегративна, спирається на глибинну асоціативну семантику, тому в її основу покладено знання з таких дисциплін, як етнолінгвістика (розглядає відображення специфіки світобачення та світосприйняття етносу в мові й мовленні); лінгвокраїно-

знавство (вивчає фіксування в мовних знаках відомостей про культурно-історичні особливості буття народу; функціонує як прикладна площина лінгвокультурології); лінгвістика тексту (її об'єктом є правила його побудови, як і засоби вираження текстових категорій); семасіологія (наука, яка розглядає лексичну семантику); лінгвокогнітологія (аналізує ментальні структури, рухаючись від індивідуальних уявлень до колективних); соціолінгвістика (вивчає соціальний аспект функціонування мови як системи); міжкультурна комунікація (у центрі її уваги перебувають комунікативні зв'язки, побудовані з урахуванням культурної специфіки) та ін. У лінгвокультурологічних дослідженнях ураховують дані психології, соціології, історії, літературознавства, менталітетознавства, етнології й етнографії, а також природничих наук.

Лінгвокультурологія є інтегративною дисципліною нового типу, тому в колі науковців точаться дискусії про її *предмет* й *об'єкт*. В. Красних переконана, що об'єктом лінгвокультурології є відображення та фіксація культурних явищ, а також культура, сприйнята крізь призму мови; предметом – елементи мови та дискурсу. М. Алефіренко висловлює думку про те, що об'єкт цього напряму мовознавства – продукти ціннісно-сміслового пізнання, світ суб'єктивних образів, сенсів і цінностей, а предметом лінгвокультурології є мовна, дискурсивна діяльність, розглядана з ціннісно-семантичного погляду. У такий спосіб підкреслено пріоритетність вивчення аксіологічних характеристик лінгвокультурем. В. Маслова висловлює думку про те, що об'єктом лінгвокультурології є взаємодія людини з мовою й культурою, а предмети цієї дисципліни перебувають на межі лінгвістики й культурології, етнографії та психології.

Л. Мацько вважає об'єктом лінгвокультурології співвідношення мови та культури, їхню взаємодію, а предметом – мовні одиниці, що є носіями культурологічної інформації,

культурних цінностей. В. Кононенко аналізує об'єкт лінгвокультурології зі встановленням співвідношень мови й культури, а предмет – передусім із текстами, які акумулюють світоглядно-мистецькі знання й уявлення. У такий спосіб дослідники підкреслюють урахування подвійної (мовно-культурної) природи об'єкта, проте акцентують на власне мовній сутності предмета дослідження. Відповідно до «Лінгвістичної енциклопедії» за ред. О. Селіванової, об'єктом лінгвокультурології є мовні системи та їхні дискурсивні продукти, які транслують культурно значущу інформацію, а предметом – способи вербалізації цієї інформації в мові й мовленні. Таке тлумачення відображає оптимальне врахування частки як мовних, так і культурних відомостей у процесі аналізу лінгвокультурем.

Розглядаючи сучасний стан лінгвокультурології, необхідно зазначити, що дослідження її проблем потребує докладання значних зусиль. Завданнями, які нині постають перед ученими в цій галузі, є

- конкретизація вироблених принципів дослідження, обґрунтування нових;

- уточнення функціональних ключових термінопонять (*лінгвокультурні код, стереотип, концепт, картина світу (її фрагмент)* та ін.);

- оновлення, розширення термінологічного апарату лінгвокультурологічних досліджень;

- адаптування традиційних лінгвістичних методів, застосовуваних у суміжних дисциплінах (етимологічний, компонентний, дистрибутивний, контекстуально-інтерпретаційний аналіз та ін.) в процесі пояснення лінгвокультурних явищ;

- вироблення специфічних методик лінгвокультурологічних досліджень, зокрема пов'язаних із виявленням імпліцитної (фонової, підтекстової) інформації;

- пошук механізмів взаємодії мови та культури;

- вироблення критеріїв лінгвокультурно маркованих явищ;
- окреслення системи лінгвокультурологічної компетентності та ін.

Як відомо, основи розгляданої дисципліни закладено в працях учених XIX ст., які аналізували сутність культурно значущих мовних явищ: І. Гердера (ідея неповторності народного духу), В. фон Гумбольдта (теорія впливу мовної специфіки на світосприйняття та словесну творчість народу), О. Потебні (вчення про фольклор як похідну від мови систему), Ф. Бусласва (теорія зв'язку історії мови з життям народу та його творчістю), О. Афанасьєва (концепція співвідношення світогляду слов'ян і їхньої усної народної творчості) та ін.

Поштовхом до розвитку лінгвокультурології стала гіпотеза мовної відносності (20-і роки XX ст.), авторами якої є американські дослідники Е. Сепір та Б. Ворф. У ній висловлено припущення, що специфіка лінгвальних структур визначає межі світобачення, сприйняття й пізнання реальності; мова відображає й одночасно спрямовує мислення. Незважаючи на те, що ця теорія зазнала критики, її раціональне зерно (етнокультурні особливості мовних явищ) було використано як катализатор лінгвокультурологічних студій.

У 80-их роках XX ст. створено теорію концептуальної метафори (праця «Метафори, якими ми живемо» Дж. Лакоффа та М. Джонсона), яка стимулювала формування когнітивного напрямку в лінгвокультурології. У польсько-австралійській школі А. Вежбицької вироблено концепцію семантичних примітивів, пошук яких був здійснений емпіричним шляхом. Їхній реєстр складається з базових слів, необхідних для опису інших лексико-семантичних елементів. У праці «Ментальна мова» наведено такий перелік:

- субстантиви (*я, ти, хтось, щось, люди*);

- детермінатори, квантифікатори (*цей, інший, один, два, увесь, багато*);
- предикати ментальних станів (*думати, говорити, знати, хотіти, відчувати*);
- дії, події (*робити, траплятися, відбуватися*);
- оцінки (*гарний, поганий*);
- дескриптори (*великий, маленький*);
- інтенсифікатор (*дуже*);
- метапредикати (*не, ні, якщо, через, дуже, як, подібний*);
- час і місце (*коли, де, до, після, під, над*);
- таксономія, партономія (*вид, частина* й ін.).

Деякі мовознавці критикують цю концепцію за використання методу інтроспекції (самоспостереження). Проте її застосовують для вивчення ключових слів лінгвокультури та її сценаріїв, а також опису розбіжностей між схожими словами, їхніми сенсами в різних культурах.

Лінгвокультурологія вивчає засоби та способи реалізації культурологічної функції мови в процесі дискурсивної практики. Спираючись на певні знакові системи, мова й культура відображають світогляд народу та зазнають трансформації в ході історичного розвитку. Перебуваючи в постійній взаємодії, вони структурують когнітивну діяльність людини, формують її систему вартостей і поведінкові механізми.

Учені, які працюють у площині лінгвокультурологічних студій, розглядають специфічні, притаманні певному товариству цінності, співвідношення та стереотипи. Мова відображає матеріальні та духовні надбання етносів, націй, певних соціальних груп (відповідно до вікових, фахових, релігійних, гендерних ознак та ін.).

Російський дослідник С. Воркачов переконаний у тому, що лінгвокультурологія виникла на початку 90-их років у Російській Федерації та звідти поступово поширилась на значну частину пострадянського простору. М. Алефіренко менш

категорично висловлюється про «батьківщину» цієї лінгвістичної дисципліни, вважаючи, що на ідеї вчених XIX ст. відгукнулися дослідники з багатьох слов'янських країн, як і з Росії. Ґрунтовними в лінгвокультурології є праці Н. Арутюнної (логічний аналіз лінгвокультурних явищ); Ю. Степанова (вивчення лінгвоконцептів як культурних констант); М. Толстого та С. Толстої (характеристика етнолінгвальних феноменів слов'янських культур); С. Воробйова (обґрунтування терміна «лінгвокультурема»); М. Алефіренка (вчення про ціннісно-культурний простір мови); В. Телії (аналіз фразеологізмів як лінгвокультурних продуктів); В. Красних (типологія прецедентних феноменів) та ін. Значний внесок у розвиток цього напряму мовознавства зробили польські лінгвісти А. Вежбицька (визначення особливостей лінгвокультури на основі її ключових слів); Є. Бартмінський (теорія етнокультурного профілювання з огляду на компоненти значення); білоруська дослідниця В. Маслова (характеристика репрезентативних явищ лінгвокультури); казахська мовознавиця Г. Алімжанова (зіставна лінгвокультурологія, побудована на вивченні реалем, вокативів, ритуалізованих комунікативних ситуацій, культурно маркованих концептів та ін.). Українські дослідники (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, І. Голубовська, О. Селіванова, А. Мойсієнко, Н. Слухай, О. Левченко, Н. Мех, Т. Вільчинська та ін.) розглядають особливості національної лінгвокультури.

Диференційний підхід до лінгвокультурологічних досліджень застосувала Л. Кравець, яка виокремила фразеологічно спрямований (В. Ужченко, О. Селіванова та ін.), концептологічний (В. Кононенко, Л. Лисиченко та ін.), лексикографічний (В. Жайворонок та ін.), а також лінгводидактичний (В. Кононенко, Л. Мацько та ін.) напрямки. Пошуки в цій площині тривають з огляду на потребу вироблення класифікаційних критеріїв. Через

функціонування в науковому просторі значного корпусу наукових текстів виникає проблема розгляду інших напрямків української лінгвокультурології.

Низка праць засвідчує незаперечні здобутки українських учених у площині цієї дисципліни. Зокрема, результатом зусиль науковців вітчизняних університетів й АН України є сформовані аспекти лінгвокультурологічних досліджень. Етнолінгвістичний визначає етнокультурний вимір мовних знаків і процесів. В. Жайворонок у монографії «Українська етнолінгвістика» схарактеризував константи, які підтримують стабільність, стереотипність лінгвокультури, указав на роль у них ментальних, психічних особливостей та способу міфологізувати дійсність. У словнику «Знаки української етнокультури» цього автора вміщено ілюстрації з давньої української літератури, усної народної творчості, літописних і біблійних текстів, що створює уявлення про спектр джерел, які живлять, транслюють і специфікують українську лінгвокультуру.

Особливості мовно-культурних елементів вибудовують демаркаційну лінію між уявленнями, у яких на аксіосемантичному тлі постає світобуття для представників різних етносів. І. Голубовська реалізувала етнокультурний підхід до специфікації образів універсуму (монографія «Етнічні особливості мовних картин світу»), спираючись на одиниці не лише лексико-семантичного, фразеологічного рівнів, а й урахувавши граматичні чинники. У праці використано відомості, які вказують на відмінності картин світу різних народів: українців, росіян, англійців та ін. Н. Слухай студіювала особливості словесної образності виразників споріднених етнокультурних пластів (монографія «Художній образ у дзеркалі міфу етносу»).

Репертуар фонових знань, специфічний у різних спільнотах, використовують, наприклад, у процесі називання об'єктів матеріальної та духовної культури. О. Селіванова створила

вчення про прецедентну мотивацію процесів номінації в етнокультурі (див., наприклад, її монографію «Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові»), а також систематизувала основи етнокультурної компетентності. Аналогізування різнорідних реалій, понять (конкретних й абстрактних) висвічує особливий погляд представників одного етнокультурного товариства. Багатогранність картин світу формують фразеологізми. О. Левченко відома як представниця компаративного вивчення фразеологічних систем слов'янських мов, вона є авторкою п'ятимовного словника порівнянь, який ілюструє специфіку лінгвокультурних асоціацій.

Етнічне маркування та пов'язані з ним функції мовних одиниць акумулюють фольклорні тексти, у яких закріплено культурну самобутність. С. Єрмоленко, Т. Беценко, А. Мойсієнко та ін. схарактеризували лінгвальні знаки етнокультури в різножанровому репертуарі усної народної творчості (думи, пісні, загадки, замовляння й ін.). Наприклад, у монографії Т. Беценко «Мова українських народних дум: текстово-образні універсалиї» та дисертації розглянуто мовні одиниці, які є виразниками антропоцентричної категорії та текстового континууму. Аналіз здійснено в тематично-подієвому, логіко-граматичному, структурно-композиційному та стилістичному планах.

Світобачення, яке визначає історію нації, сконцентроване у своєрідних шифрах знань і почувань. Культурні здобутки закріплюють шляхом лінгвальної стереотипізації. На лексикографічному матеріалі Т. Семашко проаналізувала закономірності вербалізації сенсорного коду (монографія «Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі»). За допомогою сполучуваності лексики темпоральної групи в складі фразеологізмів та на основі етимологічного аналізу А. Бондаренко виявила основні когнітивно-семантичні вектори часу в наївній (донауковій)

картині світу, які створюють уявлення про темпоральний код українців (монографія «Темпоральність у поетичній мові ХХ ст.»).

Стилістичний аспект досліджень в аналізованій галузі мовознавства становить розгляд організації художнього дискурсу крізь призму особливостей, пов'язаних з естетично валентною мовотворчістю. С. Єрмоленко створила концепцію лінгвoseміотичних культурних феноменів (монографія «Мовно-естетичні знаки української культури»). Традиційне в лінгвокультурі нагадує про себе впродовж процесу відображення в мові усіх суспільних змін. Л. Ставицькій належить характеристика національно маркованих мовних одиниць у контексті культурних явищ епохи (монографія «Естетика слова в українській поезії 10–30-их р. ХХ ст.»). Вивчивши наслідки розгортання образних стереотипів, дослідниця з'ясувала співвідношення загальнонародної норми з особливостями мистецького напрямку та словесно-художніх ідіосистем.

Лінгвокогнітивний аспект охоплює численні праці українських науковців, які розробляли методики дослідження національно маркованих концептів як форм репрезентації знань, уявлень і переживань виразників національної культури. Дослідники розглядають вербалізацію когнітивних структур, сформованих у релігійних, художніх, публіцистичних текстах і розмовному мовленні. Наприклад, М. Скаб, застосувавши парадигматичний, синтагматичний та словотвірний підходи, простежила динаміку концепту «душа» в українській мовно-світоглядній системі, яку вміщено в лінгвокультурну площину обрядовості, переживань етносу та схарактеризовано як форму релігійної свідомості. Мовознавиця запропонувала погляд на сакральну сферу як регламентовану, структуровану та прогнозовану.

Лінгвокультурні особливості народу значною мірою визначають його вірування. Т. Вільчинська здійснила досліджен-

ня «Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст.» в контексті язичницького та християнського світоглядів. Когнітивний вимір виявляють системні лінгвоконцептологічні студії. Увагу науковців привертає не лише релігійна, а й мистецька модель світу. В. Іващенко в монографії «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу» розглянула структуру концепту «кобзар». Мовознавиця дослідила механізми та параметри моделювання наповненості мистецтвознавчих сфер і визначила систему назв і термінопонять, які репрезентують концепт «кобзар».

Структури репрезентації знань учені розглядають за допомогою різних фрагментів картин світу. На основі аналізу макрополів, які вербалізують концепт *logos* (*Розум, Мова, Творчість, Закон*) у наукових, релігійних, художніх текстах, Н. Мех розробила та ввела до наукового обігу багатовимірне поняття «лінгвокультурологема» (див. докторську дисертацію «Лінгвокультурологема ЛОГОС: когнітивний, прагматичний, функціонально-стилістичний аспекти»). У згаданій праці запропоновано обґрунтування кореляцій цієї категорії зі змістом понять *мова, розум, творчість, закон*. Концепт «логос» змодельовано як універсалію, яка перебуває на вершині ієрархії смислових утворень концептосфери.

Лінгвокультурну специфіку становлять також гендерні стереотипи: кожен етнос по-своєму тлумачить особливості узагальнених образів жінки та чоловіка. Т. Сукаленко побудувала модель метафоричного вираження концепту «жінка» в українській лінгвокультурі. На основі мікроконцептів, пов'язаних із зовнішніми, внутрішніми, фізичними та соціальними характеристиками, мовознавиця з'ясувала образну репрезентацію статі (монографія «Метафоричне вираження концепту «жінка» в українській мові»). Дослідниця розмежувала когнітивні паралелі, які допомагають зрозуміти особливості

сприйняття жінки в українській лінгвокультурі. На її думку, особу жіночої статі аналогізовано з природою, архетипною стихією, твариною, птахом, комахою, рослиною, артефактом (побутовою реалією, продуктом харчування), міфічною істотою (янголом, богинею, відьмою та ін.). У річищі своєрідного «гендерного буму» (Л. Ставицька) визначено архетипність, міфологічність, оцінність фемінно маркованого змісту метафор.

До аналізу репрезентації знань в українській лінгвістиці сформовано підхід, в основі якого перебуває врахування множинності когнітивних структур. В. Кононенко відомий як автор видання «Концепти українського дискурсу» й інших праць, у яких розглянуто такі культурно марковані одиниці, як *доля, воля, надія, гріх, мати, земля* та ін., визначено їхню співвідносність із мовотворчістю класиків української літератури.

Лінгвокультурні відомості становлять також структуру фреймів. Л. Кравець визначила основні донорські та реципієнтні зони, окреслила когнітивну карту метафор української поезії ХХ ст. та пояснила чинники метафоричного динамізму за допомогою компаративного фрейму (монографія «Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.»).

Як бачимо, можна вести мову про два основні підходи до вивчення структур репрезентації знань: інтенсивний (дослідження присвячено одному концепту) та екстенсивний (дослідники зосереджують увагу на кількох когнітивних структурах).

У межах соціолінгвістичного аспекту лінгвокультурологічних студій науковці розглядають явища, пов'язані з виходом за межі мовної норми в річище ігрових традицій національної культури, спрямуванням на карнавалізацію повсякденного спілкування, яке своєрідно нейтралізує психічний негатив від сприйняття буденщини. «Піонерським» лексикографічним виданням, який означає цей аспект, є «Перший словник українського молодіжного сленгу», який уклала С. Пиркало (за редакцією Ю. Мосенкіса). Вивчаючи обсценну лексику в кон-

тексті соціокультурної ситуації епохи, Л. Ставицька дійшла висновку, що в дискурсивному просторі жаргонне слово перетворюється на своєрідне втілення альтернативної, протилежної до схвалених у суспільстві норм поведінки буттєвої позиції. Відомі напрацювання дослідниці – це «Короткий словник жаргонної лексики української мови», «Український жаргон. Словник», «Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників» та ін. У передмовях до цих видань мовознавиця вказала на використання позанормативних слів як вияв самобутньої сміхової культури українців у важких суспільних умовах. Л. Ставицька наголосила на тому, що в лінгвокультурній площині жаргонізмів екзистує не лише окрема людина, а й покоління, етнос у цілому.

Аналіз лінгвокультурних феноменів у методичному аспекті створює можливості для вивчення проблеми викладання дисципліни в університетах, конкретизації її предмета й об'єкта, змісту, завдань та методів отримання лінгвокультурологічних відомостей. У монографії «Мова у контексті культури» та посібнику «Українська лінгвокультурологія» В. Кононенко застосував текстоцентричний принцип аналізу.

Використавши лексикографічний підхід, О. Потапенко уклав «Словник символів культури України», у якому вміщено 22 тематичні групи культурно маркованої лексики. Л. Мацько запропонувала модель лінгвокультурологічного вивчення текстів на основі типології складників (реалем, сигніфікативних та конотативних, тропеїчних і фігуральних, символіко-предметних, а також фразеологізмів, номінацій свят і місяців та ін.). Т. Беценко розробила алгоритм розгляду художніх текстів на основі проблемно-тематичного, жанрового, стилістичного аналізу, урахувавши різнорівневі мовні одиниці, які перебувають у тісному зв'язку з етнолінгвістичними, етноментальними, мовно-культурними, менталітетознавчими відомостями.

Актуальним у сучасному світі є дослідження проблеми міжкультурної комунікації. Знаючи особливості етносів, націй, можна забезпечити продуктивність відносин між народами та особисті взаємини, що важливо з огляду на глобалізаційні процеси. **Міжкультурна комунікація** (термін, який увели Е. Холл і Г. Тейлер) становить обмін інформацією з урахуванням лінгвокультурної специфіки співрозмовників. Якщо згадана теорія в США була затребувана вже в 40-их роках (у зв'язку зі створенням Інституту служби за кордоном), а в Західній Європі в 70–80-их, то в Східній – у 90-их рр. XX та XXI ст., коли країни колишнього «соціалістичного табору» стали здійснювати інтеграцію у світову соціокультурну спільноту.

Українські дослідники активно відгукнулися на нові виклики часу. Ф. Бацевич уклав «Словник термінів міжкультурної комунікації», у якому знайшли місце такі категорії, як **лінгвокультурний код, культурний шок, акультурація, інкультурація** та ін. В. Манакін, автор посібника «Мова і міжкультурна комунікація», який започаткував нову серію видань, аргументує спільність і відмінність лінгвокультур, аналізує картини світу, концептосфери та розглядає їхні специфічні риси. На особливу увагу в цьому джерелі заслуговує розділ «Типи культур і міжкультурні стилі комунікації», у якому пояснено характеристику різних культур за спрямуванням на мету діяльності, дистанцією до влади, гендерною ознакою й ін.

Синергетичний аспект лінгвокультурології спрямовано на мову як об'єкт зовнішнього впливу та постійних змін. Лінгвокультура становить сформовану завдяки взаємодії низки компонентів складну систему, що надається до синергетичного аналізу, використаного в працях вітчизняної мовознавиці Л. Піхтовникової. Розглядаючи риси дискурсу байки, дослідниця здійснює об'єктивацію атрактора й репелера як головних чинників існування нерівновагової системи.

У процесі аналізу лінгвокультурного феномена часу А. Бондаренко в докторській дисертації «Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ ст. в інтегративному вимірі» запропонувала погляд на субсистему словесних образів часу вказаного періоду як динамічне нерівновагове утворення. З одного боку, його стимулює соціокультурне середовище, а з другого – ним керують внутрішні чинники. Упродовж усього століття ця субсистема поповнюють словесні образи часу з експліцитним темпоральним компонентом та семантикою негативної оцінки, що вказує на функції атрактора. Мова йде про мікрополя суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу. У 20–30-і та 60–90-і роки під впливом історико-культурних змін відбувається активне продукування в поетичному мовленні образів з імпліцитним темпоральним компонентом. Таке явище спричинює порушення однорідності субсистеми, що засвідчує функціональний слід репелера, дії якого спрямовані на розхитування аксіологічної однорідності та підтримання синергії позитивної семантики різних оцінних типів (мікрополе природно-космічного часу).

Огляд сучасної української лінгвокультурології був би неповним без визначення чинників її розгалуженості. Першою й основною причиною такої багатоплановості є те, що цей напрям було сформовано в межах розділів лінгвістики, розвиток яких відбувався поза сучасними когнітивно-дискурсивною та синергетичною парадигмами. Тому вектори лінгвокультурологічних студій відображають особливості дослідницького апарату інших галузей мовознавства. По-друге, лінгвокультурологія використовує дані тих наук, які допомагають виявити глибинну асоціативну семантику. Л. Кравець висловлює думку про те, що поліаспектність цієї дисципліни пояснює перебування українських лінгвокультурологічних досліджень з іншими галузями гуманітарного знання.

Отже, в основі диференціації аспектів лінгвокультурології перебуває методологія, яка в структурі парадигм визначає інструментарій дослідження мовно-культурних співвідношень. Нині у вітчизняному науковому просторі сформовано етнолінгвістичний, стилістичний, соціолінгвістичний, когнітивний, синергетичний та ін. аспекти лінгвокультурологічних студій. Перспектива наукових пошуків в означеній площині полягає в подальшому уточненні системної типології напрямків цієї мовознавчої галузі.

Окреслюючи практичне спрямування розгляданої дисципліни, дослідники ведуть мову про *лінгвокультурну компетентність* як сформовану систему знань і вмінь, пов'язаних із лінгвокультурами (словами, фразеологізмами та пареміями, текстами та їхніми фрагментами, які побутують у певній культурі та дають змогу порозумітися в процесі спілкування мовою, яка репрезентує цю культуру). Ідеться про засвоєння таких категорій:

1. *Культурних настанов*, які передбачають готовність, схильність до певного виду діяльності. Забобони фіксують вороже ставлення до когось або чогось без певних на те підстав (наприклад, до ромів, їхнього способу життя).

2. *Культурних цінностей* (оцінок предметів і явищ як позитивних або негативних, прекрасних і потворних, корисних і шкідливих та ін.). Відомі такі групи вартостей, як твори мистецтва та стереотипи поведінки (ураховуючи й мовну), що сприяють порозумінню, взаємній допомозі. Наприклад, українці здавна виявляють пієтет до землі, що формує архетип матері як слід родової пам'яті в колективному позасвідомому.

3. *Культурних норм* (усталених механізмів поведінки людей та співіснування в межах етносу). До них належать:

– традиції (стереотипізовані форми поведінки в певних ситуаціях);

- звичаї, або узвичаєні дії, що визначають правила поведіння, ритуали й обряди;
- закони, чи обов'язкові норми поведінки, які перебувають під соціальним контролем;
- моральні норми, що регулюють повсякденні дії та вчинки людей.

Наприклад, за нормами французького мовного етикету, до співбесідника не звертаються на ім'я (роблять це тоді, коли людина попросить про це), а вживають слова *мсьє* або *мадам*.

У зв'язку з наявністю в шкільному курсі викладання української мови соціокультурної змістової лінії дидактичною метою лінгвокультурології як дисципліни, яку вивчають у закладах вищої освіти, є формування в студентів компетентності, яка передбачає такий обсяг знань:

- предмет, об'єкт лінгвокультурології;
- мета й завдання лінгвокультурології як наукової та навчальної дисципліни;
- основні принципи лінгвокультурології;
- зв'язок цієї науки з іншими галузями знань;
- основні напрямки української лінгвокультурології на сучасному етапі, її досягнення;
- зміст основних термінів лінгвокультурології (*лінгвокультурема, лінгвокультурний концепт, лінгвокультурний код, лінгвокультурна сема, лінгвокультурна конотація, лінгвокультурна компетентність, мовомисленнева картина світу, прецедентний феномен, методологія лінгвокультурологічних досліджень* та ін.).

Лінгвокультурологічним знанням відповідають уміння:

- конкретизувати предмети, об'єкти лінгвокультурологічних досліджень;
- пояснювати мету й завдання лінгвокультурології як наукової та навчальної дисципліни;
- розкривати її основні принципи;

- аргументувати зв'язок лінгвокультурології з іншими галузями знань;
- характеризувати основні напрямки української лінгвокультурології на сучасному етапі, її досягнення;
- уміти послуговуватись основними термінами цієї дисципліни.

Отже, лінгвокультурологія як наука про мовно-культурні співвідношення має широкі зв'язки з іншими галузями знань і нині перебуває на етапі вироблення й уточнення її предмета, об'єкта й завдань. Перед представниками цього інтегративного напрямку мовознавства постають проблеми, пов'язані з формуванням термінологічного апарату, пошуком точок дотику, каналів зв'язку мови й культури, вироблення специфічних методик досліджень.

Запитання та завдання

1. Розкажіть про лінгвокультурологію як інтегративну дисципліну нового типу.
2. Поясніть зв'язки лінгвокультурології з різними галузями знань.
3. Обґрунтуйте відмінності лінгвокультурології від етнолінгвістики та лінгвокраїнознавства.
4. Наведіть думки дослідників про об'єкт і предмет лінгвокультурології.
5. Схарактеризуйте внесок учених XIX ст. в створення підґрунтя лінгвокультурології.
6. Яке значення для становлення лінгвокультурології мала концепція мовної відносності Е. Сепіра та Б. Ворфа?
7. Що ви знаєте про теорії концептуальної метафори та семантичних примітивів? Поясніть їхнє значення для лінгвокультурології.
8. Назвіть концепції польських, українських, російських, казахських та ін. дослідників у галузі лінгвокультурології.

9. Окресліть етнолінгвістичний, стилістичний, соціолінгвістичний, когнітивний, лінгвометодичний, лінгвосинергетичний та ін. аспекти лінгвокультурологічних досліджень.

10. Розкажіть про міжкультурну комунікацію, її зв'язки з лінгвокультурологією.

11. Розмежуйте лінгвокультурну та лінгвокультурологічну компетентності, окресліть обсяг кожної з них.

12. Поясніть важливість здобуття лінгвокультурологічних знань і вмінь у підготовці майбутніх філологів.

Співвідношення мови та культури.

Методологія лінгвокультурологічних досліджень

Перш ніж окреслити співвідношення між мовою та культурою, потрібно проаналізувати поняттєвий обсяг розглянутих термінів. Слово *культура* походить від латинського *colere* («обробляти землю»). У науковій літературі термін з'явився у XVIII ст. На східнослов'янських теренах ним почали послуговуватися в XIX ст.: до цього часу використовували поняття *цивілізація*, *поціновуючи* свободу й братерство, які підносили французькі просвітники.

Нині існує більш як тисяча визначень культури. Дослідники створюють її дефініції, беручи до уваги такі чинники: види людської діяльності, суспільні традиції, поведінкові норми та психологічні особливості, які потрактовують як результат пристосування певних груп до середовища, та ін. Найбільш поширеним є акцентування на способі людської діяльності, не закріпленому генетично, а виробленому психологічно: його передають від покоління до покоління (О. Садохін). Культура виникає під впливом географічних, господарських, релігійних та інших чинників. Її фіксує мова, за допомогою якої відбувається зберігання й транслювання матеріальних і духовних надбань.

Проблема співвідношення мови та культури сягає праць Я. Грімма (німецька міфологія), І. Гердера, який називав мову дзеркалом культури, В. фон Гумбольдта й О. Потєбні (етнічна ментальність), О. Афанасьєва (слов'янська міфологія) та ін. Зв'язок мови та культури, світоглядних уявлень відображає гіпотеза мовної відносності Е. Сепіра й Б. Ворфа. Нині в розгляданому співвідношенні вбачають як гомоморфність, зауважуючи, що не все, наявне в культурі, відображено в мові (В. Маслова), так й ізоморфність, указуючи на схожість їхніх функцій: когнітивної, комунікативної, соціальної (Московська школа етнолінгвістики). Дослідники характеризують мову як компонент культури або застерігають від перенесення лінгвальної моделі на предметну сферу культури (Ю. Степанов).

Загалом як спільне в мовній і культурній площинах наводять такі факти:

- обидві фіксують світоглядну специфіку;
- вони мають як індивідуальні, так і колективні (наприклад, фольклор) форми існування;
- мова та культура взаємозумовлені;
- обидві пройшли еволюційний шлях розвитку та ін.

Різницю мови та культури дослідники вбачають у тому, що перша – продукт і біологічний, і соціальний, а друга – соціальний. Культуру іноді прирівнюють до тексту, вважаючи її текстоутворенням найвищого порядку та найвищим рівнем мови (Ю. Лотман, Л. Мурзін).

Як бачимо, мова та культура мають як спільні, так і відмінні риси.

Унаслідок перебування людини в межах певного етносу відбувається формування *культурної ідентичності*: особа усвідомлює себе як носія певної культури, тому що визнає її усталену, загальноприйнятну основу. Належність кожного до етносу визначають параметри культурної ідентифікації.

Культурна ідентичність – це визнання того, що особа є представником (представницею) певної культури. Задля цього відбувається прийняття цінностей, норм, ідей, проритетів, а також смаків певного культурного товариства, стилю спілкування, усного чи писемного мовлення та ін.

Ідентичність має особистісний і соціальний виміри. Перший пов'язаний з уявленням про себе як члена культурної групи. Другий стосується осмислення останньої як соціальної спільноти та виникає внаслідок обміну інформацією. Особа може усвідомлювати свою належність до певної субкультури (наприклад, молодіжної чи крафтової, тобто ремісничої). Такі утворення існують або ізольовано від етнічних рис, або взаємодіють із ними.

Процес набуття культурної ідентичності дає змогу стати повноправним членом суспільства, почуватися в ньому безпечно, адекватно реагувати на зовнішній світ. У ході соціалізації відбувається **інкультурація**, тобто засвоєння цінностей, норм і надбань певного лінгвокультурного товариства. Усе це веде до усвідомлення культурної ідентичності шляхом ототожнення себе, власної поведінки з певними культурними зразками. У такий спосіб людина здобуває вміння орієнтуватися в культурному середовищі, упорядковувати свою життєдіяльність, усвідомлювати її наслідки. Термін **соціалізація** означає гармонійне долучення до певного суспільного середовища, а **інкультурація** – засвоєння матеріальної та духовної культури соціуму, унаслідок чого відбувається формування емотивної та поведінкової схожості, засвоєння традицій виховання дітей та ін. Наприклад, у японській лінгвокультурі не заведено покрикувати на дітей: зауваження висловлюють за допомогою риторичних запитань або інтонаційного забарвлення фраз. У японській приказці стверджено: до п'яти років дитина – імператор, від п'яти до п'ятнадцяти – раб, а після п'ятнадцяти – рівня.

М. Херсковіц стверджує, що інкультурація існує на двох рівнях. На першому людина своїми діями забезпечує стабільність культури, наслідуючи та відтворюючи наявні зв'язки, що виявляється в ідентифікації з батьками, а також почутті провини чи сорому в разі відхилення від культурних норм. Такі явища спостерігають у межах родини, школи, церкви.

У зрілому віці (другий рівень) відбувається оцінка засвоєного культурного досвіду крізь призму власних потреб, інтересів. Дорослі можуть змінювати усталений порядок речей, як і вносити свої корективи в традиції та відхиляти певні стереотипи, спираючись, проте, на стабільну культурну основу. Такий етап підтримує професійне середовище, громадянське суспільство, на нього впливають засоби масової інформації. Учені розглядають такі способи передавання культурних відомостей: вертикальний (дітям від батьків), горизонтальний (унаслідок спілкування з ровесниками), а також непряме передавання, що відбувається в закладах вищої освіти та в середовищі дорослих.

Особа може засвоювати не тільки рідну, а й чужу культуру. **Акультурація** – це спосіб адаптації в новому середовищі внаслідок бажання інтегруватися з його представниками. Акультурацію вивчали антропологи Р. Редфілд та Р. Лінтон в аспекті формування американської культури внаслідок змішування рис різних спільнот. У межах цієї теорії виникла концепція «плавильного котла культур». Існує три форми акультурації:

- **асиміляція** – прийняття матеріальних і духовних надбань іншого культурного товариства;
- **сепарація** – відштовхування чужої культури задля збереження власної;
- **маргіналізація** – втрата рис рідної культури й незадоволення чужої;
- **інтеграція** (поєднання своєї та чужої культур).

Унаслідок перебування в незвичному середовищі людина відчуває психічну напругу, тривогу від усвідомлення культурних розбіжностей, почуття самотності та відторгнення. Усі ці явища об'єднує поняття **культурного шоку**, яке відображає стрес як реакцію на своєрідність нових умов. Така психічна відповідь має й вербальні вияви. Наприклад, комунікативний шок виникає на основі розбіжностей у традиціях спілкування. У фільмі за романом М. Лендон «*Анна і король Сіаму*» зображено англійську виховательку, яка дізнається про місцевий звичай, за яким кожна жінка, яка побачила короля, має падати ниць перед ним. Англійка цього не робить, тому до неї звертаються так, як до чоловіка, за допомогою слова *sir*.

Отже, збереження власних культурних рис або перебування в чужій культурі означає ступінь пристосованості та комфорту в певному соціальному середовищі.

За сучасних умов представники різних культурних спільнот повинні вміти знаходити спільну мову, спираючись на **міжкультурну комунікацію**, відмінну від монокультурної. Такий тип взаємодії викликали до життя практичні потреби американських політиків і бізнесменів, які здійснювали свій вплив на інші держави. Після Другої світової війни в США створили програму допомоги країнам третього світу, яку впроваджував Корпус Миру. Проте його представники мали комунікативні складності через незнання культурних особливостей певних народів. У 1946 р. американський уряд створив Інститут служби за кордоном, до роботи якого були залучені, окрім мовознавців, антропологи, психологи та культурологи. Видання книги Е. Холла та Д. Трейджера «Культура як комунікація. Модель аналізу» дала поштовх до виникнення нової дисципліни – міжкультурної комунікації.

У 70–80-их роках такий курс почали вивчати в університетах Західної Європи. На пострадянському просторі міжкультурною комунікацією зацікавилися в 90-их роках на базі практики

викладання іноземних мов, перекладознавства та лінгвокультурології. Нині існує нагальна потреба, яку зумовлюють світові міграційні й інтеграційні процеси, у викладанні цієї дисципліни. Необхідно формувати толерантність до інших культур, запобігати міжетнічним конфліктам. Тому міжкультурну комунікацію спрямовано на використання відповідних тренінгів, засобів і способів уникнення культурного шоку. Унаслідок цього відбувається прийняття поведінки представників етнічних, релігійних, вікових і гендерних груп.

Ф. Бацевич визначає такі аспекти міжкультурної комунікації:

- пов'язані з культурною традицією (дозволи та заборони на певні типи спілкування, рольові особливості комунікації);
- такі, що виражають специфіку словника (порівняння, метафори);
- пов'язані зі структурою текстів;
- ті, що стосуються соціальних чинників (етикетні форми спілкування).

Підгрунття міжкультурної комунікації становить теоретична та лексикографічна література. У посібнику «Мова і міжкультурна комунікація» В. Манакін аргументує специфіку лінгвокультур на основі особливостей ключових концептів, стереотипних словесно-поведінкових реакцій, а також ціннісних настанов. Заслугою О. Левченко є те, що вона уклала словник порівнянь, використавши ресурси п'яти слов'янських мов («Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь»).

Як бачимо, зусилля науковців спрямовано на розгляд актуальних проблем міжкультурної взаємодії. До них належить і **міжкультурна компетентність**. Володіння іншою мовою ще не гарантує захисту від комунікативних «пасток»: існують два коди спілкування (мовний і культурний). Голов-

ними стратегіями міжкультурної комунікації є правила Г. Грайса, виражені в *максимах спілкування*:

- максима якості вимагає від комуніканта не повідомляти неправдиву чи неперевірену інформацію;

- максима кількості застерігає ніколи не говорити більше, ніж це потрібно для досягнення комунікативної мети;

- максима релевантності спрямовує на мовлення за темою бесіди та доречно поводження;

- максима манери передбачає, що мовець уникатиме двозначності, буде послідовним у процесі передавання інформації та буде чітко викладати власні думки.

Отже, міжкультурна комунікація створює умови для успішного співробітництва на основі взаєморозуміння.

Актуальним є питання інструментарію лінгвокультурологічних досліджень. Як відомо, лінгвометодологія зумовлює формування важливих проблем, основоположних понять, способів і засобів аналізу мовних явищ. Вона розглядає співвідношення мови, з одного боку, і соціокультурного контексту, мислення – з іншого. Мовознавчу методологію сформовано в зв'язку з виникненням лінгвістичних *парадигм*.

Поняття парадигми функціонувало ще в працях учених античності, а також дослідженнях із граматики, які належать Ф. де Соссюру. На думку американського лінгвіста Т. Куна, це значущі наукові досягнення, які дають змогу окреслювати й розв'язувати важливі проблеми. Цей термін пов'язано з уявленням про результативність у виконанні дослідницьких завдань. О. Кубрякова акцентує в семантиці цього поняття три компоненти, пов'язані з науковими настановами, предметом розгляду та його процесом.

Методологічні основи лінгвокультурології формують парадигми лінгвістичних досліджень та принципи, які перебувають у площині наукових пошуків у межах цієї галузі знань.

Лінгвокультурологія пов'язана з функціонально-прагматичною, когнітивно-дискурсивною та синергетичною парадигмами.

Перша спрямовує на розгляд аксіологічних, рольових, стратегічно-комунікативних вимірів певних явищ. Друга зорієнтовує на вивчення предмета дослідження в тісному зв'язку з ментальними структурами (свідомості й позасвідомого), що характеризують етнос, лінгвокультурну групу. Із-поміж новітніх парадигм синергетична теорія (Г. Хакен, І. Пригожин, І. Стенгерс та ін.) вивчає незамкнені системи, які перебувають у взаємодії з іншими зовнішніми структурами, обмінюючись із ними нагромадженою енергією, яка спричинює зміни відповідних утворень. Оскільки на певних етапах розвитку системи зазнають трансформації внаслідок синергетичної (інформаційної) взаємодії, їх кваліфікують як нерівновагові.

Неабияким є значення антропоцентричної епістемі. Важливо виявити не лише лінгвокультурну специфіку певного явища, а й пояснити причину його з'яви, реалізуючи **принцип експланаторності** (О. Кубрякова). Функціонування культурно маркованих мовних одиниць і явищ закорінені у світоглядних, ментальних, історичних, кліматичних, господарських та ін. умовах. М. Вікінг, директор Інституту дослідження щастя в м. Копенгагені, звертає увагу на те, що в датській мові іменники або безродові, або належать до спільного роду. Це явище, на його думку, відображає ментальну особливість данців – тяжіння до спільноти, товариства. За результатами опитувань, Данія є лідером у групі країн, жителі яких відчувають себе щасливими.

Принцип культурного релятивізму (Н. Трошина) визнає те, що культури всіх народів є відносними, оцінюваними зсередини, а не за допомогою універсальних підходів. Незалежно від конкретної позиції, усі вони мають право на визнання, тому що формують різноманітність загальнолюдських надбань.

Дослідник як представник певного культурного товариства часто сам перебуває під впливом стереотипів, упереджень і настанов. Якщо американці звертаються один до одного на ім'я незалежно від вікових і статусних особливостей, то японці зазвичай у таких ситуаціях використовують прізвища, тому що інше звертання поза сімейним або тісним дружнім колом у їхній культурі вважають брутальним і навіть непристойним. До оніма часто додають назву професії, посади або звання. Японський антропонімний стереотип двокомпонентний: він містить прізвище та ім'я. Культура кожного народу є відносною, тому адекватно оцінити її можна не за універсальними категоріями, а виходячи з особливостей власної.

Принцип інакшості, який обґрунтувала Г. Алімжанова, спрямовує аксіологічну нейтральність, толерантність, тобто уникнення схвалення чи засудження, у процесі аналізу явищ, які належать до різних лінгвокультур чи субкультур. Різниця у відповідниках означає, що певні поняття репрезентовано з розбіжностями, інакше, що є цілком природним. Орієнтування на самотність кожної культури відкриває широке поле взаємодії для досягнення комунікативної мети, порозуміння. Наприклад, представники монгольської нації, яку характеризує кочівний спосіб життя, і досі, незалежно від роду занять, вітаються, як у давнину, запитуючи один одного: *Як Ви кочуєте? Як Ви зимуєте? Як Ваша худоба?*

Не менш переконливим є **принцип етноцентризму**, який співвідносить називання певних предметів зі специфікою ментальності, звичаїв, вірувань, ритуалів певного етносу: їх засвоюють як культурну спадщину члени етнічної спільноти. Ментальний потенціал етнічної культури володіє своєрідною колективною пам'яттю асоціацій, уживання, а також ритуалізованого використання певних мовних форм. О. Селіванова наводить приклад називання обрядового виробу з тіста (*любки*), у який запікали гриб, що символізував єднання

молодят. Назва цього пирога має прецедентну мотивацію. Давні слов'яни вважали духовним охоронцем молодят міфічну істоту – *Люба*, якого уявляли у тваринній подобі kota із золотистою шерстю.

Щоб пояснити причини фігурування лінгвокультурем, учені послуговуються відомостями з історії, літератури, соціології, антропології та інших дисциплін, вивчають результати філософських студій. У такий спосіб відбувається реалізація *принципу експансіонізму*, застосування якого дає можливість розширити дослідницьке поле, поглибити уявлення про культурні феномени та здійснити повноаспектні дослідження. Наприклад, лінгвокультурологія використовує відомості про архітектурні, скульптурні об'єкти. Незвичними, культурно специфічними є словосполучення *пам'ятник огірку, пам'ятник галушці, пам'ятник деруну, пам'ятник варенику*.

Упродовж XXI ст. в Україні спорудили низку скульптурних композицій на відзначення українських харчових реалій. У 2005 році в Ніжині було поставлено перший пам'ятник овочу в Україні. *Огірок* є символом Ніжина, куди ще в XVII ст. греки завезли насіння незначних за розміром овочів цього виду. Смакові якості таких огірків сучасні вчені пояснюють особливим ґрунтом навколо ріки Остра, який містить багато кальцію й іонів срібла.

Відомими також є пам'ятники, в основу називання яких покладено етнокультурно марковані назви страв, із-поміж них і реалеми: галушці в Полтаві, варенику в Черкасах, а також у Глендоні (Канада), деруну в Коростені. Такі об'єкти можна пояснити ментальністю українців, їхнім почуттям гумору, а також національною історією. Лінгвокультуреми харчового коду зазнали словесно-естетичної обробки у творах письменників-класиків та наших сучасників (І. Котляревського, М. Гоголя, В. Шевчука та ін.).

Лінгвокультурні феномени виявляють свою неповторність у текстах, де вони служать реалізації ідейно-естетичного змісту. **Принцип текстоцентризму** полягає в тому, що інтерпретація культурно маркованих одиниць відбувається на основі контексту певних творів, у яких лінгвокультурними найбільш переконливо розкривають свою цінність. Одним із ключових слів роману В. Шевчука «Срібне молоко» є *одмінець*, яке позначає чаклуна, відьмака: *А який це чарівник, чи химородник, чи одмінець накреслив карту його життя, пустивши блукати світом? У текстовій площині його семантику збагачено за допомогою уявлення про «інакшість», наявність другого «я»: для цього актуалізовано слово *одмінний*, синонімічне до *інший*, *інакший*. Конотативне прирощення слова *одмінець* – «темний, непізнаний бік особистості, часом незрозумілий самій людині»: *Але то був не той звичний поділ на себе справжнього та одмінного, тобто з одмінцем* (В. Шевчук). Лексема *одмінець* під пером письменника повертається семантичною гранню зміни буттєво-ігрових ролей: *Кажу ж бо: то був начебто я, але достеменно не я, тільки мій видимий образ, себто одмінець* (В. Шевчук).*

Уявлення про значення лінгвокультурних одиниць, їхні рольові виміри зосереджені в **принципі функціоналізму**. Лінгвокультурними характеризує низка функцій. Естетична пов'язана з конкретно-чуттєвими враженнями, відображеними в зорових, запахових, густативних, дотикових, музичних та інших образах. Лінгвокультурними виражають бачення прекрасного, реалізуючи широкий репертуар сполучуваності, конотативне збагачення, різноманітність форми та змісту. Їхню онтологічну функцію демонструє специфіка мовних картин світу, притаманних певним етносам, націям, культурним товариствам загалом. Наприклад, у субкультурі готів ієрогліф *анкх* (єгипетський хрест) є не просто прикрасою – він має світоглядне значення. Горизонтальні

деталі цього хреста символізують життя, а верхня петля – безсмертя, тому *анкх* є символом нетлінності душі, вічного життя.

Важливою є оцінна функція лінгвокультурних феноменів, які відображають систему поглядів на дійсність, сприйняття її фрагментів як сприятливих і несприятливих, бажаних і небажаних. Наприклад, серед українців побутує повір'я, що гніздо лелеки на даху оселі чи біля неї віщує щастя, всілякі гаразди в родині. Очевидно, це пов'язано з давніми тотемічними уявленнями про світоустрій.

Маркованість лінгвокультурних феноменів невіддільна від їхньої семантики, яка стосується предметно-логічного змісту або додаткових емотивно-сміслових відтінків. **Принцип семантичної відцентровості** полягає в увазі не тільки до словникового значення однослівних і неоднослівних лінгвокультурем, а й до їхнього вживання, пов'язаного з функціонуванням у культурному просторі. Наприклад, прізвища поетів-дисидентів В. Стуса й І. Калинця уособлюють у національній культурі стоїчну боротьбу митців із тоталітарною системою: *Та чесна муза Калинців і Стусів у нас, громадо чесна, і при нас, твалтована на ложисці Прокрустів* (І. Світличний). Особлива роль у реалізації лінгвокультурних сенсів належить імпліцитному (не вираженому вербально) семантичному плану.

Принцип системної самоорганізації лінгвокультурем полягає в необхідності вивчення їхньої динаміки на різних етапах розвитку. У праці І. Пригожина та І. Стенгерс «Порядок із хаосу» такі структури названо дисипативними. Назва цього дослідження підкреслює переборювання хаотичного стану й упорядкування відповідних утворень унаслідок взаємодії підсистем. Зазнаючи зовнішніх впливів, такі системи змінюються.

Чинниками рівновагової організації системних утворень є атрактори. На протилежні функції спрямовано репелери, які перешкоджають упорядкованості, дестабілізуючи структури з горизонтальними й вертикальними зв'язками. Односпрямовану, злагоджену роботу системи забезпечує поляризація її компонентів, яка сприяє досягненню запрограмованої мети різними шляхами та засобами. Синергійні процеси в згаданих структурах характеризує нерівномірний перебіг, який відбувається з більшою або меншою інтенсивністю. Їхнє функціонування не можна уявити у вигляді прямої лінії: воно нагадує хвилеподібний процес, тому розглядані системи вчені кваліфікують як нелінійні. Перетворення в них відбуваються поступово. Спершу спостерігають коливання (флуктуації), які означають зникнення рівноваги. Далі флуктуаційні процеси, набираючи розмаху в певних точках системи, стимулюють трансформацію структурних утворень, результатом чого є роздвоєння (біфуркація). І. Пригожин підкреслює, що система обирає ту гілку, відповідно до якої відбувається еволюція.

Отже, принципи лінгвокультурологічних досліджень створюють правила, положення щодо аналізу матеріалу.

Методи лінгвокультурології пов'язані з вивченням синтагматики й парадигматики мовно-культурних одиниць, їхніх змін у часі, зіставленням з іншими однотипними елементами та ін. Зокрема, представники цієї галузі знань застосовують низку дослідницьких інструментів, які допомагають зрозуміти особливості певного лінгвокультурного товариства.

Метод концептуального аналізу полягає у виявленні різнорівневих засобів вербалізації певного концепту як структури репрезентації знань. У такий спосіб відбувається моделювання когнітивних форм певних культур та побудова концептосфер. У процесі вивчення концепту *птах*, який функціонує в наївній, поетичній і науковій картинах світу, І. Казимир застосувала модель ментапсихонетичного

комплексу (О. Селіванова), відповідно до якого структура репрезентації знань містить диктумний і модусний компоненти. Дослідниця брала до уваги закономірності називання, по-перше, в діалектних назвах птахів; по-друге, фразеологізмах, які містять орнітоніми, що є виразниками лінгвокультурних відомостей; по-третє, у поетичних текстах, де назви птахів зазнають мовно-естетичної обробки.

Учені вважають, що каркас концепту створює фрейм (фрагмент дійсності, ситуація). Продуктивним для *методу фреймового моделювання* словесних образів є застосування компаративного фрейму, у якому є донорська та реципієнтна зони. Знаходження асоціативних зв'язків між реаліями в складі метафор допомагає вибудувати когнітивну карту, як це зробила в монографії Л. Кравець.

У площині лінгвокультурології вчені активно послуговуються семасіологічними методами дослідження. *Компонентний аналіз* спирається на словникові дефініції та дає змогу виокремити в семантичній структурі слова семи (мінімальні семантичні одиниці). Наприклад, відповідно до «Тлумачного словника української мови», слово *характерник* має пряме та переносне значення: їх визначають поняття «чаклун», «чарівник».

Якщо окреслений вид аналізу спрямовують на окремо взяте слово, то в процесі *дистрибутивного* враховують словесне оточення лексико-семантичних одиниць, їхню валентність (здатність вступати в семантико-синтаксичні відношення), сполучуваність, що дозволяє окреслити конотацію лінгвокультурем, тобто семантику, яка супроводжує їхній предметно-логічний зміст. Наприклад, у словосполученні *пояс борцю* лексема *борць* реалізує конотацію «реалія, що має географічний вимір». Такий пояс простягається від Польщі через Україну, Білорусь до російських територій на Волзі та Дніпрі. *Пояс борцю* – це також розмовний варіант назв

готелів, розташованих у гірській курортній зоні США (Орандж, Остер, Салліван), які були значущими для американських євреїв та стали батьківщиною американського шоу-бізнесу. Така назва виникла внаслідок того, що популярною стравою в цих готелях був борщ.

Можливість перебувати в семантико-синтаксичних відношеннях закладено в глибинних асоціативних зв'язках, які дослідники виявляють шляхом *етимологічного аналізу* за допомогою відповідних словників. Такий метод допомагає зрозуміти походження лексико-семантичних одиниць, їхні етимологічні основи, глибинні асоціативні зв'язки, тобто пролити світло на способи, шляхи пізнання певних реалій.

Наприклад, слово *частя* виявляє спорідненість з іменником *частина* (пор. псл. *sъčęstje*, у якому *съ-* схоже з дінд. *su-*): первинне значення цієї лексеми – «добра частина». Дослідники пов'язують *съ-* також із префіксом *съ-* (укр. *с-*), припускаючи, що давнє значення цього слова – «частка, спільна участь». Лексема споріднена з бр. *ichácsce*, др. *съчастіє*, п. *szczęście* та ін.

Етимологічний аналіз допомагає з'ясувати, наприклад, що концепти з абстрактним семантичним ядром виявляють асоціативне тяжіння до опредмечених реалій. О. Цапок у кандидатській дисертації «Мовні засоби репрезентації концепту *КРАСА* в поезії українських шістдесятників» пояснила, що лінгвокультурема *краса* етимологічно пов'язана з дієсловом *кресати* та глибинними асоціаціями сполучена із семантикою вогню. Відомо, що в давнину вогонь видобували, кресучи кремнієві камінці, і це викликало естетичні враження. Тому можна зробити висновок, що поняття краси когнітивно співвіднесено з архетипом вогню.

Аналіз асоціацій за схожістю є продуктивним для виявлення типових зв'язків лінгвокультурем зі спорідненими лексико-семантичними одиницями. Дослідники застосовують семасіологічну процедуру *моделювання асоціативно-*

семантичного поля, знаходячи синоніми, антоніми, пароніми, омоніми, гіпо- й гіпероніми та похідні слова, серед яких – авторські неологізми, та ін. Покажемо це на прикладі неолексем семантичного поля лінгвокультурами *час*: *злочасся* (Василь Барка); *скульптор-час* (М. Тарнавська); *всечас*, *позачас* (В. Стус), *всечасність*, *часолет* (М. Вінграновський); *міжчас* (Ю. Покальук) *міжчасся*, *світлочас* (В. Кордун). Наведені образні новоутворення вказують на такі вектори семантичної репрезентації часу, як «людина» та «довкілля».

Лінгвокультурами висвічують різні семантичні грані та продукують відповідні сенси залежно від словесного оточення, що враховують дослідники, які послуговуються **контекстологічним методом**. Наприклад, лінгвокультура *Україна* у творах В. Стуса, Ю. Тарнавського, О. Забужко у відповідних контекстах виявляє конотативне прирощення «смертоносна»: *Україна – це Хронос, який хрумає своїх діток з ручками й ніжками* (О. Забужко).

Різномірні мовно-культурні елементи «мандрують» від одного тексту до іншого, зазнаючи актуалізації або формальних змін у нових контекстах. Виявити їхні зв'язки в знаковому просторі лінгвокультури допомагає **метод інтертекстуального аналізу**. Функціональність явищ лінгвокультури можна пояснити на прикладі інтертекстем, які спираються на прецедентні феномени (наприклад, народні пісні). Інтертекстуальні елементи, у які вкладено іронічно-зневажливий зміст, пов'язаний зі ставленням до політичної ситуації, а також суб'єктів історичного процесу, у поетичному мовленні використано для окреслення рис тоталітарного суспільства, наприклад соціальної пасивності громадян: *Вікам посивіли вже скроні, а все про волю не чувать. Порозпрягали хлопці коні та й полягали спочивать* (Л. Костенко). *Ви краще розпрягайте, хлопці, коні та пішака шмаляйте в свій едем* (І. Світличний) (пор. уривок із народної пісні «*Розпрягайте,*

хлопці, коні та й лягайте спочивать»). Вивільнення коней з упряжі означає початок відпочинку. У побутовій ситуації відшукано схожість зі знаковими рисами антидемократичного соціуму. Наведена господарська деталь виростає до рівня історичного узагальнення, у якому вербалізовано письменницьке ставлення до браку активної настанови українців на соціальні перетворення.

Застосування *контекстуально-інтерпретаційного аналізу* допомагає пов'язати мовні й екстралінгвальні явища, актуалізувати фонові соціокультурні знання, щоб пояснити сутність певного феномена. У 20–30-их та 60–80-их роках ХХ ст. в поетичному дискурсі активізувалося функціонування (поряд з експліцитними) імпліцитних словесних образів часу, в основі яких перебували мовні знаки української лінгвокультури, зокрема власні назви. Такі дискурсивні «спалахи» можна пояснити за допомогою історичного контексту: згадані періоди були епохою репресивних заходів тоталітарного режиму проти українського народу.

Зіставно-функціональним методом послуговуються в процесі виявлення розбіжностей між функціонуванням мовних одиниць у різних культурних товариствах. Дослідників зацікавлюють, з одного боку, оцінно полярні (вербально виражені) культурні асоціації, які викликає та сама реалія (наприклад, тварина), а з іншого – однакові або схожі за звучанням і написанням лексичні форми, що мають аксіологічні особливості. Ідеться про міжмовні омоніми та пароніми: укр. діал. *вредний* – «капосний», мак. *вреден* – «спритний», «умілий», хорв. *vrijedan* – «цінний». Такі форми мають у лінгвістиці назву «фальшиві друзі перекладача», яку дали їм М. Кесслер та Ж. Дюрконьї.

У лінгвокультурології послуговуються й польовими методами досліджень. *Інтерв'ювання*, яке передбачає інформацію з вуст респондентів, доцільно використовувати на початково-

му етапі аналізу лінгвокультурних явищ. Наприклад, вивчаючи мовно-знакову субсистему сучасних регіональних крафтів (ремесел), доцільно підготувати запитання про те, як називаються використовуваний матеріал (сировина), етап обробки, механізми чи пристрої, за допомогою яких відбувається виготовлення, а також готовий продукт. У такий спосіб окреслюють мовно-знаковий репертуар ремісничої субкультури. Указаний метод доповнює *спостереження* (наприклад, за рухами хендмейкерів).

Лінгвокультурні явища супроводжують численні асоціації, що враховують дослідники, які послуговуються *методом асоціативного експерименту*. Для цього обирають словостимул, яке викликає вербальні реакції, котрі після проведення дослідження класифікують, підраховують і використовують для подальшої обробки чи укладання словників. Наприклад, у «Словнику асоціативних норм» Н. Бутенко наведено такі асоціації слова *осінь* із жінкою: *мрійлива, поетична, сумна, дзвінкоголоса, жовтокоса, золотокоса, спокійна, сувора*. В основі цього методу перебуває припущення, що ті самі асоціати в представників різних лінгвокультурних (субкультурних) спільнот викликають специфічні реакції.

Якщо лінгвокультуреми розглядають на якомусь конкретному етапі їхнього розвитку, то використовують *синхронічний метод* дослідження. *Діахронічний* допомагає побачити мовно-культурні феномени в поступовому становленні. Такий підхід застосувала М. Скаб у монографії «Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери». Під впливом зовнішніх чинників лінгвокультурні одиниці зазнають трансформацій, які дає змогу спостерегти *історико-генетичний метод*. Наприклад, упродовж української історії символ *калина*, який традиційно пов'язували насамперед із дівчиною, збагатився певними нашаруваннями, асоціюючись із кров'ю, пролитою за Україну. Для

розуміння багатства цього символу необхідні фонові знання, що стосуються, зокрема, національної історії.

Як правило, учені застосовують не один, а декілька методів дослідження лінгвокультурних одиниць, використовуючи комплексний підхід. Мова йде, наприклад, про значення концепт-аналізу, який формують етимологічний, компонентний, діахронічний та інші підходи. Наприклад, Є. Бартмінський запропонував методика семантичного профілювання, яка враховує походження слів, використання їх у вербальних контекстах, асоціації, які створюють ці слова, та місце цих лексико-семантичних одиниць у суспільній свідомості.

Отже, методологічний інструментарій лінгвокультурології спрямовано на пізнання аксіологічних, дискурсивних, когнітивних аспектів зв'язків мови та культури. В окресленні принципів цієї дисципліни враховано оцінку сутності різноманітних мовно-культурних явищ. Методи лінгвокультурології споріднені з дослідницьким інструментарієм різних галузей знань.

Запитання та завдання

1. Розкажіть про походження терміна *культура*.
2. Назвіть чинники, які дослідники кладуть в основу дефініції культури.
3. Розкажіть про витоки проблеми співвідношення мови та культури.
4. Назвіть аспекти дослідження зв'язку мови та культури в працях учених XIX та XX ст.
5. Які спільні та відмінні риси мови та культури?
6. Що таке культурна ідентичність? Які умови, на вашу думку, її формують?
7. Окресліть зміст термінів *інкультурація*, *аккультурація* та *культурний шок*.
8. Які рівні інкультурації? Чим вони різняться?

9. Назвіть форми акультурації. Які, на вашу думку, причини їхнього виникнення?

10. Розкажіть про актуальні проблеми міжкультурної комунікації.

11. Поясніть, чому в нинішніх умовах існує суспільний запит на міжкультурну комунікацію.

12. Що таке дослідницька парадигма? У межах яких парадигм відбуваються сучасні лінгвокультурологічні дослідження?

13. Назвіть принципи, якими послуговуються лінгвокультурологи. Наведіть приклади.

14. Розкажіть про методи лінгвокультурологічних досліджень. Наведіть приклади.

Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології

Основною одиницею лінгвокультурології є *лінгвокультурема*. Як стверджує В. Воробйов, це міжрівневий елемент, що створює базу для цієї дисципліни, поєднуючи в собі знаковий і культурологічний вияви та за формою дорівнюючи лексемі, словосполученню, реченню, а також тексту або його фрагменту. У класифікації вказаного вченого акцентовано на рівневому підході до мовних засобів об'єктивації культурно значущої інформації.

Вітчизняні мовознавці розглядають основні риси лінгвокультурем та створюють відповідні класифікації. Л. Мацько характеризує типи лінгвокультурем за способом вираження культурної інформації: реалії (*колядки, заручини*), сигніфікативні (*мати, батько*) й конотативні (*криниця, наче волошки в житі*) лінгвокультуремами, тропеїчні та фігуральні (*сонячні кларнети, батьківщина вишині й соловейка*), фразеологізми (*баняк варить, лебедина пісня*), народні номени українських місяців, пір року, традиційних свят (*вересень – барвограй, айстровик, зажурець, школярик*), символіко-предметні

(*Хортиця, Чумацький Шлях*), символічні лінгвокультурами соціально-національної поведінки (*Будьмо! Боже поможи!*), лінгвокультурами загального характеру, тобто денотативні (*оркестр, театр*). Розглядана класифікація відображає нежорсткість меж цих одиниць, їхню інтерференцію. На нашу думку, народні назви місяців можна долучити й до сигніфікативних складників: їхній денотативний зміст виявляє спільність у різних культурах, а сигніфікат – специфіку лінгвокультурологічної інформації.

Концепції сучасних лінгвістів сигналізують про інтенцію створення лапідарної типології мовно-культурних одиниць попри їхню розмаїтість. Казахська мовознавиця Г. Алімжанова пропонує для розгляду лише три типи лінгвокультурем: ті, що відображають матеріально-фактологічну частину національного буття (топоніми й антропоніми, космоніми, слова на позначення спорідненості, назви побутових предметів, музичних інструментів, фразеологізми із соматичним й анімалістичним компонентами, колоративами); лінгвокультурами аксіологічного характеру (перебувають на оцінній осі «гарно – погано») та мовленнєво-поведінкові. Аналізуючи наведену концепцію, наголошуємо на тому, що лінгвокультурами (ураховуючи й предметно-матеріальні) містять семи оцінки в денотативній або конотативній структурах, тому постає питання про доцільність виділення аксіологічних складників в окремий тип. Річ у тім, що аксіосемантика лінгвокультурних одиниць якраз і становить основу їхньої специфіки.

М. Алефіренко вбачає сутнісну білатеральну (подвійну) характеристику лінгвокультурем передусім у їхній здатності виражати цінності, зокрема: життєві (здоров'я, існування, якість життя); соціальні (суспільне, статусне становище, професія; моральні (благо, добро, дружба); релігійні (Господь, Божий закон, віра); естетичні (краса, ідеал, гармонія, стиль).

Як бачимо, у типологічних класифікаціях дослідники враховують такі риси лінгвокультурних одиниць, як спрямованість на пізнання, світорозуміння та його об'єктивацію, денотацію й конотацію, а також аксіологізацію. Не викликає сумніву те, що в плані змісту лінгвокультуреми містять відомості, які виражають особливості культурного кодування. Виражають усталене (стереотипне), як й архетипне, міфологічне світосприйняття та мислення, відображають не тільки знання, когнітивні моделі світорозуміння (інтелектуальна сфера), а й почування, переживання (емотивно-психічна), містять сліди колективної родової пам'яті (сфера позасвідомого). Усі вказані риси спрямовано на оцінку характеристики лінгвокультурам.

Мовні одиниці матеріалізують культурну інформацію в зв'язку з тим, що містять відповідні семи, пов'язані з певними фоновими знаннями й уявленнями. Зацікавленість представників цього розділу мовознавства викликають такі явища: картина світу, безеквівалентна лексика, символи, образи, прецедентні імена й тексти, фразеологізми й паремії; закріплені в мовних формах архетипи, стереотипи; мовленнєвий етикет; вірування, звичаї, ритуали, обряди та ін. Пояснимо докладніше деякі з них.

Картина світу відображає специфічне сегментування універсуму за допомогою різнорівневих засобів національної мови та понять. Л. Вітгенштайн, який одним із перших звернувся до цієї значущої категорії в галузі гуманітарного знання, писав про корелювання мови та мислення зі світом. Заслугою Л. Вайсгербера було те, що він переніс це поняття в лінгвосеміотику. М. Алефіренко вважає, що картина світу передбачає не лише інтелектуальне, а й емотивне освоєння, тому для її чіткого розуміння потрібно усвідомлювати, по-перше, її знакову природу, по-друге, когнітивну сутність й, по-третє, інтерпретативні можливості.

Сучасні мовознавці пов'язують картину світу передусім із поняттям «образ». Наприклад, В. Постовалова вбачає в ній вихідний масштабний образ світу, який є результатом усїєї духовної активності. В. Карасик доводить, що це сукупність інтегрованих в одне ціле фрагментів дійсності, які вибудовують колективну модель реальності.

Відповідно до створеної типології, існують мовна, концептуальна, аксіологічна, когнітивна та ін. картини світу, різні за ступенем узагальнення. З. Попова та Й. Стернін звертають увагу на когнітивну модель дійсності, яку формує народ: її концептуалізовано в межах ментальної сфери як специфічний образ світу. Мислення й мовлення перебувають у системних відношеннях, тому є сенс говорити про мовомисленнєву картину реальності. Моделі світу різняться не лише лексично, а й граматично. І. Голубовська вважає основним чинником національномовної картини світу як особливої субстанції матеріалізовані в мові національно специфічні почуття, прагнення та стереотипи. Носіями відомостей про картини світу є реаліми, символи, словесні образи, фразеологізми та паремії, мовний етикет, фольклорні тексти та ін. Національний образ дійсності невіддільний від мовнокультурних особливостей.

Лінгвокультурну специфіку має *безеквівалентна лексика* (праці М. Кочергана, Т. Космеди, А. Волошиної, А. Бронської), інакше кажучи, національно забарвлений пласт слів, що містять ідіоетнічні, культурні семи. Вони є носіями знань про особливості матеріальних і духовних надбань членів лінгвокультурної спільноти. На формування розгляданої групи лексико-семантичних одиниць впливають позамовні чинники функціонування соціуму, зокрема умови природного середовища та господарювання.

Предметом зацікавлення лінгвокультурологів є синоніми до офіційних назв місяців (народні номінації). *Березень*

(*березозол*) був часом випалювання старих гаїв, на місці яких засівали аграрні культури, а продукти горіння застосовували як добриво. Цей місяць у загальнонародній мові називають ще й *тесняк*, *бурильник*, *крапельник*, *веснявець* та ін. Носії англійської мови, як зазначав у популярних статтях Б. Уорф, використовують одиничні слова, а не синтагми на позначення різновидів снігу (який, наприклад, іде, лежить, є ущільненим і таким, що його жене вітер, та ін.).

Саме переклад або асоціативний експеримент допомагають кваліфікувати лексику як безеквівалентну. Потрібно враховувати, що про належність до слів цієї групи сигналізує не тільки предметно-логічний зміст, а й конотації, які його супроводять (пор.: *гайдамака*, *характерник*, *повітруля*, *борці*, *галушка*, *рушник*). Нерідко з культурно специфічною лексикою пов'язано синонімічні ряди: *характерник* – *химородник*, *заморочник*, *галдовник*. Індикатором безеквівалентності є функції, які виконують певні наскрізні, ключові слова в текстах, формуючи сильні позиції останніх: *Повітруля злотокрила з віч серпанок відслонила, я зирнув у личко їй. А то ти, моя царівно, летом крил до мене рівна, моя Музо, світе мій!* (В. Пачовський).

Безеквівалентність характерна для різних лексичних груп. У силу новизни вона специфікує okazіоналізми, які засвідчують особливе бачення дійсності, зрозуміле лінгвокультурному товариству: *Синьозір ліхтарів*, *синьовир ліхтарів*, *синьоліт ліхтарів* *синьоирій* (А. Мойсієнко). Семантику радянізмів (пор.: *трудодень*, *стахановець*) сприймають у контексті фонових знань про реалії тоталітарного суспільства. Безеквівалентність позанормативної лексики визначає внутрішня форма слів: пор. *спалахуйка*, тобто «запальничка», *кравчучка* – «двоколісний складаний возик».

Культурно специфічна лексика збагачує різні мови, утворюючи певні семантичні поля: «побут» (*чайхана*, *чебуреки*,

гуляш, кімоно); «культура й мистецтво» (*кобза, гопак, ікебана, чардаш, лезгінка*); «одиниці виміру» (*лікоть, аришин, фут, гривня, лев, форинт*); «суспільство, політика» (*рада, сейм, віче, канцлер*); «етнос» (*литвин, мадяр, лях, москаль*) та ін.

Безеквівалентну лексику характеризує лакунарність, тобто брак словесних відповідників у системах інших мов: пор.: *beauty sleep*, або «ранній сон до півночі», *siesta*, тобто «післяобідній сон в умовах країн зі спекотним кліматом». Сигналом безеквівалентності служать відмінності в семантиці запозичених слів: для англійців *cottage* означає «невеличкий будинок», а для українців *котедж* – це приватне житло чималих розмірів.

Безеквівалентність сигналізує про культурну унікальність. Слово *лаванда* (символ Провансу) європейці не випадково перейняли зі старофранцузької мови (*lavandre*). У цьому регіоні Франції ще в XIX ст. активно культивувати рослину, яка має цінні антисептичні, седативні й одоративні властивості. Для Провансу вирощування лаванди із сімейного бізнесу переросло в промислове виробництво, що нині сприяє культурному туризму, проведенню численних свят, на яких демонструють не тільки парфумерні вироби, а й страви з додаванням продуктів переробки лаванди.

Існують певні прийоми перенесення безеквівалентної лексики в інші мовні системи:

- калькування;
- транслітерація та транскрипція;
- описовий переклад;
- наближений переклад;
- гіпонімічний (узагальнено-наближений переклад);
- примітки перекладача.

Важливим для становлення лінгвокультурології є вивчення *символів*, семантика яких указує на інші, ніж їхні мовні знаки, референційні площини. На відміну від алегорії, яку характе-

ризує втілення абстрактного поняття в конкретних знаках (лис – «хитрість», вовк – «жадібність»), символи мають специфічне прочитання в різних культурах. В. Жайворонок підкреслює роль етносимволів у побудові культурних констант, пояснюючи, що словесна етносимволіка створює мовне підґрунтя для етнокультурних концептів як компонентів колективної картини світу. Якщо для українців *курка* – символ браку розумових здібностей, неохайності (пор.: *курячі мізки, пише як курка лапою*), то у в'єтнамській культурі це слово пов'язане з працелюбністю.

Виразниками національно-культурної специфіки є **фразеологізми** та **паремії**, які лаконічно відображають багатовіковий досвід народу, особливості природного середовища, у якому мешкають представники певної лінгвокультури, їхнього способу життя, побуту та звичаїв. На мовну картину світу накладає відбиток відображений у цих формах спосіб господарювання. У художніх текстах історичний годинник хліборобської нації постає на основі давньоукраїнської фразеології на позначення битви, у якій взаємодіють два хронотопи – суспільний час (збройне протистояння) та хліборобський цикл, і перший змодельовано за зразком другого.

Відомо, що символічні образи битви-оранки, битви-сівби, битви-жнив, битви-молотьби виникли на ґрунті народнопісенної фразеології. Їх пов'язано з архаїчною образотворчістю, у якій ці елементи використано для зображення смерті людини, яка не скінчила природного циклу свого існування. Народнопісенну традиційну фразеологію вивчала Л. Коломієць, яка дійшла висновку про те, що її характеризує стійкість, яка підтримує образність і виразність.

Витоки таких фрагментів невіддільні від анімічного світосприйняття язичництва, тому ці паралелі мають світоглядний, історіософський зміст. До художнього моделювання історичного часу долучено одиниці лінгвокультури, важливе

місце в якій належить стереотипним уявленням української нації як рустикальної. Такі словесно-художні версії часу зображено ще в «Слові про Ігорів похід», «Молінні Данила Заточеника» та в усній народній творчості. Культурний аспект темпорального фрагмента картини світу полягає в асоціюванні історичного часу з хліборобським циклом різних видів робіт або ж вегетаційних процесів, пов'язаних із розвитком зернових культур.

Лінгвокультурну специфіку відображає вербалізація природних явищ. Щоб передати враження від зливи, українці використовують артефактний код (*дощ лє як із відра*), у той час як англійці – біоморфний (*it is raining cats and dogs*). Порізному представники певних культурних угруповань аналогізують прекрасне. Якщо носії національної лінгвокультури дівочу вроду асоціюють із маком (пор.: *як маків цвіт*), то англійської, наприклад, із трояндою (*rosebud* – «бутон, вродлива дівчина»).

Природне довкілля постає як своєрідний текст, який члени лінгвокультурних товариств «читають» по-своєму. У національній мовнознаковій системі мотиватор *трава* спрямований на смакові враження (пор.: *як трава*, тобто «*несмачний*»), уявлення про байдужість та ін.: *хоч трава не рости*. У французькій траву аналогізують із емоціями: фр. *marcher sur une mauvaise herbe* («бути в поганому настрої»): *mauvaise herbe* – «бур'ян». В основі цього стійкого висловлювання (букв. «ходити поганими травами») перебуває давнє уявлення про вплив рослинного оточення на людину.

Мова як виразник культури виявляє особливості **словесних образів**, асоціативні механізми утворення яких указують на етнічні, національні риси. Кожна мовно-культурна спільнота реалізує власні специфічні засоби семантичних трансформацій. Такі марковані структури відображено в п'ятимовному словнику О. Левченко, матеріалом для якого послужили

слов'янські мови та який експонує когнітивні механізми категоризації світобуття. В аналізованому лексикографічному виданні вміщено, наприклад, образи, крізь призму яких постає оцінка розумового рівня людини з погляду представників різних лінгвокультур: укр. *дурний як курка*; пол. *głupi jak cebula*; болг.: *глушава като тиква*. Існують й одномовні словники порівнянь, зокрема українських (А. Юрченко, А. Івченко, Г. Добролежа), чеських (Ф. Чермак), німецьких (Х. Валтер) та ін., які допомагають зрозуміти зміст абстрактних понять за допомогою зіставлень.

Образні стереотипні вектори становлять основу лінгвокультурної стабільності, нагадуючи про себе на різних етапах розвитку словесного мистецтва й визначаючи профіль індивідуальної образотворчості. У монографії «Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.» Л. Кравець пояснює, як концептуальні метафори, закорінені в мовомисленні етносу, стимулюють динамічність утворення індивідуальних. За нашими спостереженнями, донаукова (наївна) картина світу скеровує основні семантичні механізми побудови словесних образів часу в поезії ХХ–ХХІ ст. Їх визначають етимологічні характеристики слів темпоральної групи, їхня сполучуваність у складі фразеологізмів і паремій, висвічуючи глибинні асоціації та вказуючи такі основні напрямки утворення образних парадигм, як *час – людина* та *час – довкілля*.

Схожість асоціацій, оцінок, виразниками яких є мовні одиниці, пов'язана з культурною спадщиною й емоційним досвідом її осмислення. Посутні риси лінгвокультури містять **прецедентні феномени**. Поняття прецедентних текстів увів до наукового обігу Ю. Караулов, який підкреслював їх значущість як для певного культурного загалу, так і для окремої особистості, яка неодноразово звертається та формує власне ставлення до них. Цей дослідник зображує прецедентний феномен як поштовх до виникнення гри уяви, під час якої

суспільно-політичні, соціально-психологічні явища зазнають увиразнення за допомогою фрагментів загальновідомих текстів. Як прецедентні феномени дослідники розглядають також імена, ситуації та ін. (В. Красних).

Уривки з прецедентних текстів становлять основу явища інтертекстуальності, яке формує полілог культур й епох. Інтертекстуальні зв'язки характеризували болгарська дослідниця Ю. Кристева, французький учений Ж. Женетт, російська мовознавиця Н. Фатєєва та ін., у працях яких розроблено типологію відповідностей між текстами. Із культурними відомостями В. Костомаров та Н. Бурвикова пов'язують логоепістеми, долучаючи до їхнього складу мовленнєві одиниці, основа яких – у прецедентних текстах.

Ключовими в кожній лінгвокультурі є власні назви, які асоціюють із певними реальними або вигаданими подіями. Тому ці оніми оточує стійкий асоціативний, зокрема оцінний, ореол. Національно маркованим серед українства є оспіване в думі ім'я *Марусі Богуславки*, яка звільнила козаків із турецької неволі. Згадаймо: Л. Костенко «Чадра Марусі Богуславки» (*А я – Маруся. Я із Богуслава. У мене є непродана душа*). Конованим в англійській культурі є ім'я леді *Годіви*, яка в часи середньовіччя боролася за звільнення населення від непомірних податків і заради цього верхи на коні проїхала нагою по вулицях м. Ковентрі. Відомо кілька картин, написаних за цим сюжетом, зокрема Д. Кольєра. Іменем згаданої жінки названий астероїд. Прецедентні імена одних лінгвокультур проникають в інші. Ім'я леді Годіви згадано в низці поетичних творів, пісень: *Даже «отчизна» на ощупь – как леди Годива* (Й. Бродський).

Культурологів зацікавлюють також міфоніми й антропоміфоніми, уживані в літературних творах (*Еней, Вії, Мавка*); топоніми, особливо ті, які пов'язано з подіями, зафіксованими в історичній пам'яті (*Запорізька Січ, Берестечко, Чорнобиль*),

а також фрагменти текстів, відомих лінгвокультурній спільноті, та ін. Такі феномени виявляють свою функціональність у художніх текстах. Наприклад, у поезії «Що читати» В. Голубородько використовує відомі оніми та тексти, зокрема уривки з жартівливої народної пісні «*Пішла киця по водицю*», з одного боку, та прецедентні імена й прізвища історичних постатей, знаних політичних діячів (*Святослав, Хмельницький, Мазепа, Полуботок, Петро, Катерина, Калнишевський, Петлюра, Бандера*), а також топонімічні назви (астіоніми, хороніми та ін.) й похідні від них слова, з іншого (пор.: *Москва, візантійський, переяславський, петербурзький, мюнхенський*).

У такий спосіб створено низку словообразів, які на основі дискурсивних паралелей означають художню філософську модель української історії. Стверджувальну синтаксичну конструкцію (зачин відомого фольклорного тексту) трансформовано на заперечну (пор.: *біжить котик рятувати, за вушечко витягати – але котик не біжить рятувати та за лапку витягати*). Такі художньо-виражальні засоби дають поштовх для вироблення художньої інформації, пов'язаної з поразкою як закономірністю українського історичного буття: *Ніби пішла киця по водицю та й упала у криницю, але котик не біжить рятувати та за лапку витягати. Упала у візантійську криницю, викопану печенігами біля дніпровських порогів, киця Святослав; упала у переяславську криницю, викопану православним єдиновірцем Олексієм, киця Хмельницький; упала у полтавську криницю, викопану зрадником на користь Москви Носом, киця Мазепа; упала у петербурзьку криницю, викопану московським імператором Петром, киця Полуботок; упала у соловецьку криницю, викопану російською імператрицею Катериною, киця Калнишевський; упала у паризьку криницю, викопану чекістським найманцем Шварцбардом, киця Петлюра; упала у мюнхенську криницю, викопану кагебівським скритовбивцею Сташинським, киця Бандера.*

Зацікавленість лінгвокультурологів викликає й структура та типологія *мовленнєвих етики* й *етикету*, які висвітлюють специфіку стереотипних формул увічливості, що їх використовує національна спільнота (праці М. Стельмахович, С. Шевчук та ін.). Етикетні форми повсякденного мовлення культурно специфічні. Відомим серед науковців є видання С. Богдан «Мовний етикет українців: традиції і сучасність». У формах, що відображають спілкування українців, вербалізовано такі риси, як релігійність (*слава Ісусу, хай тебе Бог береже*), повага до батьків, літніх людей. Самоцінність особистості виражають у національній традиції двокомпонентні антропонімні форми: *Леся Українка, Микола Хвильовий*.

Риси мовноповедінкової культури є незаперечним надбанням народу, свідченням неповторності словесного вираження добropорядності. В Україні звертання до співрозмовника диференційовано відповідно до культурної належності. Представники елітної культури звертаються у формах із послабленою майново-стратифікаційною семантикою (*пане, пані, панове*). Виразники зв'язків сільського типу використовують терміни родової спорідненості (*батьку, синку*) з послабленим денотативним компонентом: його компенсує конотативний.

Спілкуючись, представники одних лінгвокультур виявляють велемовність, а інші – стриманість. Наприклад, серед арабів прийнято висловлюватися розлого, використовуючи експресивне, багате на образи мовлення. Навпаки, японський стиль спілкування передбачає стриманість, лаконічне вираження думки, яке підтримує виразність невербальних засобів (погляду, постави та ін.). Мовленнєва етика невідривна від традицій ведення ділових справ, етнопедagogіки та ін. Якщо в західноєвропейських стандартах ділового партнерства висловлювання незгоди допустиме, то японці намагаються ніколи не заперечувати категорично. Перед офіційними перемовинами вони не виказують свого невдоволення щодо часу чи місця

зустрічі. Відповідно до менталітету японців, категоричні відмови, виражені в заперечних формах, є неприйнятними. Якщо для носіїв цієї східної культури незручними є місце й час ділової зустрічі, вони не будуть наполягати на їх зміні, а лише ввічливо перепитають про те, чи справді потрібно зустрітися в певному місці у відповідний час.

Культурно маркованими в кожного народу є **фольклорні тексти**. Наприклад, замовляння, які О. Потебня називав язичницькими молитвами, функціонують на теренах України дотепер, про що свідчать сучасні видання: О. Соляр «Мова магії, магія мови. Символіка українських замовлянь» (2011), І. Ігнатенко «Народна медицина Середнього Полісся: традиції і сучасність» (2013) та «Народна медицина і магія українців. Вірування. Міфології. Світогляд. Таємниці знахарства. Замовляння» (2016).

Про світоглядну значущість фольклорних творів говорить багатство синонімічного ряду до слова *замовляння*: їх називають *нашіптуваннями, примівками, шептаннями, зашіптуваннями, заговорами* та ін. Замовляння закорінені в нашій свідомості набагато глибше, ніж ми уявляємо. Їхні компоненти органічні в дитячому фольклорі (згадаймо пісню «*Вийди, вийди, сонечко!*»). Висловлюючи побажання, мимоволі знову використовуємо елементи магічних формул народної творчості: *З роси та з води!* Крізь сучасні етикетні форми привітання, прощання та ін. проступають мовленнєві «сліди» замовлянь (пор.: *доброго здоров'я, на здоров'я, на все добре*). В українських селах узвичаєним є побажання, що також генетично пов'язане із замовляннями: тому, кого зустріли за питтям води, бажають: «Доброго здоров'я пивши!». Сучасні дослідники, звертаючись до текстів українських замовлянь, вивчають засоби магічної функції мови (монографія С. Шуляк «Чарівне слово українських замовлянь»).

Багатство культури нашого народу формують *легенди*, поширені на теренах України. Вони акумулюють інформацію про явища та події, що відбувалися з непересічними людьми. Оригінальними є фольклорні тексти про характерників – представників українського козацтва, які в культурно-історичній пам'яті постають наділеними винятковими здібностями. Легенди утворено навколо постатей Д. Вишневецького, П. Сагайдачного, І. Богуна, І. Сірка та ін. Характерникам приписують надприродні можливості, здобуті в ході езотеричної практики, яку називають *Спасом*: надзвичайні силу та спритність, володіння гіпнозом, уміння робитися невидимими, а також впливати на погодні умови. Зацікавленість такими легендами існує й нині, що засвідчує, наприклад, роман В. Шкляра «Характерник» (2019).

Програмування лінгвокультурних оцінок відбувається за допомогою засобів колективного несвідомого. Архетип (від грец. *arche* – «початок» і *typos* – «образ», «першобраз») – поняття, корені якого сягають платонізму. Архетипи природних стихій, тобто води, землі, вогню та повітря, вивчав французький дослідник Г. Башляр (праці «Фрагменти поетики вогню», «Вода й марення» та ін.). В українській мові стійкі вислови з лексемою *вітер*, пов'язаною з архетипом повітря, продукують негативні оцінки, закріплені за уявленнями про поведінку людини, яка виявляє легковажність (*вітер у голові, пустий вітер, кидати слова на вітер*), лінощі (*ганяти вітер по вулицях*), наслідком чого є бідність (*вітер у кишенях гуляє*). В англійській лінгвокультурі це слово характеризує несприятливі, небезпечні, зокрема для мореплавців, зовнішні умови. Острови, на яких розташована Великобританія, зазнають впливу потужних повітряних течій: *to sail close to the wind* (букв. «плисти закритим до вітру», тобто «бути на межі небезпеки»), *wind and weather* (букв. «вітер і погода», інакше «негода») та ін.

К.-Г. Юнг працював над архетипами колективного несвідомого (Матері, Дитини, Мандали, Відродження та ін.). Згідно з його теорією, під «особистим» позасвідомим існує більш глибинний шар, успадкування якого відбувається від покоління до покоління. Такі образи оригінально окреслено в індивідуальних мовнохудожніх системах. Наприклад, в ідіолекті Б.-І. Антонича словесними знаками архетипу Матері, яка одночасно виявляє прихильність і руйнацію, є символіка часу, сприятливого для творчості (*весна, ніч*), що засвідчують полярні оцінки художніх синтагм, утворених навколо цих слів, пор.: *перстень ночі; вливає ніч, немов бальзам, солодку краплю божевілля; весни розспіваної князь та весна рососою очі виїсть*.

Лінгвокультурні стереотипи пов'язані зі спільністю асоціацій, оцінок, мовно-поведінкових виявів, ритуалізованих ситуацій, поділом певних явищ на «свої» та «чужі». У народів світу, представників різних конфесій сформовано закріплені в мові й мовленні типові реакції, що відображають спільність, системність, на певні слова-стимули. Прикладом можуть бути назви продуктів і страв (глутоніми й гастрононіми), які викликають неоднакові асоціації в респондентів (зацукровані комахи, собачатина, свинина, м'ясо гадюк та ін.). До слова, із м'яса гадюк у Південному Китаї готують до вісімдесяти страв. Культурна стереотипізація поширюється й на спосіб і манеру говоріння та писання. У їдиші слова пишуть справа наліво, бо представники юдаїзму надають перевагу правому боку: у Кабаллі (таємнича частина Тори) правий бік символізує милосердя.

Картини світу формують залежно від їхніх центрів, тому важливими для створення моделей дійсності є **вірування**. Для православної книжно-писемної традиції характерна теоцентрична картина світу. Лінгвокультурні явища відображають риси не тільки християнства, а й язичницької релігії, яка передувала монотеїзму. Через її переслідування імена верхов-

них божеств та міфічні відомості про них подекуди втрачено, проте до нашого часу збереглася нижча міфологія, яку характеризує не менше багатство, ніж, наприклад, скандинавської.

Міфоніми вербалізують уявлення наших пращурів про духів природи. *Чугайстер*, згаданий у «Тінях забутих предків» М. Коцюбинського, це й *лісовий дід, гай, нічник*, добрий дух гірського лісу. Етимологію цього слова пояснюють лексеми *чуга* (верхній гуцульський тканий одяг) і *гайстер* (лелека), тобто це й тварина, і людина в одній істоті. У цьому ж творі *Щезник* – це інфернальна істота Карпат, яка приносить лихо або просто ховається від людей (онім пов'язаний зі словом *щезати*). Уміє грати на сопілці мелодію, яка зупиняє час. «Лісова пісня» Лесі Українки містить синонімічний міфонім – *Той, що в скалі сидить*. У казці В. Короліва-Старого згадано *Хуху Моховинку*. *Хухи*, за фольклорними джерелами, – добрі лісові духи, схожі на пухнастих їжаків, які змінюють забарвлення залежно від природного оточення, тому невидимі для людського ока. За легендою, вони народилися липневої ночі, упавши зірками з неба, проте не схотіли повернутися назад.

Звичаєва культура має як сучасний, так і традиційний, закорінений у первісному світогляді, виміри. Певні аксіологічно марковані стереотипні дії та ситуації передають від покоління до покоління у вигляді *звичайв*. Гарною прикметою українці й досі вважають побачити молодик через праве плече. До молодого місяця примовляють: «Молодик, молодик, ти повен, як гвоздик! Тобі на підповня – мені на здоров'я, тобі наповнятися – мені красуватися». Очевидно, ця примівка пов'язана із символікою місяця, який вважали сонцем померлих, тому хотіли нейтралізувати негативний аспект його впливу. Молодику відводили важливу роль у життєдіяльності людини.

Традиції українського народу, зокрема календар свят, відображають зв'язок язичництва, риси якого не можна було повністю викоринити, а лише адаптувати до нової релігії, та

християнства. Про це свідчать такі форми, як *Зелена неділя*, *Івана Купала*, *Маковія* та ін. Назва останнього свята відображає звуковий зв'язок онімів *Маковій* і *Маккавеї* (сім святих, про яких згадано в Старому Заповіті). Ці християнські сподвижники відзначилися тим, що зцілювали хворих травами. Тому цього дня віряни йдуть до церкви з букетами цілющих рослин: базиліку, чебрецю, калини, чорнобривців та ін. Такі композиції з квітів, плодів, гілок і трав називають похідним від назви свята словом – *маковійчики*. Вважають, що вони цілий рік захищають від хвороб. Народна етимологія пов'язує назву цього свята з маком, через те віряни освячують також достиглі маківки, готують коржі та пиріжки.

Отже, специфіка мовно-культурних явищ не випадкова: вона відображає всю різноманітність і багатогранність пізнання світу, реалізацію у відповідних природних умовах власного способу господарювання, особливості менталітету, специфічні уявлення про світобуття й розміщення їх у системі цінностей.

Запитання та завдання

1. Назвіть основну одиницю лінгвокультурології.
2. Укажіть риси лінгвокультурем, які дослідники кладуть в основу їхньої типології.
3. Який зміст поняття «картина світу»? Чому воно є важливим для лінгвокультурологічних досліджень?
4. Розкажіть про безеквівалентну лексику. Наведіть приклади. У який спосіб вона виражає лінгвокультурні особливості?
5. Що таке лінгвокультурний символ? Що його відрізняє від алегорії?
6. Чому фразеологізми та паремії кваліфікують як лінгвокультуреми?
7. Поясніть лінгвокультурну специфіку словесних образів. Наведіть приклади.

8. Розкажіть про лінгвокультурні особливості прецедентних феноменів (імен, текстів і ситуацій).

9. У який спосіб мовленнєва етика й етикет відображають лінгвокультурні особливості?

10. Чому як джерела лінгвокультурних відомостей використовують фольклорні тексти?

11. Що таке архетипи? Як вони впливають на самобутність лінгвокультури?

12. Чому існує лінгвокультурна стереотипізація? Наведіть приклади.

13. У який спосіб вірування пов'язані з мовною картиною світу?

14. Розкажіть про відомі вам звичаї, які й нині побутують на теренах України.

Імпліцитна семантика в структурі лінгвокультурум

Учені помітили, що лінгвокультурні феномени спираються на імпліцитну (не об'єктивовану в мовних засобах) семантику. Поняття **конотація** є одним із ключових у лінгвокультурології, представники якої здійснюють пошук прихованих семантичних нюансів, які збагачують розуміння буття, виражене лінгвально. Загалом **конотація** – це сукупність додаткових сенсів, які супроводжують предметно-логічний зміст мовних одиниць. Цей термін було вироблено в межах логіки (концепція Дж. Мілля) та перенесено в лінгвістику завдяки працям Пор-Рояля. Мовознавці зазвичай кваліфікують її як сукупність семантичних компонентів, які йдуть поряд із предметно-логічним значенням. В.Телія вважає, що культурна конотація становить інтерпретацію денотативного чи образно зумовленого аспекту значення в категоріях культури. Вироблення змісту терміна відбувається на тлі наукових дискусій про склад та мовну чи, навпаки,

екстралінгвальну природу цього явища. Вони є природними з огляду на те, що кожен із мовознавців охоплює лише один або декілька аспектів конотації, у той час як багатовимірність і динамічність аналізованого явища не дозволяють зосібна окреслювати його цілісну й остаточну характеристику.

М. Алефіренко зауважує, що в лінгвокультурології не можна ігнорувати емоційно-інтуїтивні сліди безсвідомого: емоційний компонент, почуттєвий складник (симпатію), інстинктивно-афективну інтуїцію. У сфері безсвідомого сформовано лише начерки культурних сенсів. В основу конотації вчені кладуть такі поняття, як емотивність, оцінність, образність та ін. В. Шаховський обґрунтовує статус факультативної у відношенні до логіко-предметного компонента словесного значення емотивності. У психолінгвістиці з конотацією пов'язують не лише почуття, а й відчуття (А. Леонтьєв «Слова «холодні» й «гарячі»). Представниця стилістики декодування І. Арнольд на основі досвіду вивчення художніх текстів доходить висновку про наявність стильового компонента конотації. Як центральну частину конотативної семантики вчені розглядають образність (В. Виноградов, В.Телія, С. Мезенін та ін.).

Як засвідчує зміст праць, присвячених конотації, розуміння її сутності рухалося від обґрунтування суто мовної природи до бачення дискурсивного характеру цієї властивості (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Л. Ставицька). Російські вчені В. Костомаров та Н. Бурвикова в дослідженні «Старі бурдюки й молоде вино. Зі спостережень над російським слововживанням кінця ХХ століття» (2001) висловлюють думку про те, що прирощення сенсу, експресії, емотивності забезпечують логоепітеми, які розкривають новий зміст крізь призму соціально-культурної історії народу. Інтегративне вивчення дискурсивної природи конотації пов'язано з дослідженнями українського лінгвіста В. Говердовського. Її системний опис,

який запропонував цей дослідник, містить більш як двадцять видів конотацій, згрупованих за трьома основними сферами: ними є внутрішній світ людини, мова й зовнішня дійсність. Ідеться про *лінгвістичний, соціально-лінгвістичний, ситуативно-психологічний, культурний, ідеологічний* та ін. типи.

У праці «Лінгвокультурологія. Ціннісно-смысловий простір мови» М. Алефіренко, наголошуючи на малорозробленості вказаної проблеми, називав культурну конотацію ще не спійманою жар-птицею. Попри позірну вичерпаність питання, на сьогодні не всі її види й елементи детально проаналізовано, а також не вирішено проблеми мовної або дискурсивної природи семантичних природжень. З огляду на багатоаспектність конотації ми підтримуємо думку тих мовознавців, які не обмежують це поняття суто лінгвальним виміром. У сучасних енциклопедичних словниках, наприклад, запропоновано широке розуміння конотації. Зокрема, в «Лінгвістичній енциклопедії» О. Селіванової звернено увагу на її соціальні, ідеологічні та культурні чинники. Не викликає сумніву динамічний характер аналізованого явища, пов'язаний із функціонуванням мови як системи, її взаємодією із соціокультурним середовищем, тому перспективу розгляду конотації вбачаємо у вивченні співвідношень текстів із різними типами контекстів.

Оскільки нині під конотацією розуміють не тільки додаткові до денотативно-сигніфікативного змісту слова емоційні, експресивні, оцінні та стилістичні показники, а й інші різновиди асоціацій, то природно постає питання про специфіку асоціативних лексичних груп, семантика яких співвідноситься, зокрема, із такими важливими світоглядними категоріями, як час і простір. Тому аналіз особливостей, чинників утворення й функціонування типів конотації становить актуальну мовознавчу проблему.

Представники лінгвокультурної спільноти є носіями спільних (очікуваних) сенсів певних матеріалізованих у мові явищ. Тому дослідників цікавлять феномени, які характеризує *культурна конотація* (В. Телія), *національна конотація* (Л. Ставицька). Наприклад, Л. Ставицька національно конотованими вважає назви реалій, які викликають асоціації з часопростором України (*степ, могила, хрест*). Колористичні назви *жовтий, блакитний і малиновий* є, на її думку, символами української лінгвокультури. Національно маркована також рослинна символіка (*вишня, тополя, верба, соняшник*). Зокрема, квіткові номінації *мак* та *волошка* функціонують у портреті українців. Антропні особливості (*рабство, сон, лінь*) відображають, як пояснює Л.Ставицька, риси національного характеру. А. Бондаренко запропонувала поняття *темпоральна конотація* (асоціація, матеріалізована у вигляді семи часу, закріплена в словесній дефініції як компонент семантичної структури або така, що її виявляють у мовленнєвій площині). Можемо стверджувати, наприклад, про семи часу, виявлені в колі субстантивів – загальних назв. Ідеться про логоепістемі Святого Письма, землеробську лексику, історизми, ураховуючи одиниці на позначення соціальної стратифікації та військових утворень сусідніх держав, слова з семантикою індивідуальної подієвості, рослинну й тваринну символіку, лексику на позначення природних явищ та ін.

На нашу думку, будь-яку з *конотацій* (*оцінну, образну, соціальну, ідеологічну, темпоральну* й ін.) можна розглядати як різновиди національно-культурної, якщо вона характеризує специфічну мовно-концептуальну картину світу народу, відповідає лінгвоментальним особливостям його світобачення. В англійській мові є культурно марковане словосполучення, яке позначає естетичне видовище жовтіння листя ранньої осені, – *fall foliage*, яке супроводжують різні види культурної конотації (*оцінна, темпоральна* та ін.). У Новій Англії з її

густими лісами осінь настає раніше, ніж в інших куточках Америки, приваблюючи туристів багатством колірних відтінків листя.

Семантика культурних явищ не перебуває на поверхні, вона пов'язана з передаванням відомостей з огляду на спільні знання комунікантів про дійсність. У межах імплікації вчені розмежовують *пресупозицію* (попередньо здобуті знання, які допомагають глибше сприйняти й зрозуміти текст або його фрагменти); *фонові знання*, які формують пресупозицію (соціальні, країнознавчі, релігійні, міфологічні, фольклорні, географічні та ін.) й *підтекст* (дані, видобуті суто з вербальної форми тексту). Наприклад, без певних фонових знань, закорінених у побуті, системі усталених уявлень, не завжди можна зрозуміти зміст стійких висловлювань (пор.: з доцу та під ринву; сидіти, як квочка в обичайці). Для їх сприйняття треба знати, що *ринва* – це жолоб, по якому вода текла на млинові колеса, а *обичайка* – обід сита, решета, бубна і т. ін., який селяни використовували для свійських птахів-самиць, що висиджували пташенят.

Те саме явище може мати асоціативні відмінності в уявленні представників різних народів. Назви вечора напередодні Різдва в мовах слов'ян мають неоднакові форми та мотивацію, асоціюючись із сакральністю загалом чи богослужінням без перерви на сон, а також обрядовою їжею (*сочиво*) та ін.: укр. *Святий вечір*, болг. *Бъдни вечер*, пол. *Wigilia*, рос. *Сочельник*. Корида для іспанців символізує безстрашність, а для британців – жорстоке поводження з тваринами.

Як бачимо, *культурну конотацію* характеризують відомості, пов'язані зі специфічним аксіологічним «прочитанням» певних явищ, предметів, дій і властивостей у лінгвокультурах.

Образ світу співвіднесено з актуальним життєвим, зокрема природним, простором. І. Голубовська вважає голов-

ним чинником специфікації національно-мовної картини світу реальність, пізнавану конкретно-чуттєво. У кожній лінгвокультурі є рослинні назви, які супроводжує неповторне емоційно-оцінне забарвлення, що спричинює культурну конотацію **ботанізмів**. Калину українці пов'язують із дівочою красою, цнотою. Етимологічні розвідки засвідчують, що слова *і краса*, *і калина* глибинними асоціаціями закорінені в стихії вогню. В українських селах на весільних столах ставлять кетяги калини до графинів із вином або прикрашають нею весільний коровай.

Слово *калина* є також символом пролиті за Україну козацької крові, тобто воно ідеологічно конотоване. У пісні січових стрільців натрапляємо на такий паралелізм: *Ой у лузі червона калина похилилася. Чогось наша слава Україна зажурилася*. Із символом калини пов'язано в текстах низку вербальних засобів, за допомогою яких художньо інтерпретовано національну історію й українську людину як її суб'єкта. Словообрази часу, які містять слово *калина* та похідні від нього, діалогізують з епохою репресій: *Нема мені коханої землі. Десь під грудьми пече гірка калина* (В.Стус). *Що воно таке є а воно калина моя батьківщина а я її калинець* (І. Калинець). Наведені утворення продукують семантику патріотичної причетності творчої еліти до українського родоводу в часи репресивних заходів влади.

Рослинність створює природне середовище для мешкання, тому ботанічні символи репрезентують лінгвокультуру багатьох держав. Культурно конотованим у Канаді є клен (її неофіційна назва – *Країна Кленового Листя*). Два віки тому із сиропу канадського клена видобували цукор для всіх жителів країни, а нині його виробляють для туристів. Червоний листок клена на білому прапорі – символ цієї держави. Низка американських штатів має неофіційні назви, тому можна стверджувати про культурну конотацію ботанізмів,

покладених у їхню основу: *Peach State* (Джоржія, штат персика), *Sunflower State* (Канзас, штат соняшника), *Cactus State* (Нью-Мексико, штат кактуса), *Camellia State* (Алабама, штат камелії) та ін.

Відповідно до особливостей природного довкілля етнос виробляє ставлення до диких та свійських тварин, що спричинює **культурну конотацію зоонімів**. Наші співвітчизники вкладають у символ *свиня* низку негативних уявлень. У картині світу українців функціонують стійкі вислови, які є продуцентами понять «неохайність», «несмак» (пор.: *чепурний, як свиня в доці; личить, як свині наритники*). Цю тварину асоціюють із брудом, засміченням (пор.: *свиня болото знайде*). Негативну культурну конотацію мають і похідні від цього слова. Наприклад, *свинство* означає вияв непорядності, нищості.

Очевидно, християни співвідносять уявлення про свиню з фрагментом Біблії, у якому розповідається про те, як Христос вигнав бісів із тіл одержимих та втілив їх у свиней. Навпаки, у китайській лінгвокультурі оцінні асоціації відповідника до укр. *свиня* позитивні: вона символізує достаток. Цю тварину, що не потребує обсяжних випасів (яких у Піднебесній немає) та живиться залишками людської їжі, китайці бачать невибагливою й охайною.

Упродовж розвитку людства ту саму тварину в різних культурах характеризують полярні асоціації, які супроводжують їхні назви. Українці асоціюють *гадюку* з підступністю, небезпекою, підлістю, що відображають стійкі вислови: *підколотна гадюка, відігрівати гадюку біля серця* та ін. У культурі християнства змія символізує інфернальне: за ментальним сценарієм Старого Заповіту, змії спокусив Єву скуштувати плоди знання.

У культурах Сходу ця тварина уособлює мудрість і красу. Якщо жінці хочуть зробити комплімент, то кажуть: «Люба моя, Ви справжня змія». Давньогрецька культура

вбачає в змії втілення мудрості, зцілення, безсмертя: це атрибут покровителя медицини Ескулапа. Слово *змія* має специфічне забарвлення в професійних субкультурах, наприклад медичній. У відомому анекдоті розповідається про студента медичного університету, який на питання про символ змії та чаші відповів: «Це моя теща їсть морозиво».

Отже, назви рослин і тварин є конотованими завдяки взаємодії носіїв культури з природним довкіллям, яке є джерелом фізичного існування та духовного розвитку.

Їжа – одна з первинних потреб, що пояснює закріпленість стереотипних оцінних асоціацій за номінаціями продуктів та страв. Харчові назви, характерні для рідної культури, викликають, як правило, позитивні асоціації, що не завжди можна сказати про чуже культурне середовище. Слово *сало*, як засвідчують стійкі формули, у національній лінгвокультурі супроводжують переважно позитивні враження. Заглибитися в зміст висловлювань *як салом по губах; дивитись, як кіт на сало; чує кішка, чиє сало з'їла* допоможуть відомості про те, що сало здавна було улюбленим продуктом українців, які полювали на вепрів та вирощували свиней, тому воно стало символом української кухні. Відомо, що однією з причин того, що князь Володимир відмовився від мусульманства, була заборона для представників цієї релігії на вживання свинини. Сало належить до меню й інших європейських націй, проте такого значення, як в українській культурі, воно не набуло ніде. Серед сучасних українських делікатесів є ласощі під брендовою назвою «сало в шоколаді», які стали компонентом масової культури, набувши популярності на початку XXI ст.

Певні культурні спільноти не вітають уживання свинини. Мусульмани не їдять її відповідно до заборони Корану, а не тому, що вчені доводять високий вміст у ній небезпечних для здоров'я холестерину та ліпідів. У юдаїзмі лексика, що позначає свинину, теж викликає негативні реакції, що пов'язано з

т.з. некошерною їжею (до останньої зараховують, наприклад, кролятину). Некошерними вважають деякі види риби: сом, лосось, вугор не мають луски або плавників. Назви таких видів риби містять у свідомості носіїв цієї культури конотему «неїстівне».

Культурна конотація невідривна від кола асоціацій, які виникають у колі представників певної лінгвокультури. У дисертації Я. Браницької «Гастроніми в сучасній французькій мові: когнітивно-ономасіологічний аспект» підкреслено, що назви французьких страв супроводжує естетична оцінка, закріплена за найвищими титульованими світськими або релігійними особами, а також за вродливими жінками (*glace royale, file de porc bonne femme*).

Як бачимо, аксіологічна характеристика назв харчових продуктів є стереотипною та залежить від традицій, сформованих усередині певного товариства.

Культурна конотація характеризує також **етнофолізми**, які походять від назв продуктів: *жабоїд* (француз), *макаронник* (італієць), *бульбаи* (білорус) та ін. Ідеться про низку негативно забарвлених слів, які використовують у просторічному мовленні. Зокрема, росіяни вживають такі лексичні елементи: *піндоси* (зневажлива назва американців), *чухонці* (етнофолізм на позначення представників фінно-угорських народів), *хачі* (глузлива назва представників Кавказу).

У свою чергу, фінни називають росіян *рюсся*, естонці – *тіла*. Зневажливі етнічні «прізвиська» виникають, наприклад, унаслідок спостережень за особливостями зовнішності (*довгоносий* – так характеризують європейців жителі Китаю; *niger* – це зневажлива назва афро-американців у США, нейтральним варіантом якої є *black*, що означає «чорний»). Етнофолізми функціонують і через мовленнєву специфіку носіїв культури: поляків називають *тшеками*, тому що в їхньому усному мовленні частотними є шиплячі.

Отже, етноніми негативної конотації репрезентують універсальне світоглядне протиставлення *свій – чужий*.

Як відомо, людина сприймає реальність конкретно-чуттєво. Більш як 80 % інформації засвоюють за допомогою зорових аналізаторів, які створюють уявлення й про колір предметів. Специфічне культурне забарвлення характеризує *колоративи*. За допомогою спектрального аналізу встановлено, що існує більше ніж десять мільйонів кольорних відтінків. Проте в більшості культур основними з них є декілька, а серед них – жовтий, вербальний знак якого викликає усталені асоціації відповідно до специфіки лінгвокультури.

Українці асоціюють цей колір із сонцем, досяглим житнім чи пшеничним полем, достатком. Разом із *блакитним* прикметник *жовтий* соціально й ідеологічно конотований: це один із кольорів українського прапора (пор. у Л. Костенко: *Пшеничний принцип сонячного степу*). Жовтий є знаковим кольором і в Китаї як символ нанесеного з азійської пустелі ґрунту Піднебесної. Символізує також імператорську владу. Відомо, що під час правління династії Цин одяг жовтого забарвлення мав право носити лише імператор. Флористична культура так само охоплює семантику цього кольору. У Великобританії, наприклад, дві жовті троянди означають освідчення в коханні.

Колір є знаковим у середовищі не тільки представників певних етносів, а й субкультур. Наприклад, серед готів домінує чорний колір, який відтінюють контрастним – червоним. Таке забарвлення мають, наприклад, капелюх загостреної форми, довгий плащ, підбитий червоною тканиною (як у Дракули), грим на обличчі (тіні під очима), а також лак для манікюру. Символіка чорного проникає й у світогляд готів, які сповідують своєрідне іронічне, філософське ставлення до життя та смерті.

Як бачимо, семантичну інтерпретацію кольору в лінгвокультурному товаристві зумовлюють особливості природного середовища та світоглядні уявлення.

Отже, конотативні прирощення, увиразнені завдяки контекстам різних типів, створюють питомі риси лінгвокультурних одиниць. Системи різних мов містять лексичні групи, які виявляють аксіологічні особливості, що є маркерами культурної конотації (ботанізми, зооніми, етнофолізми, колоративи та ін.). Оцінні розбіжності виникають унаслідок різних природних умов, діяльності щодо створення матеріальних і духовних продуктів. Перебуваючи в дискурсивному просторі, мовні знаки культури формують її особливий асоціативний профіль.

Запитання та завдання

1. Що таке конотація?
2. Розкажіть про компоненти конотації.
3. Які типи конотації вам відомі? Наведіть приклади.
4. Схарактеризуйте чинники конотації.
5. Розкажіть про види імплікації та її зв'язок із конотацією.
6. Чому, на вашу думку, найбільш виразно демонструють культурну конотацію певні групи лексики?
7. Що ви знаєте про культурну конотацію ботанізмів?
8. Розкажіть про конотативні прирощення зоонімів.
9. Чому, на вашу думку, культурно конотованими є назви продуктів і страв?
10. Розкажіть про конотацію етнофолізмів і колоративів.

Репрезентація лінгвокультурних кодів мовомисленнєвої картини світу

У плані змісту лінгвокультурні компоненти містять відомості, які відображають передусім аксіологічні особливості. Дослідники вважають, що культурну інформацію виражають культурний фон, прецедентні феномени, семи предметно-логічного та конотативного плану. У типологічних класифікаціях лінгвокультурем ураховують такі характеристики, як спрямованість на пізнання, світорозуміння та його об'єктивацію, денотацію й конотацію, а також специфічну конкретну оцінку. Усі вказані риси відбито в понятті, яке є одним із базових у мовно-культурній компетенції, а саме *код культури*, тобто лінгвокультурологічне поле в знаковій системі мови.

Лінгвокультурний код (фр. *code* – «умовне скорочення») розглядають як систему знаків (символів) та правил передавання інформації, що мають етнічну, суспільно-культурну та субкультурну специфіку. Ідеться про одну з основних семіотичних, лінгвокультурних категорій. Це спосіб, у який конкретна культура сегментує, категоризує, упорядковує й оцінює світ, що оточує членів певної національної спільноти. Лінгвокультурний код співвіднесений з архетипними уявленнями та формує систему координат, котра містить і відтворює систему цінностей.

В. Шаховський переконаний у тому, що поняття культурного коду широке: це картина світу етносу, його світогляд, відображений у мові та сформований упродовж національної історії, який зумовлюють традиції, уподобання та ін. В. Красних також зближує поняття картини світу та коду, інтерпретуючи його як сітку, яку культура накидає на довкілля. Ф. Бацевич у «Словнику термінів міжкультурної комунікації» зазначає, що лінгвокультурний код максимально набли-

жено до картини світу: його означено в категоріях, мовних формах через уявлення певної лінгвокультурної спільноти про будову, процеси, явища дійсності. Через коди конкретна мова відображає те, що існує в людині та навколо неї. За теорією мовної відносності, вони впливають на мислення носіїв мови та культури. Код не дорівнює картині світу, а створює її частину, фрагмент, є способом існування культурно значущої інформації про світ у згорнутому мовно-знаковому вигляді. Специфікує картину світу як суб'єктивний образ об'єктивного універсуму.

На думку С.Толстої, коди відображають сенси, суттєві для культурної спільноти. Є універсальними, але в кожній культурі виявляють специфіку. За твердженням Ю. Лотмана, їх реалізовано передусім через образні й артефактні особливості культури. В. Красних розмежовує такі основні коди:

- соматичний, тобто тілесний (найбільш давній), пов'язаний із символічними функціями різних частин тіла;
- просторовий, спрямований на сегментування довкілля;
- темпоральний, що фіксує уявлення абсолютного та відносного часу;
- предметний, який репрезентує артефакти, еталони метричної системи;
- біоморфний, співвіднесений із тваринними, рослинними, міфічними реаліями;
- духовний, що відображає моральні пріоритети, цінності.

Межа між кодами хитка, вони взаємопроникні, як і не цілком упорядковані. Дослідники вказують також на антропний, космологічний, релігійний, сенсорний, аксіологічний та інші коди. Розгляд їхніх виразників здійснюють за допомогою етимологічного, архетипного, компонентного, дистрибутивно-

го, текстоно-інтерпретаційного методів, а також концептуального моделювання, зіставлення з кодами інших культур.

Лінгвокультурний код відображає закорінені в мові народу знання про світобуття. Його відображено в низці фрагментів універсуму. Такі відомості не просто вибудовують етнолінгвальну, ціннісну картину світу, обрядово-звичаєву систему та вірування етносів і субкультурних груп, а й впливають на поведінкові стереотипи, прийняття рішень в умовах суспільної взаємодії. Лінгвокультурний код багатовимірний. Він охоплює й певний мовно-світоглядний інваріант (те, що є незмінним упродовж існування етносу), і варіанти мовно-культурної репрезентації. Коди містять інформацію про сприйняття й оцінювання неопредмеченої та матеріалізованої дійсності, яка оточує людину.

Існують коди лінгвокультури, що мають непередметну або предметну репрезентації. До перших належить, наприклад, *темпоральний код*. Час є не тільки формою існування матерії, четвертою координатою, а й категорією лінгвокультури. Американський дослідник Т. Джеймс пояснює переживання темпорального такими типами: англо-європейський (поряд із часом) й арабський (крізь нього). У культурах першого типу домінує пунктуальність і точність та не просто зосереджуватися лише на теперішньому. Культури «крізь час» не надають цьому виміру важливого значення, темпоральне є гнучкою категорією, тому за такого суб'єктивного сприйняття легко фіксуватися на моменті переживання.

Лінгвокультурний код часу викликає постійну зацікавленість учених, результатом чого є його аналіз в аспекті метафоричної когніції (праці Л. Кравець), проєкції на площину індивідуальних стилів (дослідження М. Калька), розгляду словесної образності крізь призму синергетичних чинників периферійної субсистеми (публікації А. Бондаренко). У наївній картині світу темпоральний код лінгвокультури

постає на основі етимологічних відомостей і фразеологічних реалізацій слів із центральною семою часу.

Українське слово *час* споріднене з і.є. *časъ* і вказує на динаміку світобуття (пор. псл. *česati* «швидко йти, бігти»). Така думка не суперечить результатам філософських, культурологічних досліджень проблеми темпорального. Наприклад, у праці Е. Авені «Імперії часу: календарі, годинники й культури» зазначено, що до появи годинника люди сприймали темпоральне як пройдену відстань.

В українській лінгвокультурі час розгортає низку асоціацій, викликаючи уявлення про людину та довкілля. Асоціативну паралель *час – фізична спроможність людини*, реконструйовану за допомогою етимологічного аналізу, побудовано на основі лексики, що позначає індивідуальне буття. Наприклад, в етимологічній характеристиці назви *вік* зафіксовано зв'язок з уявленням про життєву енергію, силу, міць, пор.: р. бр. болг. *век*, др. *вѣк*, п. *wiek*, ч. *věk*, слц. *vek*, вл. *wěk*, схв. *bŭjek*, *běk*, слн. *věk* «вік, сила», стсл. *вѣк* «тривалість життя, вічність»; псл. *věk* «сила, здоров'я людини, життя»; споріднене з лит. *viškas*, «сила, життя», *veikti* «діяти, робити», лит. *vèikt* «домогтися, подолати», дісл. *veig* «міць, сила», *vig* «боротьба», гот. *wei-han* «боротися», двн. *wigan* «тс.», лат. *vinco* «перемагати». Довжина відрізка індивідуально-буттєвого часу залежить, як відомо, від потенціалу сил і здоров'я людини. Тому на глибинні асоціації з фізичними можливостями вказують й інші часові назви.

Етимологічний вектор *час – діяльність людини* висвітлює відповідність аналізованої координати певним видам проведення часу. Наприклад, назва *година* пов'язана з др. *godъ* «час, термін», п. *godu* «бенкет, учта» (заст.) «новорічні свята», *hod* «храмове свято», «бенкет», слц. *hod* «урочистий бенкет, свято», вл. «фіздво», нл. *hody* «тс.», болг. *година* «рік, свято», м. *година* «тс.», схв. *gód* «свято», слн. *gód* «пора, стиглість,

свято, річниця», стсл. *godъ* «час», псл. *godъ*; споріднене з снн. *gaden* «бути відповідним, пасувати», двн. *gi-gat* «відповідний, стосовний» та ін. У наведених прикладах виражено ідею нагоди, слухності часу щодо певних дій, подій. В українських словах продовжено цю асоціативну лінію, наприклад, *вгідний* «відповідний», *вгоден* «придатний», *вигадливий* «зручний», *згідливий* «придатний, миролюбний», *згіддя* «майно», *гожити* «вдаватися, щастити».

Здавна для людини часові координати сигналізують про нагоду для розгортання активності в певному напрямку. Тому з думкою про відповідність часу певним видам робіт пов'язані й інші слова темпоральної групи, наприклад *осінь*, походження якого засвідчує етимологічно визначальну роль у його семантиці образу збирання врожаю (пор.: гот. *asans* «пора жнив, літо», двн. *aran, arn* «жнива», нвн. *ernte, onn* «тс.», «польові роботи»). Існує також пояснення лексеми *осінь* за допомогою прецедентного імені – міфологеми *Овсень* (у землеробських культурах, пов'язаних із вирощуванням вівса, це божество родючості, багатства й осені, якого вшановували після збирання врожаю).

На поняттєву площину темпорального представники лінгвокультурного товариства проєктують особливості характеру, особистої вдачі. Глибинні асоціативні відношення слів часової групи висвічують пізнання властивостей розгляданої буттєвої координати крізь призму людських характеристик. Назву пори року *літо* пов'язано з лит. *lėtas* «лагідний, спокійний, ніжний», лат. *lēnis*, псл. *lěнь* та українським *лінивий*. Такий підхід ще раз доводить шлях пізнання світоустрою від знаного, зрозумілого до невідомого.

Час у стійких висловах характеризують риси обізнаної, мудрої, здатної аргументувати людини: *Покаже час. Підтвердиться в майбутньому. Лиха година його знає*. Риси темпорального постають у світлі як позитивної, так і

негативної телеологічної й утилітарної оцінок: *Щоб добра година знала. Лиха година розносила.* Знання про те, що для будь-якої дії існує певна нагода, спричинює аксіологічно полярні оцінки часу: *У добрий час. Хай поб'є нагла година.* Невдоволеність обставинами та законами існування послужила поштовхом для асоціювання часових змін з агресивною, схильною до насильства людиною: *Життя притисло. Смерть занесла свою руку.* Індивідуальне буття українці аналогізували з близькою особою, яку важко покидати: *Розлучатися з життям. Прощатися з життям.*

Початок та кінець лінейного часу в національній лінгвокультурі осмислювали за допомогою ономастикону вищої (*Бог, Господь*) і нижчої міфологій (*біс, дідько*), реалізуючи уявлення про антагонізм сакрального та хтонічного, що зумовлювало протилежні оцінки значущих буттєвих моментів, наприклад смерті: *Бог прибрав. Біс узяв (ухопив). Дідько взяв (забрав, ухопив).*

Ідею темпорального містять форми, що охоплюють стійкі асоціації членів лінгвокультурної спільноти не тільки з міфологічними істотами, а й із репертуаром звичаєвих дій. Уявлення про сегментування життєвого часу відбувається шляхом актуалізації за допомогою усталених висловів ментальних звичаєвих й обрядових сценаріїв, пов'язаних з одруженням (наприклад, сватання або вінчання): *Із сирію землею повінчатися. Померти.* Стійкі формулювання відображають сприйняття смерті, яку людська істота не в змозі відвернути, крізь призму сміхової культури українців і репрезентують їхню стоїчно-іронічну інтерпретацію темпорального кінця: *Жарт. Кирпата свашка. Смерть.*

Лексика темпоральної групи висвічує асоціації не тільки з людиною, а й довікіллям, зокрема його світлотіньовими рисами, які зумовлює розміщення сонячних променів відносно поверхні землі. Слово *день* виражає ідею світла, зручності

для споглядання, що відображає зв'язок цього іменника з дієсловом *дивитися*, пор. рос. *день*, бр. *дзень*, п. *dzeń*, ч. *den*, слц *děň*, схв. *džeň*, нл *žéń*, полаб. *dan*, болг. мак. *den*, схв. *dán*; походить з *din* – «ясний, блискучий». *Ніч* зіставлено з лит. *niáukti* «затягати хмарами, затемнювати». У межах етимологічного гнізда, яке утворюють українські слова, це ім'я розгортає асоціації також зі світлотіньовими враженнями: укр. *поноченький* «темний», *поночі*, *поночіти* «темніти ввечері», *повночі* «темно, поночі».

У наївній (донауковій) картині світу пізнання часу відбувається за допомогою традиційного корелята темпорального, яким є вода: її характеризує плинність та масштабність. Система стійких висловів української мови містить варіанти формули *багато води сплило (сплигло, уплигло, утекло, вибігло)* на позначення значного проміжку минулого. Темпоральне уявляють схожим на матеріальний об'єкт, який можна розітнути або перервати, як нить: *У розтині часу. В історичній перспективі. Обірвати життя*. Предметний код лінгвокультури репрезентує час, життя як незаперечну цінність: *Подарувати життя*.

Когнітивно-семантична структура українських стійких висловів відображає наївні уявлення про фізику часу, який постає безперервним (*Час не жде. Дні і ночі*) та вимірним: *Не один день. По цей день. Часорух* інтерпретовано як лінійний, сегментований і незворотний: *Час пробив. Іти назустріч смерті*. Визначення часу, затраченого на проходження певної відстані, за допомогою просторових орієнтирів спричинює його оцінку в термінах простору й руху (горизонтального, пов'язаного з життям, і вертикального, що стосується смерті й переходу, за давніми уявленнями, в інший вимір): *Скінчити шлях. Іти в далеку дорогу. Іти на небо*.

Темпоральний фрагмент картини світу, зафіксований у стійких висловах, відображає наївно-психологічні уявлення

про час, швидкість перебігу якого сприймають суб'єктивно (відповідно до наповнення подіями або їхнього емоційного фону): *В одну хвилину. Тягнути час*. У низці формулювань, які продукують негативну оцінку, індивідуально-буттєву темпоральність означено парадоксально: *Вмерти живцем. Не мати життя. Не життя*.

Як бачимо, час у наївній (донауковій) картині світу співвідносять із матеріальними корелятами, тому що він є когнітивним об'єктом, який не підлягає конкретно-чуттєвому виміру, не звернений до чітко окресленого референта. Площина темпорального перебуває поза пізнанням за допомогою спеціалізованого органу чуття, через те його осягнення відбувається за допомогою характеристик суб'єктів, уречевлених об'єктів, а також продуктів міфічної уяви.

Лінгвокультурні коди предметної репрезентації пов'язані зі стереотипами сприйняття й оцінювання певною лінгвокультурною спільнотою матеріально-просторового світу, який оточує людину. **Біоморфний** стосується інформації, точками фокусування якої є рослинні й тваринні назви, та способів її передавання. Кожен народ по-своєму наділяє елементи життєвого довкілля рольовими характеристиками. Світоглядний вимір зоосистеми спирається на спектр етнічних стереотипів, спроектованих на тварин. Біоморфний код виражає суспільний, духовний, естетичний досвід певної спільноти, а також емоції й оцінки. Містить своєрідну інформацію, яка супроводжує образи тварин і рослин, що постають з огляду на культурні поведінкові стереотипи. Відображає інтенцію перенесення людського, олюдненого світу з його системою оцінок на живе довкілля, акцентування в його образах уявлень про добро та зло.

Наприклад, у світосприйнятті українців осел символізує впертість (пор.: *упертий, як осел*), тоді як у культурі Каталонії він уособлює старанність, наполегливість, працелюбність.

В Америці осел і слон є символами демократичної та республіканської партій. На президентських виборах у США 2008 р. популяризували таке зображення: осел, на якому сидить Б. Обама, на фінішній прямій випереджає слона, якого осідлав Д. Маккейн.

Інформація про антропоморфізовану поведінку тварин пролягає через зооморфний субкод, який сформовано на основі уявлень про тваринний світ, назв тварин, що постають цілісно або в окремих фрагментах і доповнюють характеристики цих істот ціннісними для культури поняттями (В. Телія). Л. Савченко зазначає, що його сутність полягає в інтерпретації крізь призму уявлень про поведінку людей таких відомостей: теріологічних (лат. *theria* – звір), герпетологічних, які стосуються плазунів, орнітологічних (пов'язаних із птахами), іхтіологічних (утворених навколо риб), інсектологічних, у яких розглянуто комах, амфібіологічних, які виникають на основі знань про земноводних.

Зооморфна метафора в складі паремій культурно специфічна. Паралель дика *тварина* – *людина* спирається на виділення ознак, які акцентує етносвідомість і позасвідоме: тваринам приписують позитивні чи негативні дії, риси. Дослідниця В. Калько стверджує, що в українському паремійному репертуарі налічують 150 формул із зоонімним компонентом *вовк*, який є найбільш міфологізованим тваринним персонажем у слов'ян. Якщо в давнину виявляли шану до вовка, то з прийняттям християнства він став породженням диявола. Зоонім *вовк* є носієм уявлень про інстинкт, ненаситність. У його образі семантично профільовано такі ознаки, як зрадництво, віроломство (*вовча думка, а лисячий хвіст; вовчу думку має*); жадібність, зажерливість (*вовкові барана з горла не видержи*); ворожість, недоброзичливість (*скільки вовка не годуй, а він все на ліс дивиться; вовк змінює шкуру, але*

ніколи – свою натуру); лицемірство, підступність (*пожалів вовк кобилу – зоставив хвіст та гриву*).

Інший рольовий вимір має зоонім *вовк* у дитячому фольклорі. Як зауважує М. Дмитренко, в українських казках поширена тема про голодного вовка, якого інтерпретовано нерозумним хижаком-невдахою. В українському дитячому фольклорі його зображено легковірним, через що вовк стає жертвою маніпуляції, обману. Відповідно до казкового бестіарію, цього хижака обдурюють домашні тварини, птахи. У контекстах, які скріплює зоонім *вовк*, реалізовано уявлення про те, що не варто недооцінювати своїх фізично слабких ворогів, які гуртуються. Тому біоморфний код дитячого фольклору містить таку інформацію: агресивності, підступності та фізичній силі можна протистояти за допомогою обмірковування ситуації та прийняття нестандартних рішень.

Якщо в уявленні національної спільноти спостерігаємо негативізацію символу вовка, то в низці культур, зокрема архаїчних, ця тварина має позитивний оцінний ореол. Символ вовка перебуває в складі асоціативно-семантичних полів прецедентних антропонімів, які відображають солідарність тварин і людей. Загальновідомою є легенда про вовчицю, яка вигодувала засновників Риму Ромула та Рема. Грецька та римська міфологія зображує вовка уособленням воїнської звитяги, його асоціюють із богами війни Марсом й Аресом.

У біоморфному коді закріплено наслідки спостереження людей не тільки за тваринами, а й рослинами, їхніми властивостями. Результати залежать від географічних координат, особливостей клімату, а також господарювання представників певної культури. Фітоморфний субкод (лінгвісти називають його ще й рослинним) синтезує відомості про риси людини та її спосіб життя. За Л. Савченко, останні пов'язані з травою (герботогічні), деревами (дендрологічні), квітами (фітологічні), рослинністю загалом (фітоценологічні) та ін.

Біоморфне кодування у фразеологізмах із рослинним компонентом розгорнуто з огляду на емоційне, оцінне сприйняття.

Фітонімні уявлення культурно специфічні та пов'язані з рослинами, поширеними на території певної держави. В українській лінгвокультурі семантично навантаженим є слово *мак*. У стійких висловах із цим ботанізмом закодовано інформацію не тільки про красу (як *маків цвіт*), а й велику кількість чогось (як *маку*) чи значну міру (*по саму маківку*), недоладність (*вскочити в мак*) або несподіваність (*вискочити як козак із маку*), а також недосвідченість, брак розуму (*мак цвіте в голові*), покарання та ін. (*втерти маку*). В англійській лінгвокультурі значна кількість асоціацій пов'язана з трояндою, яка викликає уявлення про красу, легкість, приємність, наприклад: *bed of roses* – «легке, щасливе життя»; *life is not all roses* – «у житті не лише втіхи»; *rose kolor* – «привабливий вигляд».

Отже, інформація про природне довкілля, закладена в лінгвокультурних феноменах, є багатою завдяки широті відомостей про світобуття та місце в ньому людини.

Сенсорний код лінгвокультури охоплює інформацію та засоби її вираження, пов'язані з конкретними відчуттями. Ресурси зазначеного коду в межах стійких висловів, на думку О. Селіванової, найповніше репрезентує сфера смакових відчуттів. Зокрема, позитивно асоційовано солодкий та негативно – гіркий, кислий і солоний смаки. Приємні густативні враження фокусують переживання задоволення: *медові дні* – «щасливий час», *солодити душу* – «утішати себе». Солоний, гіркий і кислий смаки аналогізовано з негативними емотивними станами: *солоні приходиться* – «хтось перебуває у важких умовах»; *солити рани душі* – «викликати важкі спомини»; *дісталось перцю з квасом* – «хтось зазнав болю, страждань».

Сенсорний код лінгвокультури відіграє важливу роль у дискурсивних лікувальних практиках, зокрема в текстах

українських замовлянь. Колірні асоціації допомагають створити чіткі враження, щоб хворі, німічні змогли яскравіше уявити те, що вербалізовано у фольклорних творах, які використовували задля лікування, та повірити в їхню магічну силу. Окрім контрастних *білий* і *чорний*, які символізують добро і зло, інші постійні епітети використано в примівках на зцілення залежно від особливостей хвороб, недугів, які мають певну симптоматику. Скажімо, тексти, спрямовані на припинення кровотечі, містять низку художніх означень, пов'язаних з уявленням про червоне: *кривавий* (*кровоавий, кров'яний*), *червоний, красний, вогняний, калиновий*, які прямо чи опосередковано вказують на барву крові та нерідко утворюють повтор: *Було собі красне море. Їхав чоловік красним возом, красними волами, красні колеса, красне ярмо, красні притики, красне море рубати, хрещеному, народженому, молитвенному Іванові кров замовляти*. Вербальними сигналами *червоного* є також назви рослин, квіти та плоди яких мають яскраве забарвлення (*рута, рожса, калина, малина, шипшина*). У текстах замовлянь означеної тематичної підгрупи цей колір характеризує ті об'єкти, які насправді його не мають (*море, камінь, тур*).

Колоратив *білий* у знахарському дискурсі виражає не тільки абстрактну ідею добра, він характеризує й конкретні симптоми хвороби. У текстах лікувальної магії, які використовували з метою позбутися *більма*, уживають повтор епітета *білий* (за колірною схожістю): *Їхав Юрій на білім коні, білі губи, білі зуби, сам білий, в біле одягся, білим підперезався*. Нагромадження лексем колоративної групи спрямовано на прискорення перцептивного часу замовлянь та призначене для того, щоб стимулювати враження швидкого зцілення.

Колоратив *чорний* є виразником не тільки закріпленого за ним негативного значення, а й почасти позитивної конотації. Він є атрибутом зображуваного природного простору й

артефактного оточення, у яке за допомогою магічного слова намагалися спрямувати хвороби (пор.: *чорне море, чорний вогонь, чорна тарілка, чорний ніж*). У контекстуальних умовах контрастування з прикметником *червоний*, який характеризує симптоми певних захворювань, його асоційовано з одужанням (на тлі паралелі «горіння – затухання»): *Їхала баба лісом. Чорна запаска, чорна сорочка – чорний ліс рубати, вугілля палити, вогник затоптувати*. Наведені приклади вживань колірних означень ілюструють принцип, який побутує в гомеопатії досі: *similia similibus curantur* («схоже лікують схожим»).

Знання про симптоми недуг стимулюють закріплення в знахарському дискурсі асоціативних полів сенсорної семантики, які не вичерпують колірні враження. Типовими у фольклорних текстах цієї тематичної групи є художні означення *кам'яний* та *камінний*, які актуалізують дотикові враження, протиставлення станів речовини (рідкий – твердий). Ними послуговувалися задля імітації словесного впливу на процес згортання крові, щоб вона *обнялась, застигла*. Такі епітети вживали, згадуючи осіб та об'єкти, які насправді не є витесаними з каменю (*кам'яна баба, камінна дівка, кам'яна дійниця, кам'яна корова, камінний колодязь, камінний коромисел, камінна коса*). Близьким за значенням і функціями є художнє означення *кістяний*, так само поширене в текстах аналізованої тематичної підгрупи.

Отже, сенсорний код відображає переробку інформації, яку людина отримує за допомогою першої сигнальної системи, із метою вироблення оцінно маркованих абстрактних понять.

У текстах українських замовлянь натрапляємо на низку мовних знаків, які репрезентують *медичний код* національної лінгвокультури, який містить уявлення про перелік хвороб та засобів лікування від них. Як засвідчують фольклорні

тексти, за допомогою лікувальної магії примівниці намагалися здолати широкий спектр фізіологічних, психічних порушень: *ляк, підвій* (параліч, який вважали хворобою, що буває від вітру); *вроки* (зурочення), *крикси* (надривні плачі немовлят), *нічниці* (безсоння), *зубний біль*; *рожу* (*бешиху*, або гостре запалення шкіри). Замовляннями лікували *жовтяниці* (симптом низки захворювань, зокрема печінки), *перелог* (корчі, мимовільне скорочення м'язів), *удар, звих* (травми), намагалися зцілити від яду гадюки, зупинити кровотечу.

Використання низок акціональних дієслів, пов'язаних зі збиранням цілющих рослин, набиранням непочатої води та лікувальними маніпуляціями (*збирати, приносити, варити, напувати, умивати*), засвідчують акцентування на знахарській активності. Такий підхід у текстах молитов пов'язано також з урахуванням текстового чинника адресата. Народні цілителі намагалися переконати хворих в ефективності лікування, до якого причетні сакральні, вищі сили: *Божя Мати йшла, три зілли несла, на плече клала, вдар віговоряла. Божя Мати непочотну воду носить і Господа просить. Вона тею водою умиває, напуває і пристріт виговорає.*

Як бачимо, медичний код лінгвокультури закорінене в наївній (донауковій) картині світу.

Артефактний код обслуговує метрично-еталонну сферу окультуреного універсуму й актуалізує інформацію про освоєння світу речей у межах певного культурного товариства. Розглянемо це на прикладі мовних одиниць, які репрезентують предметну площину в процесі формування системи мір та ваги, а також товарно-грошових відносин. Відомо, що в основу метрично-еталонної системи епохи Київської Русі було покладено таку одиницю довжини, як *лікоть*. Площу вимірювали квадратом зі стороною *лікоть*. Про об'єм судили за допомогою куба – *ліктя*. Дані про вагу отримували за допомогою маси рідини в такому кубі.

Інформацію про артефактний код лінгвокультури можна видобути також із прагмонімів, пов'язаних зі світовими національними валютами. Ще в давньоруську епоху в товарно-грошовий обіг увійшла *гривня*. Упродовж історії слово *гривня* означало мідяну монету в дві з половиною або ж у три копійки. Гривеником називали срібну монету вартістю в десять копійок. Походить це слово зі старослов'янського *гривна*, що означало намисто, іншу шийну прикрасу. За часів Київської Русі побутувала *шийна гривна*, тобто прикрашений коштовним камінням золотий обруч у вигляді підкови, який носили на шії. Золота гривна була ознакою належності до князівського роду. *Гривнами* називали й металеві медальйони, які також носили на шії (наприклад, так звані амулети-змійовики). У праслов'янській мові слово *грива* означало шию.

Традиція номінувати грошові одиниці відповідно до назв прикрас існує і в інших лінгвокультурах. У чеській мові словосполучення на позначення національної валюти *koruna česká* пов'язано зі словом «корона»: нею увінчували голови королівських осіб. Після розпаду Чехословаччини з'явилися чеська та словацька крони.

Отже, мовні знаки артефактного коду лінгвокультури містять оцінку світу речей.

Соматичний код лінгвокультури вважають найдавнішим: за кожною частиною тіла закріплено певні функції, що не могло не вплинути на формування тілесної символіки. Соматизм *око* українці пов'язують з емоціями, негативним ставленням: *невеселим оком, глянути недобрим оком, дивитися зизим оком, лихим оком, дивитися приязним оком*; приязню, симпатією та кокетуванням: *дивитися приязним оком, накиннути оком, ласим оком, очима бісики пускати*; оцінюванням суб'єкта, об'єкта чи ситуації: *обводити оком, критичним оком, свіжим оком, хазяйським оком*.

Лексема *око* фігурує в забобонах, які покладено в основу міфологічних сюжетів. Російське слово *сглаз* конденсує в собі ідею зурочення, що сягає архаїчних уявлень про енергетику людського погляду. В українській міфології існує символіка небезпечного *вовчого ока*. Зле око, що посягає на здоров'я людини, сімейний добробут, мають, за народними повір'ями, люди з чорними, а також запалими та виряченими очима. Про завдавання шкоди свідчать, наприклад, погляди з-під брів або ж скоса.

Своєрідну аксіологічну, прагматичну проєкцію отримує *око* в субкультурній площині. У сприйнятті членів релігійної спільноти пов'язане з духовними цінностями та символізує духовне прозріння, просвітлення, а також здобуття істини, що засвідчує фрагмент Біблії: *Ось воно, око Господнє, над тими, хто Його боїться та, сподіваючись, благає про милість Його*. Око, уписане в трикутник, – масонський символ всеохпності Великого Архітектора Світу, який спостерігає за тим, як працюють «вільні муляри».

Культурну специфіку виявляє й **харчовий код лінгвокультури**. Їжа є базовим чинником життєдіяльності, що відображено в мовомисленневій картині світу. Розгляданий код формує окрему буттєву сферу, яка визначає життєспроможність людини. Проблема з'ясування структурно-семантичних особливостей знаків, які акумулюють знання й уявлення про харчування, зацікавлює не тільки лінгвістів, а й психологів, культурологів і філософів.

Харчовий код охоплює семантико-прагматичний репертуар назв продуктів, зокрема тих, які мають багатовікову історію, наприклад *меду*. Наскельні малюнки, датовані 13 тис. років до н.е., засвідчують збирання меду неподалік від іспанського міста Валенсії. У давньогрецьких міфах *мед* – це їжа богів. У субкультурі християнства символізує Слово Боже або релігійний аскетизм (Іван Предтеча харчувався в пустелі

акридами та диким медом), що відображено в Біблії. Лінгвокультурема *мед* є мотиватором низки бібліонімів, прагмонімів, а також топонімів. Каліфорнію (США) неофіційно називають *land of Milk and Honey* («земля молока та меду»).

Кухні народів світу часто вербалізовано за допомогою безеквівалентної лексики. Як засвідчує текст «Енеїди» І. Котляревського, до кулінарних українських шедеврів давнини належало багато страв із круп та борошна: *зубці* (підсмажені зерна обтовченого ячменю), *путьра* (ячмінна кутя з солодким квасом), *кваши* (солодке тісто), *баба-шарпаніна* (народна страва із пшеничного тіста, риби, конопляної олії, підсмаженої цибулі) та багато інших. Звичайно, специфічне мовне оформлення мають реалії не тільки української кухні. В асортименті борошняних страв народів Дагестану натрапляємо на такі приклади: *бьяклектай* – «хлібці трикутної форми, залиті халвою»; *гъурагъалдин члекъеферар* – «пельмені з яйцем»; *ттеІун члекъеферар* – «пельмені з молозивом»; *бахтта* – «чурек»; *музе хинкІар* – «невеликий хінкал з бульйоном»; *къвакІибур* – «чуду з потрухів»; *сурарин къутІуарар* – «чуду з черемшею»; *меджарин къутІуарар* – «чуду із зеленню».

Харчовий код лінгвокультури спирається на різні, часто протилежні уявлення про те, що вважати придатним або непридатним для вживання, цінним із погляду ресурсів для життя. Семантичне поле «їстівне» по-різному наповнено в дискурсі представників різних культурних і субкультурних товариств. Відповідно до стереотипів релігійних культур, їжа буває пісна та скоромна, кошерна та некошерна (юдаїзм), халяльна та нехаляльна (іслам). Наприклад, слово *свинина* не належить до семантичного поля назв кошерних продуктів (їх основу становить м'ясо травоядних та парнокопитних тварин).

Гастрономічні стереотипи сформовано з огляду на певні географічні, кліматичні умови мешкання. У Таїланді прийня-

то споживати зацукрованих комах, яких сьогодні вирощують на спеціальних фермах і вважають низькокалорійними та багатими на білок і кальцій (коники, цвіркуни, шовкопряди і водяні жуки). Кулінарні пріоритети народів світу різноманітні. У деяких кантонах Швейцарії вживають страву, яку готують із м'яса котів із часниковою приправою.

Лінгвокультурну специфіку виявляють назви традиційних наїдків різних народів, в основі яких перебуває безеквівалентна лексика: *buyabes* (французький суп, виготовлений на основі морепродуктів), *phở* (в'єтнамський суп із рисовою лапшею). Культурну специфіку відображає гастрономічний туризм, у зв'язку з чим поширилися okazіональні словосполучення з лексикою на позначення їжі й напоїв. В італійському місті Бра відбувається щорічний всесвітньовідомий *фестиваль сиру*, який триває три дні. У французькому Бордо – *фестиваль вина*. В Україні в різних регіонах проводять *фестиваль борщу*.

Як бачимо, харчовий код лінгвокультури репрезентує не лише фізичні, а й духовні потреби людини.

Отже, лінгвокультурні коди реалізовано в мовних одиницях основних і проміжних рівнів: словах, словосполученнях, фразеологізмах та ін. Вони відображають особливості кліматичних умов, господарювання, практичних потреб, вірувань, формуючи ієрархію цінностей та створюючи основу для мовомисленневої аксіологічної специфікації фрагментів картини світу (суб'єктивного образу об'єктивного універсалу).

Запитання та завдання

1. Що таке лінгвокультурний код?
2. Чому можна стверджувати, що лінгвокультурні коди охоплюють картину світу?
3. Наведіть думки мовознавців про зміст термінопоняття «лінгвокультурний код».
4. Розкажіть про основні типи лінгвокультурних кодів.

5. Поясніть різницю між лінгвокультурними кодами предметної та непередметної репрезентації.
6. Які риси темпорального коду лінгвокультури?
7. Розкажіть про зооморфний субкод біоморфного коду лінгвокультури.
8. У який спосіб рослинний субкод виражає лінгвокультурні особливості?
9. Що ви знаєте про сенсорний код лінгвокультури?
10. Які конкретні відчуття перебувають в основі сенсорного коду лінгвокультури?
11. Розкажіть про медичний код лінгвокультури. Наведіть приклади.
12. Чому, на вашу думку, соматичний код лінгвокультури вважають найдавнішим?
13. У який спосіб виявляють специфіку харчового коду лінгвокультури?
14. Чи пов'язані, на вашу думку, лінгвокультурні коди та стереотипи?

Лінгвокультурні концепти в мовомисленнєвій картині світу

Термін *концепт* походить від лат. *conceptus* – «поняття» та *concipere* – «збирати, вбирати в себе, виявляти себе». Поняття концепту виникло ще в середньовічній логіці. Абельяр розглядав концепти як Божественні ідеї, які потрібно зрозуміти й розтлумачити. Розвитку лінгвоконцептології передували дослідження взаємозв'язку думки та мови, яке здійснили вчені XIX ст. В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, О. Потебня та ін. Називаючи концепти ембріонами мисленневих операцій, С. Аскольдов зазначав, що вони значно ширші за лексичне значення слів, та наголошував на їхній психофізіологічній природі, у якій поєднано мислення та відчуттєва обробка,

означивши аспект вивчення, розвинутий у другій половині ХХ ст. Концепт порівнюють із зародком, первнем багатьох форм.

Зацікавленість лінгвоконцептологічними проблемами формувалася в зв'язку з розумінням необхідності та важливості вивчення імпліцитної, глибинної семантики мовних і мовленнєвих форм, яке спрямовують нові методологічні підходи. Результатом дослідницького пошуку моделей, що пояснюють ментальну діяльність, стали такі когнітивні структури: *фрейм* (М. Мінський, Ч. Філмор), *ідеальна когнітивна модель* (Дж. Лакофф) та *ментальні простори* (Ж. Фоконьє). Усі ці утворення реалізують концепт як мисленнєвий інваріант, до повноаспектного розуміння якого вчені прийшли у 80-их роках ХХ століття.

Концепт як квінтесенція лінгвокультурних знань, уявлень, почуттів та слідів колективного позасвідомого зазнає структурування в дискурсивному просторі. Поняття дискурсу існувало ще в часи античності (його розглядали як послідовність міркувань), проте до наукового обігу цей термін увів З. Харріс (на основі встановленого факту повторюваності мовних одиниць). У французькій мові *discours* прирівнювали до стилю, а в англійській – до мовлення, говоріння та розмірковування. Певний час дискурс аналогізували з текстом, тому що в низці європейських мов не було адекватного відповідника до цього терміна.

Нове розуміння дискурсу з'явилося в кінці 80-их років під впливом праць М. Фуко, який наголошував на врахуванні ідеологічної ситуації в суспільстві. Дискурсивний аналіз набув соціального значення. Через те у французькій філософії постмодернізму та постструктуралізму поняття дискурсу спрямоване в річище ідеологічних орієнтацій тексту, зануреного в соціокультурний, соціально-психологічний контексти. Представники французької школи дискурс-аналізу підкреслю-

ють, що він не є первинним й емпіричним: це конструйований об'єкт, який спонукає до роздумів про відношення між мовою й ідеологією. Т. ван Дейк наголошує на тому, що він є пріоритетним складником суспільної й культурної взаємодії як певна єдність мовної форми, значення й дії, яку найкраще можна схарактеризувати за допомогою поняття комунікативного процесу. Нині *дискурс* кваліфікують як ситуацію обміну відомостями, яка пов'язує текст із різними видами контекстів (соціально-ідеологічним, психологічним, культурним, філософським та ін.), тобто з позамовним середовищем. Дослідники враховують знання й уявлення про темпоральні, просторові й інші умови спілкування, що знаходять вияв у будові та змісті концептів, сформованих завдяки дискурсивній практиці.

Розглядаючи чинники формування когнітивних структур у межах дискурсу, Ю. Степанов звертає увагу на те, що поняття перебуває в площині логіки, а значення – мови. У ньому найчастіше вбачають центральну частину концепту, тобто його ядро, проте воно не вичерпує усієї структури репрезентації знань, до якої долучено ще й оцінно-емотивну, образну, метафоричну та почуттєву інформацію.

С. Воркачов вносить у розуміння аналізованого терміна уявлення про когнітивну пам'ять слова, яка характеризує мовний знак із погляду системи споконвічних цінностей носіїв мови. Лінгвокультурні концепти відображають мовомисленнєву картину світу: специфіку знань, уявлень, які спроектовано в оцінну ієрархію, що склалася у свідомості носіїв певної культури або субкультури. У такий спосіб постають особливості національного характеру, темпераменту й усталені поведінкові стереотипи та моделі прийняття рішень.

Концепт, який функціонує як посередник між мовою та позамовною дійсністю, не тотожний значенню слова, зокрема зафіксованому в лексикографічній літературі, що підтверджено експериментально. В. Маслова вважає, що ця когнітивна

структура виражає знання, а не значення. За Й. Стерніним, потрібно розмежовувати словникове та психологічне значення. На думку О. Залевської, концепт відображає закономірності психічного життя людини. Він містить сліди як індивідуального (почуття, образи), так і колективного досвіду світопізнання, який нагромаджують завдяки входженню в сферу рідної культури.

Важливою є й проблема *вербалізації концепту*, тобто знаходження засобів і способів його словесного вираження. Одні мовознавці підтримують думку про його повну експлікованість у вербальній оболонці, інші – часткову. Л. Чернейко зазначає, що обсяг концепту містить і денотативне (предметно-логічне) значення, і конотативні компоненти, які його супроводжують. Такі форми бувають вербальними та невербальними, здобутими шляхом взаємодії функцій свідомості (відображення, оцінки, творчої, а також рефлексивної, духовної та ін.) і позасвідомого. О. Кубрякова вважає, що лише найважливіші з них об'єктивовано, тоді як інші існують у психіці у вигляді образів, ситуацій. З. Попова та Й. Стернін зауважують: одні ментальні структури є стійкими, а інші – ні. Не викликає сумніву те, що мовна репрезентація концепту підтримує його в стабільному стані.

Низка питань, які стосуються концептів, є дискусійними. Дослідники висловлюють різні міркування щодо *суб'єктів концептуалізації*. Виразниками концептів є окремі особи, етнічні, субкультурні (професійні, вікові) групи, а також людство в цілому. Такі ментальні структури залежать від суспільного, психологічного досвіду та відповідають уявленням про ті сенси, якими оперують мовці в процесі мислення. Завдяки обміну інформацією індивідуальний концепт стає доступним для інших, а кожна людина зосібна збагачується знаннями на основі колективного досвіду.

Викликає полеміку також *структура концепту*, який уявляють плодом (Й. Стернін), хмарою (З. Попова) або грудкою (М. Болдирев). Усі наведені образи-тлумачення пов'язано із перспективою розширення, наповнення, тобто розвитку та розбудови. Ю. Степанов розмежовує етимологічний, історичний і сучасний пласти концепту. Більшість дослідників переконані, що він існує у вигляді концептуальних сфер (*доменів*). Наприклад, концепт *тварина* містить домен *звір*. Проте вчені висловлюють думки й про дифузність, розмитість будови когнітивних структур.

Мовознавці розглядають також і польову модель концепту, який містить *ядро* (значення ключової лексеми), *приядерну зону* та *периферію*. На думку М. Алефіренка, ядро (інтенціонал поняття) поєднане з імплікаціоналом, тобто асоціативно-образним компонентом значення, що містить різні конотації. Дослідник аргументує, що, наприклад, слово *хата* в концептосфері української культури асоціюють не просто з будівлею (як лексемі *изба* в російській), а з рідною землею, матір'ю, хлібом і долею. Наведені асоціати перебувають у центрі метафор, символів й утворюють основу стійких висловів. Учений робить висновок про те, що концепти – це не лише поняття, а й оцінки, образність, емотивність.

Приядерні зони цих форм різні за обсягом і мірою розгортання. Наприклад, Д. Ілієва виявила, що в болгарських пареміях, які вербалізують концепт *влада*, функціонують дві зазначені зони: першу («панування») експоновано ширше, ніж другу («підпорядкованість»). У такому співвідношенні зазначена дослідниця вбачає оптимізм народу, який не коментує важке становище, а натомість спрямовує свої зусилля на вихід із небажаної ситуації.

В основі формування *периферії лінгвокультурного концепту* перебуває суб'єктивний досвід пізнання й ціннісно-почуттєвого осмислення. Її, як правило, утворюють

семантичні відношення ключового слова (імені), його зв'язок з іншими концептами та конотативними елементами. Наприклад, О. Маркова, досліджуючи концепт *патріотизм* у мові друкованих засобів масової інформації ХХІ ст., виявила, що основу його периферії становлять асоціативно-семантичні поля, які акумулюють особистий досвід: семантичні прирошення, образні й аксіологічні асоціації, що виражають розуміння сутності патріотизму, усвідомлення значущості почуття любові до батьківщини й опір йому. Конотативний репертуар цієї форми артикулюють сенси «громадянська чеснота», «жертвовність», «мірило людяності», «пізнання й самопізнання душі», «вмір професіоналізму» та ін. Поняттєву площину авторка дослідила через систему контекстів, які формують відповідні світоглядні позиції індивідуальної свідомості в українському суспільстві.

Розглядаючи мовні засоби вербалізації структур репрезентації знань, дослідники з'ясовують, які *концептосфери* стимулюють їхню побудову. Спираючись на ментапсихонетичну модель концепту, яку запропонувала О. Селіванова, І. Казимир у праці «Концепт *ПТАХ* у мовній картині світу українського народу» зазначає, що асоціативно-термінальну частину становлять метафоричні назви птахів, які виникли під впливом антропного та біоморфного кодів, компоненти яких утворюють донорську зону номінації. Концептосфера *людина* формує орнітонімні асоціації з назвами осіб за родом діяльності, особистими властивостями та частинами тіла: *погонич, пастушок, сова бородата, синиця вусата, дрізд білобровий; косар, орач, рибалочка, попик, корольок; пересмішник, дурійчик*. Донорську концептосферу номінації птахів, на думку дослідниці, утворюють і ресурси зооморфного субкоду: *бугай, кобилочка, баранчик, мишачок* та ін. Орнітологічне називання відбувається під впливом зорових і слухових образів і сценаріїв.

Як бачимо, загалом у концепті вбачають поняття, занурене в культуру (Н. Арутюнова), яку характеризують притаманні лише їй риси. *Лінгвокультурний концепт* є когнітивною (мисленневою) структурою, яка відрізняється від поняття та значення, має типологічні особливості та варіює залежно від світобачення й системи оцінок членів певної спільноти. У структурах указанного типу відображено не лише культурну свідомість, а й позасвідоме, архетипне. Тому іменем для таких когнітивних утворень може стати не будь-яке слово. За переконанням Дж. Коннора, в американській культурі найважливішими є такі концепти: *свобода, рівність можливостей, приватна власність, багатство, конкуренція, сім'я, демократія та релігія*.

А. Вежбицька аргументує виняткове значення *ключових слів культури*, які, на її думку, служать задля вербалізації структур репрезентації знань, що виражають світоглядну, ментальну специфіку. Мовознавиця звертає увагу на те, що такі лексико-семантичні елементи частотні у фразеологізмах і пареміях, а також текстах популярних пісень. На основі ключових слів різних культур *libertas, liberty, freedom* та ін. А. Вежбицька розглядає нагромадження й реалізацію етнофілософських, історичних і політичних відомостей у латинській, англійській, російській і польській мовах. Наприклад, аналізуючи концептосферу російської культури, дослідниця характеризує слова *душа, доля, тоска* й унікальне, на її думку, *авось*.

О. Попова вважає, що ключове слово концепту *авось* виникло в XVII ст. шляхом зрощення сполучника *a* та вказівної частки *осе (вот)*. Належить до синонімічного ряду, який утворюють слова *может быть, может статься, возможно* та ін. Якщо інші компоненти цієї парадигми спрямовано і в теперішнє, і в минуле, і в майбутнє, *авось* стосується лише майбутнього з безпідставною надією на успішне завершення

справи. Це слово неможливо адекватно перекласти іншими мовами, а в російській воно має численні похідні: *авоська* («удача»; «той, хто все робить на авось»; «плетена чи в'язана сумка чи сітка, призначені для продуктів харчування»); *авоськаты*, *авосничать* («безтурботно сподіватися») та ін. *Авось* належить до низки прислів'їв та приказок: *Русский бог – авось, небось да как-нибудь. Авось да небось до добра не доведут. Авосевы города не горожены, авосевы дети не рожены* та ін. Дослідниця доходить висновку, що *авось* виражає життєву позицію носіїв російської лінгвокультури, які частіше покладаються на щасливий збіг обставин, аніж на власні сили.

М. Алефіренко переконаний, що лінгвокультурний концепт відображає систему цінностей певного товариства з погляду доцільності, доречності, а також корисності. Тільки та реалія, що викликає стереотипний позитивний чи негативний відгук, може спричинитися до його формування: оцінне ставлення є показником культурної маркованості. Аналізуючи концепти, які є світоглядною спадщиною, треба враховувати те, що вони відображають передусім колективне бачення та залежать від суспільно-історичного досвіду, природного середовища та сформованого у відповідних умовах менталітету народу, і в цьому виявляється їхня стабільність.

На думку польської дослідниці У. Дробішевської, яка розглядає вербалізацію концепту *щастя* в національній і польській мовах, в українських усталених зворотах достаток (його складник) асоційовано з назвами харчових продуктів, зокрема жирами, жировмісною, а також солодкою їжею: *масло, сир, сметана, сало, мед, пампук, олія (жити як вареник у маслі / сметані, жити як кіт у маслі, як сир у маслі, як медом по губах, як маслом по душі, плавати як пампук в олії)*. На відміну від українських, польські компаративні одиниці містять номінації їжі обмежено, пор.: *żyć jak pączek w maśle*,

coś idzie jak po maśle. Кожна лінгвокультура реалізує стереотипні уявлення про цінність певних об'єктів, які формують національний менталітет.

Специфіка лінгвокультурних концептів полягає в тому, що вони охоплюють не просто стрижневе значення поняття, а весь арсенал емоційних, оцінних, ідеологічних, психологічних, соціальних і темпоральних асоціацій. На формування цих когнітивних утворень, як переконані дослідники, спрямовано не тільки мислення, а й почуття, відчуття, інтуїцію та колективне позасвідоме. Архетип у структурах репрезентації знань існує як постійний компонент (глибинний інваріант). Концепти є частиною культури та виражають міфологічне, наївне (донаукове), як і наукове, буденне, художнє бачення світу. Проте загалом когнітивні утворення мають здатність перебудовуватись у відповідний проміжок часу, реагуючи на зміни членів лінгвокультурного товариства в плані сприйняття й оцінки дійсності в зв'язку з новими реаліями. Виносячи на поверхню світоглядну своєрідність, вони пронизують мовно-концептуальні картини світу народу.

У результаті осмислення відомостей про зв'язок людини та середовища виникає специфічне бачення світобуття, яке не має нічого спільного з об'єктивним станом речей. Вербалізуючи культурні сенси, картина світу виносить на поверхню духовну, почуттєву й відчуттєву, тобто суб'єктивну, цінну своєю неповторністю інформацію. Її формування відбувається не довільно, а під впливом кліматичних, господарських особливостей, традицій навчання та виховання.

Здобуваючи соціокультурний досвід, представники різних спільнот вибудовують системні відношення між певними уявленнями, пояснюючи одні структури репрезентації знань через інші. Наприклад, досліджуючи утворення концепту *вино* в італійській і французькій фразеології та пареміології, П. Логінова простежує його системні зв'язки з поняттями

краса, здоров'я, кохання, дружба й навіть *Бог*, пояснюючи такі явища гедонізмом, галантністю, куртуазністю та набожністю – характерними рисами середземноморських народів.

На думку Ю. Степанова, лінгвокультурний концепт – це не зміст, а обсяг поняття, згусток культури у свідомості людини. З одного боку, її засвоюють разом із когнітивними формами, а з іншого, концепт – це те, за допомогою чого людина позиціонує себе в культурному середовищі. Е. Грабарова стверджує: лінгвокультурний концепт *savoir vivre* специфічний для французької й незаповнений, лакунарний для російської свідомості в плані осмислення існування як здатності жити собі на втіху. Інтерпретації «вміння жити» значною мірою відрізняються в цих двох лінгвокультурах. Росіяни його сприймають у негативному аспекті: у їхній свідомості це насамперед спосіб виживати, причому не завжди чесно. У французькій культурі *savoir vivre* має позитивну оцінку та характеризує оптимістичне сприйняття життя, що дарує різноманітні задоволення. Яскравим виявом образності цього концепту є уявлення про усмішку як вираження радості існування. Такі розбіжності дослідниця пояснює належністю французів і росіян до різноспрямованих культур. Якщо французьку зорієнтовано на теперішнє, актуальне, то для російської важливим є зв'язок із минулим і майбутнім.

Концепти відображають уявлення про людину, соціум, світ природи, науку та мистецтво. Білоруська дослідниця В. Маслова диференціює ці форми, розглядаючи їх як знання й уявлення, що відображають:

- іпостасі людини (*геній, дурень, інтелігент, пілігрим* та ін.);
- морально-етичні категорії (*гріх, сором, совість, щирість* та ін.);
- емоційні стани (*щастя, радість, страждання* й ін.);
- соціальні поняття та відношення (*свобода, дружба, війна* та ін.);

- наукові терміни (*філологія, математика, філософія* та ін.);
- обшир мистецтва (*театр, актор, музика, танець* та ін.);
- рукотворні предмети (*свіча, геральдика, храм* та ін.);
- світ природи, стихій (*квіти, дерево, вогонь, вода* та ін.);
- світосприйняття в цілому (*час, простір, число* та ін.).

Залежно від референційних відношень понять, які становлять ядро концептів, їх розділяють на структури репрезентації знань із предметною та непередметною репрезентаціями. До перших в українській лінгвокультурі належать, наприклад, *кобзар* та *жінка*. Перший постає маркованим з огляду на професійну, а другий – на гендерну субкультури.

У дисертації В. Іващенко «Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу» розглянуто проблему вербалізації концепту *кобзар*. Дослідниця моделює цей науковомистецький компонент як одиницю знання, спираючись на лексико-семантичний рівень організації мовного матеріалу. З'ясовуючи онтологічний статус концепту, вона виявляє, що належний йому інформаційний простір неоднорідний: він перебуває між власне науковими (термінологічними) та наївно-побутовими уявленнями. Виражає зв'язок із культурними традиціями та перебуває в родо-видовій взаємодії з поняттями *співець-музикант, виконавець епосу, виконавець фольклору, виконавець на музичному інструменті*. Слово, що є іменем концепту, уміщено в синонімічні зв'язки з лексемами *бандурист, лірник*, воно є носієм похідності, відношення до музичного інструменту (*кобзи*). За допомогою цього когнітивного утворення профільовано сферу музично-поетичного народно-професійного виконавства, переосмислено національно-культурний антропосимвол *Кобзар* в особі Т. Шевченка. Аналізований концепт лінгвокультури вміщено в структуру ситуації (фрейм) *твір – виконавець-медіум – реци-*

пiєнт. Авторка підкреслює, що це когнітивне утворення надається до формування елементарних сенсів: когнітем (логоепістем, гносем), конатем, емотем, ідеологем, соціологем, етнологем й антропологем). Заслугою В. Івашенко є те, що вона вводить поняття ментально-мовної та змістової структур одиниць ментального лексикону.

Предметно (суб'єктно) репрезентованим та гендерно маркованим є також концепт *жінка*. Т. Сукаленко вважає його притаманним українській лінгвокультурі, а в метафорі вбачає один із продуктивних засобів образного втілення. Така репрезентація зафіксована в етимологічних, тлумачних, діалектологічних, фразеологічних словниках української мови, а також ресурсах сленгу, позанормативної лексики загалом. Її відображають різножанрові тексти художнього стилю й епістолярій українських письменників.

Вторинні номінації, пов'язані з уявленням про жінку, акумулюють архетипні уявлення про вогонь, сонце та воду. Вони актуалізують знання про рослини (*троянда, ягідка, вишенька, очеретинка*), побутову сферу, зокрема їжу: *ягідка, пампушечка, карамелька*. Дослідниця виокремлює такі образні репрезентації жінки: стихія (*ріка, вир*), домашні та дикі тварини (*корова, кобила, льоха, кішка*), птахи (*перепілка, зозулька, ластівка, голубка*), музичні інструменти (*клавіша, струна, дрімба*), міфоніми (*берегиня, венера*), титуловані особи (*королева, царівна, цариця*), екзистенційні поняття (*доля, життя*) та ін. (*дримба* – гуцульський музичний інструмент у вигляді підкови). Т. Сукаленко підкреслює, що така аналогізація забезпечує потрібний оцінно-семантичний репертуар, відповідний образу жінки в українській лінгвокультурі, та відображає гендерну картину світу в співвідношенні традиційної патріархальної та феміністичної ідеологій.

Досліджуючи фразеологізми та паремії, що містять компонент *жінка* в контексті різних лінгвокультур, учені

доходять висновку, що в більшості випадків (75 % – 80 %) ця лексико-семантична одиниця, яка є іменем концепту, має негативну конотацію. У праці «Лінгвокультурні особливості концепту *жінка* та *Frau* в російських і німецьких фразеологізмах» Л. Ковальчук показує, як у стійких висловлюваннях, що становлять асоціативне поле розгляданого концепту, уявлення про представницю слабкої статі супроводжують словесні маркери іронічного, осудливого або зневажливого ставлення. Таке явище виникає у зв'язку з патріархальним суспільним устроєм, у якому жінкам традиційно відводили другорядне місце.

У культурно значущих концептах нагромаджено інформацію не тільки про людину, а й довкілля. Із погляду асимілятивних процесів, які відбуваються в нинішньому глобалізованому світі, важливо зафіксувати збережену в структурах репрезентації знань унікальні, цінні відомості про етнічну, національну самобутність побуту та господарювання. Одним із базових із погляду життєдіяльності є концепт *їжа*, який у різних культурах і субкультурах набуває особливих конфігурацій. У картинах світу його конкретизовано на основі знань й уявлень про культурно специфічні їстівні реалії, які нерідко виконують ідентифікаційну функцію. У праці «Лексико-семантична й лінгвокультурологічна наповненість концепту *хінкал* у дагестанських мовах» А. Казимагомедова наголошує на тому, що кожна лінгвокультура має ключові слова на позначення їжі, які акумулюють ціннісне ставлення. Аналіз харчових кодів розгортає широке поле для наукових рефлексій про принципово важливі й актуальні для розуміння культури ментальні структури, як і зв'язки певних народів із територіями, у межах яких вони здавна мешкали.

За допомогою лексеми *хінкал* називають: борошняну страву різної форми без начинки (тонкий, галушкоподібний хінкал, товстий квадратний, а також локшина); вироби з бо-

рошна з начинкою (пельмені, вареники, хінкалі), які зазнають термічної обробки в процесі варіння; борошняну страву з начинкою, яку готують у ході смаження та випікання (напр., пироги) та ін. Дослідниця доходить висновку, що концепт *хінкал* характеризує різноманітність лексико-фразеологічних засобів репрезентації, у яких зосереджено соціокультурні й етнокультурні відомості. Така ментальна структура спирається на символізацію сакрального різновиду їжі, є символом достатку й матеріальної стабільності (хліб). У фольклорних текстах створює художній простір, у якому національні цінності трансльовано в системі концептів *праця, гостинність і дружба*. Аналізована когнітивна форма пов'язана з ритуальним застіллям, дотриманням звичаїв й обрядів.

Отже, концепти, заґрунтовані на предметній репрезентації, мають додаткову субкультурну маркованість, яку виражає метафора як потужний інструмент світопізнання та ставлення до людини.

Когнітивні структури в українській, як і в інших лінгвокультурах, мають і непередметне вираження. М. Скаб у дисертації «Концептуалізація сакральної сфери в українській мові» з'ясувала мовні факти, отримані методом суцільної вибірки з текстів української художньої, публіцистичної та наукової літератури від часу перших писемних пам'яток і до сьогодні, а також розмовного мовлення. Уперше в українській лінгвістиці дослідниця проаналізувала процес концептуалізації сакральної сфери в українській мові на матеріалі концепту *душа*. М. Скаб навела підтвердження того, що душу українці сприймають передусім як джерело психічних процесів. Слово, яке є іменем концепту, виражає два домінуючі значення: «безсмертна нематеріальна основа в людині» та «людина». Із часом у писемному мовленні слово *душа* стало позначати і весь внутрішній світ особи, різноманітні види психічної діяльності.

Сутність методики дослідження М. Скаб полягає в тому, що вона розглядає парадигматичні зв'язки імені концепту, епідигматичні відношення на основі динаміки утворення похідних від зазначеної одиниці, а також синтагматичні, які виникають завдяки сполучуваності з іншими словами. Аналіз семантичного простору дозволив дослідниці простежити закономірності формування світоглядно-ментальних уявлень народу, світогляд й ієрархію цінностей українців, з'ясувати закономірності номінації в сакральній сфері. Авторка доходить висновку про системність, упорядкованість та передбачуваність категоризації сакральної площини в мовній картині світу нації, її співвідношення із системою вірувань й обрядів. Мова, за переконанням дослідниці, постає як форма етнічної та релігійної свідомості.

Український народ цінує різноманітні вияви естетичного. Одним із домінуючих у вітизняній лінгвокультурі є концепт *краса*, який відображає перевагу емоційно-почуттєвого шляху освоєння дійсності, що закладено в кордоцентричності як ментальній ознаці українців. О. Цапок розглянула цю когнітивну структуру в дисертації «Мовні засоби репрезентації концепту *КРАСА* в поезії українських шістдесятників». Її опис авторка здійснює за допомогою концептуального аналізу, будуючи пропозиційно-асоціативні фреймові моделі на основі низки смислопороджувальних механізмів свідомості. Концепт *краса* одночасно є й груповим, узуальним, й індивідуальним, тобто ідіостильовим, у мовомисленневих картинах світу. Його ім'я (пор. укр. *кресати*) мотивують у різних мовах слова *іскра*, *гарячий*, *слава*, *творити*. Дослідниця зазначає, що концепт *краса* формують архетипні уявлення та він перебуває в асоціативних зв'язках зі змістом понять *світло*, *вогонь*, *сонце*, *зоря*.

Осмислення краси, її виявів сформовано на базі знань про її носіїв (людину та природу), бачення гармонійності

духовного та матеріального світу й усвідомлення позитивної оцінки, яку дає прекрасному людина. Площина естетичного в текстах шістдесятників корелює з уявленнями про вік, зовнішність, психіку, емоційний стан, як і внутрішній світ особи. Іпостасі прекрасного в матеріальному світі пов'язані з природним середовищем, а також українськими містами та творами мистецтва. Авторка зауважує спільні риси концептів *краса, життя, любов, праця, слово*. Пропозиційну інформацію про таку інтегрованість доповнює метафорична. Концепт *краса* контрастує з поняттям *потворне*, в основі якого перебувають уявлення про брехню, зраду, сварку, низьку духовність, а також зло.

Як бачимо, лінгвокультурні структури непередметної репрезентації виявляють не пряме, а опосередковане відношення до матеріального світу та його суб'єктів.

Однією з актуальних проблем лінгвокультурології є методика аналізу лінгвокультурних концептів. У попередньому матеріалі ми наводили основні підходи до розгляду структур репрезентації знань, які акумулюють лінгвокультурну інформацію та дають змогу побачити асоціативні й аксіологічні особливості концептів. Задля розгляду ментальних утворень, які акумулюють культурну своєрідність, використовують тексти художнього, наукового, публіцистичного, конфесійного й інших стилів. Загалом у процесі вивчення лінгвокультурних концептів застосовують:

1. Етимологічний аналіз імені концепту (його ключового слова), який дає змогу простежити глибинні асоціативні зв'язки лексико-семантичної одиниці, яка завдяки своїй значущості в лінгвокультурі зазнала концептуалізації. Відбувається на основі етимологічних словників.

2. Компонентний аналіз, що допомагає врахувати всі семанти (окремі лексико-семантичні варіанти) та семи (елементарні

одиниці сенсу). Такий метод реалізують за допомогою філологічних й енциклопедичних словників.

3. Визначення синонімічного ряду до ключового слова концепту з урахуванням контекстуальних синонімів (зادля знаходження ядра його номінативного поля).

4. Підбір будь-яких номінацій концепту, ураховуючи й індивідуально-авторські, а також описових зворотів, які його характеризують.

5. Визначення лексико-семантичних одиниць, які перебувають зі словом – іменем концепту в гіперо-гіпонімічних (родо-видових) відношеннях.

6. Аналіз сполучуваності слів, які вербалізують ядро концепту (із цією метою застосовують дистрибутивний аналіз).

7. Побудову дериваційного поля ключового слова, у якій ураховано не тільки загальноживані слова, а й авторські неологізми.

8. Моделювання паремійного поля імені концепту за словниками крилатих висловів, прислів'їв, афоризмів та ін., у яких відображено його осмислення в донауковій картині світу.

9. Аналіз стійких порівнянь зі словом – іменем концепту.

10. Розгляд фразеологічних номінацій концепту.

11. Аналіз словесних образів (наприклад, метафор), утворених за допомогою ключового слова концепту, на основі фреймового моделювання, у процесі якого визначають донорську та реципієнтну зони.

12. Архетипний аналіз, за допомогою якого з'ясовують зв'язок концепту з архетипом як слідом колективної пам'яті, родового позасвідомого.

13. Побудову семантичного поля концепту за допомогою вільного або асоціативно спрямованого експерименту.

14. Опис способу відображення лінгвокультурного концепту в живописі, музиці, кіномистецтві та ін.

Отже, лінгвокультурний концепт є когнітивною структурою, що містить знання та пов'язані з ними емоції, оцінки й архетипні уявлення. Це сконцентрована інформація про культуру, пов'язана з ментальністю її носіїв. Такі когнітивні утворення спираються на предметну на непередметну репрезентації та можуть мати додаткове субкультурне маркування. Відношення концепту виявляють на основі парадигматичних, синтагматичних й епідигматичних відношень. Їх досліджують за допомогою комплексної методики концепт-аналізу за допомогою процедури польового моделювання, а також етимологічного, компонентного, дистрибутивного методів, асоціативно спрямованого експерименту та ін.

Запитання та завдання

1. Що таке концепт? Яке його розуміння в середньовічній логіці?
2. Який зміст у термін *концепт* вкладали вчені XIX ст.? Порівняйте його із сучасним розумінням концепту.
3. Які когнітивні структури реалізують концепт?
4. У який спосіб концепт пов'язано з дискурсом?
5. Поясніть різницю між концептом, поняттям і значенням.
6. Як впливає вербалізація на стійкість концептів?
7. Хто виражає зміст концептів?
8. Окресліть структуру концепту. Чим відрізняються ядро, приядерна зона та периферія концепту?
9. Чому, на вашу думку, конотативні елементи перебувають на периферії когнітивних структур?
10. Що таке концептосфера?
11. Розкажіть про зв'язок концептів і ключових слів лінгвокультури.
12. У який спосіб концепти відображають систему цінностей лінгвокультурного товариства?

13. Яке місце архетипних компонентів у структурі концептів?

14. Які знання й уявлення відображають лінгвокультурні концепти?

15. Розкажіть про предметно репрезентовані концепти в національній лінгвокультурі.

16. Які особливості непередметно репрезентованих концептів?

17. Поясніть, яким дослідницьким інструментарієм послуговуються вчені в процесі дослідження концептів.

Мовна особистість як лінгвокультурний феномен

Категорія мовної особистості генетично пов'язана з працями Ф. де Соссюра, який розмежовував мову та мовлення (останнє є виразником творчих інтенцій). Нинішній стан вивчення аналізованої категорії в аспекті творчої реалізації людини розгорнуто на основі лінгвістичних концепцій, на ґрунті яких виникають нові дослідження, що служать формуванню термінологічного апарату та методологічного інструментарію лінгвокультурології.

На основі текстоцентричного підходу художнє ціле постає як відображення креативної сутності, мовленнєвої своєрідності постаті письменника. Вивчення ідіостильової мовної креативності має глибинні витoki в українській філологічній науці. Воно сягає наукових текстів І. Франка, який характеризував мовну особистість як вираження своєрідності духовного світу й оцінював діяльність письменників передусім за їхнім творчим внеском у розвиток мови. Ю. Караулов висловлював переконання в тому, що мовну особистість формує насамперед знання прецедентних текстів і вміння створювати нові. Текстоцентричну концепцію розвивають праці вітчизняних дослідниць С. Єрмоленко, Н. Сологуб,

Л. Ставицької та ін., які системно поєднують поняття мовної особистості й ідіостильових рис творчості.

Етноцентрична теорія мовної особистості вміщує у фокус уваги зв'язок художнього мовлення з етнічними особливостями. І. Огієнко розглядав мовця як особистість тоді, коли він є виразником етнічних, ментальних рис, культури свого народу загалом. Аксіоцентрична концепція (М. Алефіренко, С. Воркачов, В. Карасик) убачає в мовлянині передусім носія національно-культурних цінностей. Сучасні вітчизняні вчені, зокрема Л. Мацько, наголошують на тому, що креативна особистість формує особливу мовомисленнєву картину світу, яку становить специфіка інтенцій, мотивів, тезаурусу концептів і концептосфер, вербальних домінант, особлива асоціативна сітка слів і понять. Митець, майстер слова не є ізольованим у просторі лінгвокультури.

Вивчити людину як неповторного суб'єкта можна лише на основі її мовлення (художнього мовомислення), уміщеного в дискурсивний семіотичний простір. Креативний аспект мовної особистості стосується, зокрема, письменників, завдяки зусиллям яких відбувається реалізація естетичної функції мови. У такий спосіб майстер слова постає як лінгвально компетентна особа, яка шліфує слово та сприяє мовному розвитку. Мовлянин, який позиціонує себе в лінгвокультурі, відроджує її, спрямовує зусилля на збереження національних традицій, а також творчо збагачує естетичну цінність рідної мови, – ось перелік тих рис, до яких можна застосувати поняття **мовна особистість**. Виразником усіх цих ознак є постать В. Стуса, який усвідомлював свою гуманістичну, патріотичну позицію та мовотворчу місію, що відображають його художні, наукові й епістолярні твори.

Креативний вимір мовної особистості демонструє фоносемантична організація текстів поета. Паронімічна атракція другої половини ХХ ст. не пройшла повз увагу митця, який

констатував тенденцію до зближення фонічно споріднених слів. Естетичний критерій цінності поезії В. Стус убачав у вербалізації складної гами людських переживань у динаміці, процесі становлення.

Поезії шістдесятників демонструють частотність звукових метафор, заґрунтованих на лексемах *біль*, *білий* та пов'язаних із ними слова. Уперше на це звернула увагу О. Ставицька. У поетичних текстах В. Стуса емотиви виконують роль слів-тем щодо слів-мотивів. Ключове слово низки Стусових поезій *біль* пов'язане з білим кольором, зоровий образ якого передають лексеми *біль* (у значенні «білі нитки»), *білий*, *біліший* і *біліє*. У текстовому середовищі прикметник *білий* переростає площину конкретно-чуттєвих вражень і виражає емосмислову й аксіологічну лінії. У вірші «Горить сосна – од низу догори» навколо ключового слова *біль* об'єднано і загальноновживані слова, і неолексеми (*боліла*, *білота*, *болила*).

Звукові атрактанти підкреслюють евфонічні та смислові риси емотива *біль*, відтворюючи елементи його звукової форми та емосемантики й інтенсифікуючи сприйняття цього ключового слова. В «Одкровенні Іоанна Богослова» натрапляємо на такі рядки: «І сказав він мені: це ті, що прийшли від великої скорботи: вони омили одяг свій і *убілили* його кров'ю Агнеця»). Фонічні метафори *білота боліла*, *білота болила* продукують сенсорно-естетичну й морально-етичну оцінки: *О, як та біла білота боліла. О, як болила біла білота* («Горить сосна – од низу догори»).

Слово *біль* зазнає хроматичної конкретизації: *білий* асоціюється з безвинною жертвою: її страждання світле, чисте. Звукова схожість слів, що перебувають в одних контекстуальних умовах, є перцептивною алюзією на близькість їхнього змісту. Емотиви опиняються в одному уривку з назвами реалій, які осягають конкретно-чуттєво (зором, слухом або

дотиком), тобто, подібно до феноменологічного сприйняття світу, слова на позначення почуттів зазнають соматичної семантизації. Таке явище сформовано як феноменологічне повернення до емоції чи емоційного стану в ході переживання.

Рисою мовотворчості В. Стуса стає вихід за межі стереотипної формули *білий біль*, розвиненої в текстах шістдесятників і представників Нью-Йоркської групи. Поет розгортає системне формування звуко-сміслових полів низки емотивів: *жаль, туга, печаль, зойк, крик, страх, радість* та ін. Слова емотивної групи контекстуально зближено з лексикою, що вказує на реалії, пізнавані за допомогою першої сигнальної системи, або з вербальними одиницями на позначення конкретних відчуттів. Аналізоване явище постає як «повернення» до почуття чи емотивного стану в момент формування, тому надається до лінгвістичної інтерпретації крізь призму феноменології.

Поетизми емотивної групи об'єднують у Стусових текстах низки домірних (із погляду звукових етимонів) одиниць. Наприклад, стилема *крик* перебуває в центрі асоціативного звуко-сміслового поля, яке в різних текстах утворюють слова *край, кров, кривавий, крила, крилатий, крона, креміль* та ін. Зовнішня, звукова схожість мотивує внутрішню спорідненість і, як у феноменологічному сприйнятті, створює умови для соматичної семантизації переживання. У такий спосіб сформовано стилістичний ефект апробації емотивного слова, уміщеного в інтегративний досвід світопізнання, на конкретно-чуттєву істинність: *біль-білий світ, туга туга; жаління довгі, ніби жала; вогні гніву, тогоном стигнеш, стрепіхатий страх*.

Звукові метафори автор створює на основі спільнокореневих і різнокореневих слів, як етимологічно споріднених, так і неспоріднених. Якщо в мовній системі ці одиниці існують як

семантично віддалені, то у віршовому тексті їх зближено й у такий спосіб підкреслено модуляцію переживань: *Дорогу криком докричу, оббризкаю своєю кров'ю, своєю дикою любов'ю свій крик останній оплачу* («Найгеніальніший хробак»). Прикметно, що уривки, у центрі яких функціонують емотиви (найчастіше *біль і жаль*), інкрустує асонанс звуків *о* та *і*. Ключові слова *біль і жаль* постають на тлі *о-* та *і-* тональності: *Благословляю твою сваволю, дорого долі, дорого болю* («Уже Софія відструменіла»).

Увиразнення віршових рядків, у центрі яких постають слова емотивної семантики, репризою вокальних *о* та *і* створює стилістичний ефект градації експресивної напруги. У такий спосіб створено «емоційну підголоску» фрагмента, у межах якого ключовою є стилема емотивного змісту. У результаті текстовий сегмент набуває естетичної значущості: асонанс надає йому експресивного заряду. На тлі повтору приголосних сформовано перцептивну виразність емотивів, зокрема лексики позитивної оцінки. Прикметник *ласкавий* взаємодіє з репризою звука *л*, який, за даними психолінгвістики, є позитивно конотованим як «легкий», «жіночний»: *Ласкаві ластівки зашеlestіли, мов листя лип* («І віщій голос подали вітри»).

Як бачимо, фоносемантична організація поезій В. Стуса засвідчує феноменологічну проєкцію його текстів, їхню спрямованість на соматичну інтеріоризацію семантики художнього слова. Мовно-креативну специфіку демонструють й інші рівні розгляданих віршів. Поетична деривація текстів В. Стуса слугує розбудові його мовно-поетичної картини світу, виходу за межі універсуму, об'єктивованого за допомогою узуальних мовних одиниць.

Результатом розширення митцевих уявлень про світобуття стала в його поетичній спадщині низка неолексем, утворених

за допомогою афіксоїдного словотворення, юкстапозиції та композиції, а також семантичної деривації.

Зокрема, продуктивним у Стусових текстах є префіксоїдне словотворення. Особливості мовотворчості поета демонструють неолексеми з префіксоїдом *само-*, пов'язані зі твірними основами субстантивів внутрішньо-психологічного змісту. За нашими спостереженнями, ця модель не поширена в текстах шістдесятників, що засвідчує її ідіолектні риси. По-перше, це індивідуалізми, утворені від слів, які містять емосеми в семантичному ядрі або на периферії: *самобіль, самодосада, самоокупація*. По-друге, авторські неологізми, що вербалізують уявлення про існування, позбавлене індивідуальності (в умовах тоталітарної держави, яка нівелює особистість): *самопочезання, самоуникнення, самосмерть*. По-третє, поетичні новотвори з семантикою оновлення, своєрідного внутрішнього одужання, що відображають намагання зберегти власну сутність, духовну неповторність: *самопочинання, самопрозрівання, самовивищення, самонаближення*. Художню оригінальність таких неолексем визначає уявлення про інтерференцію суб'єкта й об'єкта дії. Ці форми відображають дискурсивні зв'язки Стусових текстів із категоріями екзистенціалізму, із творами якого поет був ознайомлений, зокрема *самості*, яка означає формування, удосконалення себе, пізнання власної сутності. Як відомо, у розумінні Ж.-П. Сартра самість полягає в активних діях «я». За А. Камю, кожен є своєю єдиною метою.

Людина психологічна постає в ідіолекті поета порівняно з реалізацією в узуальному мовленні багатшою на переживання. Іntenцію Стусового, за Ю. Шевельовим, «градування почуттів» спроектовано в утворення неолексичного репертуару на позначення масштабності внутрішнього світу, емоційної інтенсивності та багатства шляхом словотворення за допомогою префіксоїдів *все-* та *сто-*: *всечулий, всевидю-*

щий, усевітончуваний, всегнівний, всевідрада, стобіль, стогнів, стожурба. Осмислення часу, категорійний зміст якого збагачено в екзистенціалізмі, спричинює утворення неолексем від твірних основ іменників темпоральної групи. Інноваційні лексико-семантичні форми відображають не тільки аксіологію буденного існування в несприятливих умовах (*смертеіснування, життєсмерть, пажиття, паскін*), а й здобуття свободи, долучення до абсолютного, вічного (*позачас, всечас, всебуття*). В епістолярній спадщині поета окреслено світоглядні настанови, пов'язані з тим, що культура оберігає людський дух від розчинення в часі.

Мовно-художню оригінальність В. Стуса виражають ключові слова поетичних текстів, які виконують роль аксіо-семантичних, образно-композиційних центрів, стимулів, які, перебуваючи у взаємодії з лексемами-реакціями, набувають конотативних прирощень. Автор заглиблюється в сутність переживань, які виявляють багатство внутрішнього світу людини. Найчастіше їх вербалізують лексичні домінанти *біль* та *страждання*: *Ці прогри відчаю горять, немов офіри. Коралями страждань мій обкипає світ* («Смерть – то повище зір»).

Послуговуючись ресурсами лексико-семантичного рівня, В. Стус художньо оновлює у своїх текстах застарілі, рідковживані слова, діалектизми, розмовні одиниці: *тропар* (*церк.*), тобто «*молитовний віри*»; *тлум* (*розм.*), або «*натопн, рій*»; *синодик* (*церк.*), чи «*список померлих*»; *рахманний*, тобто «*смирний, тихий*» та ін. Аксіологічна специфіка мовомисленневої картини світу поета спрямовує актуалізацію словесних одиниць, які є носіями емотивної, сенсорної, утилітарної й телеологічної оцінок. У контекстуальних відношеннях зі словами *серце, душа, дух* та ін. пасивна лексика експонує багатство переживань ліричного суб'єкта. У такий спосіб образні синтагми продукують уявлення, з одного боку, про

насильницьке вторгнення у внутрішній світ людини та, з іншого, її духовний опір: *душа звалашена, дух басаманить, серце ізрунтане, гнів гороїжиться* (*валашити* означає «каструвати»; *басаманити* – «залишати полоси, наносячи удари», *рунтати* – «тривожити, турбувати»; *гороїжитися* – «підніматися, стовбурчитися»). Ці словесні елементи привертають увагу не тільки незвичністю форми, а й незужитістю або ж непрозорістю значення. Вони особливі й тим, що їхня семантична структура містить емосеми та семи інтенсивності, що дає підстави долучити такі складники до експресем.

Прикметно, що лексико-семантичні елементи, прочитувані неоднозначно, формують поетику заголовків Стусових віршів, і це створює перцептивну напругу в процесі осмислення художніх текстів. Наприклад, слово *трени* автор використовує в заголовках кількох поезій («Сковорода. Хвилеві трени», «Коли на серці довгі трени» та ін.). Застаріле слово французького походження *трен* означає «шлейф», а в перекладі з грецької воно вказує на похоронний спів з оплакуванням і похвальною померлого. У назві поетичного циклу «Трени М. Г. Чернишевського» поєднано уявлення про спів-плач (оплакування долі еліти в імперії) й ідею наступності щодо її представників у спокутуванні гріховності своєї держави упродовж історії. У такий спосіб у текстах поета стилістично марковані лексико-семантичні одиниці, винесені в сильні позиції художніх текстів, формують збагачені лінгвокультурні коди, зокрема антропний.

Елементи семантико-синтаксичного рівня відображають оригінальність Стусової естетично вагомої версії світобуття, що демонструють синтагми, які продукують поняття просторової та темпоральної семантики. Художня синтагматика аналізованих віршів демонструє модель світу зі своєрідним баченням простору, про яке М. Павлишин зауважив, що тропейчна система поета вказує на «квадратну» геометричну вер-

сію універсуму. Додамо, що дійсність поза ув'язненням набирає в ідіостильовій словесно-художній геометрії, навпаки, округлої форми: *надто кругле небо саду; горличка горлиць, округла від туги; круглі цвітуть долоні; кругла саду ліпота*. Художньо своєрідним є також використання слів *вертикаль, вертикальний*, які викликають уявлення про стоїчність, «прямостояння», як пише поет: *штольні ночей вертикальних, нічна вертикаль*.

Аналогом світовідчуття в текстах В. Стуса є тактильні словообрази (їхню з'яву стимулює бачення тюремного простору). Такі художні синтагми побудовано на основі слів *скалок та колючий: колючий світ, колючий скалок щастя*. Серед візуальних словообразів переважає лексика на позначення нейтральних кольорів, що відображає безрадісне сприйняття дійсності, а в основі художніх утворень з одоративною семантикою перебуває лексема *смерть* (цей *сперттий запах смерті, ніби спирт; тут пахне смертю*).

Проте ліричний суб'єкт його текстів не стільки конкретно відчуває, скільки переживає контакт зі світом. Наскрізним елементом і стилістичною домінантою Стусових віршів є поетизм *біль*, який репрезентує широкий спектр сполучуваності, вербалізуючи усвідомлення творчої індивідуальності (*я голос болю болю*), неповторності власного шляху (*дороги болю*). Його семантизовано і як каталізатор творчості (*мною пише біль*), і як форму самоствердження, атрибут духовного злету (*і ти підносишся гінкий, як слово-біль*), а також як гносеологічний, духовний інструмент (*свічка болю, ясен біль, просвітилась болем даліна*). Ці оказіональні сполучення постають як органічні в українській лінгвокультурі, яка відображає таку ментальну рису українців, як кордоцентричність. Водночас вони вказують на світоглядну специфіку поетової творчості, який захоплювався філософією екзистен-

ціалізму: емоції, переживання в ній є значущими, істотними, бо висвічують буття людини у світі.

Індивідуально-авторські тропеїчні форми прочитуємо на тлі стійких висловів, що допомагає усвідомити їхню органічність у національній лінгвокультурі (пор.: *головишка болю – пекти серце, грудка болю – муляти на серці, цівка болю – серце кров'ю сходить* та ін.). Загострене, екзальтоване відчуття дійсності відображають ідіолектно марковані звороти *самота самоти, тиша тиші, магна магми* та ін. Якісний бік такого процесу – у видобуванні шляхом контекстуальної взаємодії однакових слів їхньої смислової квінтесенції. Прикметно, що в річищі експресіоністичної манери поет утворює не тільки двокомпонентні, а й три- та чотирикомпонентні аугментативні структури, що характеризує його індивідуальну манеру мовотворчості: *тліну тліну тлін, біль болю болю болю*.

У просторі Стусових віршів відбувається зближення денотатів зовнішнього та внутрішнього світів на основі емотивної сутності видимих, намацальних реалій. Поряд з атрибутами колимського рельєфу та деталями тюремного оточення в його картині світу з'являються емотивно забарвлені словесні образки природи рідного краю й дому (порівняймо: *не сопки – зойки, жальні зойки; скрик ліхтарів і грат – і сум чебрецевий; стіл сумний, зажурена веранда*). Поняття «батьківщина» постає як широко експоноване, до концептуалізації якого надаються також й оксюморонічні утворення (*рідна чужина*), що відображають парадоксальне осмислення України через соціальну пасивність її спільноти.

Перебуваючи в умовах ув'язнення, В. Стус уболівав із приводу того, що український люд не усвідомлює себе як націю. Характеризуючи Вітчизну, поет добирає лексику із семантикою тяжкої фізичної чи психічної недуги, руйнування чи осквернення (*Україна в антоновім вогні, погар раю; храм,*

зазналий скверни), що пов'язано з оцінкою сучасної йому політичної ситуації. Контекстуальні синоніми до слова *Україна* продукують то поняття величі (*наш дуб предковичний*), то беззахисності малої істоти (*перестрашене пташа*); з одного боку, ейфорійності, а з іншого, небезпеки (*то мій трунок і трутизна*). Сліди родового позасвідомого, зокрема архетипу матері, проступають у поетичній формулі *навіжена мати*. Прикладкою до оніма *Україна* є слово *домовина*, що виявляє інтертекстуальні зв'язки з творами Т. Шевченка (пригадаймо «Стоїть в селі Суботові»).

Широкий, іноді суперечливий за значенням спектр мовленнєвих засобів, використаних для концептуалізації поняття «батьківщина», підтримує психологічний контекст творчості В. Стуса, який в умовах репресивних заходів влади та пасивності суспільного загалу взяв на себе сміливість бути відповідальним за її долю. Численні паралелі, виявлені у творах обох митців, Ю. Шевельов пояснює комплексом Прометея, що полягає в активному протесті. Не випадковими для поезій В. Стуса є імперативні конструкції із семантикою самонаказу, які містять акціональні дієслова та є виразниками деонтичної модальності, пов'язаної з необхідністю дотримання морального закону (*Сто плах перейди, серцеокий! На цій дорозі стій, і стій, і стій!*).

Усвідомлення суспільно-патріотичного, гуманістичного призначення стимулювало з'яву низки індивідуальних символів творчості поета, серед яких – *страсті по Вітчизні, цвинтар душ, дорога болю, квадратне серце* та ін. Наприклад, образна формула *квадратне серце* перебуває в системних відношеннях зі Стусовим баченням ідеологічних рамок, у яких ув'язнено людську духовність в умовах тоталітаризму.

Такі зв'язки в його творах відображають вербальні контексти, що містять лексеми *квадрат, квадратний* та похідні від них слова: *на однакові квадрати поділили біли світ;*

квадратним кроком ідемо, квадратне сонце в очі сяє. Відправна асоціативна точка наведених формул – погляд з-за ґрат: *Київ за ґратами, Київ весь у квадраті вікна; поділено світ на квадрати, і в душу вгризаються ґрати; стілець і ліжко, вільних три квадрати, в віконці ґрати*. У світовій культурі квадрат символізує приземленість існування. Символ *квадратного серця* в ідіолекті В. Стуса окреслює людську духовність в умовах тюремної за своєю сутністю тоталітарної дійсності: *Квадратне серце – в квадратнім колі. В смертнім каре ми падемо долі* («Уже Софія відструменіла»).

Значну роль у реалізації мовної особистості поета відіграє лексика темпоральної групи: ліричному суб'єкту його віршів властиве загострене відчуття часу, який має владу над людиною. Така специфіка темпорального фрагмента мовної картини світу сформована через те, що В. Стус перебував в ув'язненні за політичні переконання. У текстах автора іменні синтаксеми, які вказують на людину, виконують функцію об'єкта при акціональних дієсловах фізичної дії. Словесно-образні паралелі репрезентують час як скриптора, а людину – як знаряддя (пор.: *Життя так тяжко пише мною*).

У складі предикатно-аргументних структур, які функціонують у площині образного стереотипу *час – людина*, іменні синтаксеми репрезентують семантику часу як суб'єкти – носії акціональної ознаки, яку зумовлює функціонування дієслів на позначення трудової діяльності (пор.: *Життя тобою грає*). Ідіолектно маркованою є образна паралель *час – близька людина: Як, скрадаючись раптово, захопити ув обійми, в слід ступаючи сосновий за смертельною сестрою?* («Ти, моя маленька сестро»).

Художню формулу Б. Пастернака, яким захоплювався поет (*сестра моя, життя*), В. Стус, не передбачаючи власного прижиттєвого визволення, трансформує в смислопозиційну до неї *смертельна сестра*. Інтимізацію темпоральної

межі відображено в паралелях *смерть – кохана* та *смерть – коханка*. Для митця не була байдужою світоглядна проблема часу, наслідком чого є створення таких когнітивно-семантичних паралелей: *час – злодій, скнара; час – руйнівний вогонь, час – прірва, час – алкоголь, ртуть; час – зужитий одяг або ж саван, час – розбитий посуд*.

Концептуалізація темпорального відбувається переважно в термінах небезпеки та руйнування. Наслідком проєкцій рис тваринних реалій на лексичну площину часу є профілювання семантики масштабності переживань в умовах перебування в межовій ситуації: *Тож хай крилом нас криє лебединя-смерть: моторошна і усеблага* («Щаблі життя: відслонення душі»). Як й у творах інших поетів-екзистенціалістів (зокрема тих, до яких було застосовано репресивні заходи влади), у текстах В. Стуса функціонує словеснообразний ряд, побудований на основі лексики темпоральної групи та слів, що позначають алкоголь: *Тюремних вечорів смертельні алкоголі, тюремних досвітків сліпа, як близна, ртуть* («Тюремних вечорів смертельні алкоголі»). У такий спосіб експоновано семантичну паралель *час – отруйний наній*. Поширений у поетичних текстах ХХ ст. образний вектор *час – одяг* постає в мовотворчості В. Стуса завдяки аналогізуванню темпорального із саваном. Бажаність смерті виникає через важкі умови перебування в ув'язненні: *Наблизь мене, Боже, і в смерть угорни* («Між клятих паливод, іуд і христів»).

Світоглядну вагу в картині світу поета мають генітивні метафори, утворені завдяки семантико-синтаксичним зв'язкам імен темпорального змісту з лексикою на позначення вогню, горіння та його продуктів: *Коридори ночей обгорілих і днів* («Вороння пролетіло в сусіднім вікні»). Такі словесні образи постають на основі архетипних уявлень, виявляючи сліди колективної родової пам'яті про стихії: час постає як вогонь Адоная, що руйнує надії на покращення становища.

Отже, у концепціях мовної особистості креативний компонент, який відображає естетично вагома мовотворчість, посідає особливе місце. Тексти В. Стуса демонструють специфічну фоносемантичну організацію, яку створюють паронімічна атракція, лейтмотивний звукопис та інші явища. Словотвірний рівень мовотворчості поета засвідчує збагачення групи імен, ядро яких становлять емосеми та семи часу. Ресурси лексико-семантичного рівня засвідчують використання в ролі ключових слів із семантикою страждання, а також актуалізацію пасивної лексики. Семантико-синтаксичний рівень мовотворчості письменника демонструє широкий спектр оказіональної сполучуваності лексики емотивної та темпоральної груп. Мовно-креативна особистість поета виявляє неординарну постать української лінгвокультури, яку формують такі чинники: національно-патріотична позиція, обізнаність із європейськими філософськими системами ХХ ст. – екзистенціалізмом і феноменологією, вплив стилістичних рис модерністських течій, зокрема експресіонізму, а також неповторність його людської індивідуальності – ученого, естета й стоїка.

Запитання та завдання

1. У який спосіб категорія мовної особистості пов'язана з працями Ф. де Соссюра?
2. Розкажіть про текстоцентричний підхід до проблеми мовної особистості.
3. Які особливості етноцентричної теорії мовної особистості?
4. У чому полягає креативний аспект мовної особистості?
5. Розкажіть про фоносемантичну організацію поезій В. Стуса.
6. Які особливості художньої деривації поета?
7. Які слова є ключовими в поезії В. Стуса?

8. Розкажіть про індивідуально-авторські образні синтагми поета.
9. У який спосіб мовну особистість В. Стуса демонструє використання лексики темпоральної групи?
10. Зробіть висновок про мовну особистість В. Стуса.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта-Наука, 2010. 288 с.
2. Алимжанова Г. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, мира и человека. Алматы, 2010. 300 с.
3. Арутюнова Н. Д. Время: модели и метафоры. *Логический анализ языка. Язык и время* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. Москва: Индрик, 1997. С. 51–61.
4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1998. 896 с.
5. Бацевич Ф. С. Духовна синергетика рідної мови: лінгвофілософські нариси: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
6. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
7. Башляр Г. Фрагменти поетики вогню; пер. з фран. Харків: Фоліо, 2004. 142 с.
8. Бартминьский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике; перевод с польского / составитель и отв. редактор С. М. Толстая. Москва: Индрик, 2005. 527 с.
9. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії думового епосу: Структура, семантика, функції: монографія. Суми: Вид-во Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 424 с.
10. Бондаренко А. І. Висвітлення проблеми категорійного статусу лінгвокультурологічних одиниць у процесі підготовки

філологів. *Scientific and pedagogic internship «Organization of the educational process in the area of philological sciences: a global experience and national practice»: Internship proceedings*, November 16 – December 28, 2020. Venice: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P.15– 19.

11. Бондаренко А. І. Лінгвокультурний код часу в українському поетичному дискурсі кінця ХХ–ХХІ ст. *Мовознавчий вісник*: збірник наукових праць / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси: ФОП Чабаненко Ю. А., 2019. Вип. 26. С. 144–152.

12. Бондаренко А. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття: монографія. Ніжин: ПП Лисенко М. М. 2017. 392 с.

13. Бондаренко А. І. Основні аспекти вітчизняних лінгвокультурологічних досліджень. *Література та культура Полісся*: збірник наукових праць. *Філологічні науки* / за ред. Г. В. Самойленка. № 13. Вип. 96. Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2019. С. 143–154.

14. Бондаренко А. І. Основні принципи сучасних досліджень із лінгвокультурології та міжкультурної комунікації. *International scientific and practical conference «Problems and prospects of development of modern philological science in Ukraine and european countries»*. July, 17–18, 2020. Nort university centre of Baia Mare Faculty of philology. Baia Mare, Romania 2020.

15. Бондаренко А. І. Репрезентація лінгвокультурних кодів знахарського дискурсу. *Література та культура Полісся*: збірник наукових праць. *Філологічні науки* / за ред. Г. В. Самойленка. Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2019. № 12. Вип. 95. С. 211– 222.

16. Бондаренко А. І. Репрезентація темпорального коду в наївній (донауковій) картині світу. *Вісник Маріупольського державного університету. Філологія*. Маріуполь: Видавництво МДУ, 2019. Вип. 21. С. 104–112.

17. Бондаренко А. І. Темпоральна конотація як чинник утворення й функціонування словесних образів часу в поетичних текстах ХХ століття *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси: ФОП Чабаненко Ю.О., 2016. Вип. 21. С. 163–169.

18. Браницька Я. В. Гастроніми в сучасній французькій мові: когнітивно-ономасіологічний аспект: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2009. 26 с.

19. Бутовская М. Л. Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека). Москва: Научный мир, 2004. 440 с.

20. Вежбицкая А. Концептуальные основы психологии культуры. *Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание*; пер. с англ. Москва: Русские словари, 1997. С. 376–397.

21. Вежбицкая А. Толкование эмоциональных концептов. *Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание*; пер. с англ. Москва: Русские словари, 1997. С. 326–375.

22. Вільчинська Т. П. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові 17–20 ст.: автореф. дис.... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 40 с.

23. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. №1. С. 64–71.

24. Воробьев В. В. Лингвокультурология: монография. Москва: РУДН, 2008. 72 с.

25. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова. Харьков: Изд-во при ХГУ, 1989. 95 с.

26. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. Київ: Логос, 2004. 283 с.

27. Грабарова Э. В. Концепт *savoir vivre* во французской лингвокультуре и его русские соответствия: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.20. Волгоград, 2004. 20 с.

28. Гузикова М. О., Фофанова П. Ю. Основы теории межкультурной коммуникации: учебное пособие. Екатеринбург: Изд. Уральского университета, 2015. 121 с.

29. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1984. 450 с.

30. Дробішевська У. Концепт «щастя» в українській і польській фразеології. *Етнос і культура: часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*: збірник науково-теоретичних статей. Івано-Франківськ: Вид-во ПНУ ім. М. В. Стефаника, 2011–2012 рр. № 8–9. С. 125–130.

31. Дужик Н.С. Мовна особистість Миколи Хвильового в аспекті стилістики та історії літературної мови: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1996. 196 с.

32. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: монографія. Київ: НДІУ, 2007. 444 с.

33. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова: монографія. Київ: Наукова думка, 1987. 245 с.

34. Илиева Д. И. Ядро концепта «власть» и его приядерная зона со смежным концептом «подчинение» сквозь призму болгарских поговорок. *Международная научная конференция «Слово. Текст. Время – XII». Фразеология в идиолекте и системе славянских языков. К 200-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко*: сборник тезисов. Щецин (Польша), ноябрь 2012. С. 66–72.

35. Ковальчук Л. П. Лингвокультурные особенности концепта «Женщина» – «Frau» в русских и немецких фразеологизмах. *Вестник Челябинского национального университета*. Челябинск: Изд-во ЧГУ, 2009. Вып. 38. С. 93–96.

36. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006 р. 703 с.

37. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси: монографія. Київ: Довіра, 2007. 262 с.

38. Іващенко В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 326 с.

39. Казимагомедова А. А. Лексико-семантическое и лингвокультурологическое наполнение концепта «Хинкал» в дагестанских языках: автореф. дис....канд. филол. наук: 10.02.02. Махачкала, 2016. 25 с.

40. Казимир І. І. Концепт *ПТАХ* у мовній картині світу українського народу: автореф. дис....канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2007. 29 с.

41. Калько В. В. Метафорична інтеграція доменів *ДИКА ТВАРИНА – ЛЮДИНА* в українських прислів'ях. *Мовознавчий вісник Черкаського університету. Філологічні науки*: зб. наукових праць. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. Вип. 22–23. С.109–119.

42. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепт, дискурс. Волгоград: Изд-во Волгоградского университета, 2002. 477 с.

43. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность: монография. Москва: Наука, 1987. 261 с.

44. Кирилина А. В. Гендер и язык. Москва: Языки славянской культуры, 2005. 624 с.

45. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры. Москва: Книжный дом «Либроком», 2012. 456 с.

46. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. Київ: Плай, 2008. 273 с.

47. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.

48. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: монографія. Київ: Академія, 2012. 416 с.

49. Кравець Л. Лінгвокультурологія. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 17. Київ: Видавництво енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. С. 389.

50. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія: курс лекцій. Москва: Гнозис, 2002. 284 с.

51. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность. Москва: Гнозис, 2003. 375 с.
52. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем; пер. с англ. Москва: Издательство ЛКИ, 2008. 256 с.
53. Логинова П. Г. Языковая манифестация лингвокультурного концепта «вино»: фразеологический аспект (на материале французского, итальянского, испанского, английского и русского языков): автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.20. Москва, 2017. 27 с.
54. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: Академія, 2012. 285 с.
55. Маркова О. І. Експлікація концепту ПАТРІОТИЗМ у мові друкованих ЗМІ України ХХІ століття: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпро, 2018. 20 с.
56. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Минск: ТетраСистемс, 2008. 272 с.
57. Маслова В. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208 с.
58. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: монографія. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 67–74.
59. Мех Н. О. Лінгвокультурологема logos: когнітивний, прагматичний, функціональний та стилістичний аспекти: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 36 с.
60. Мізін К. І. Нові напрями в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія. *Мовознавство*. 2012. № 6. С. 38–52.
61. Мойсієнко А. Народна загадка в текстово-дискурсивному вимірі: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 176 с.
62. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений: монография. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2012. 180 с.

63. Попова Е. А. «Авось» и «даешь!» в аспекте русской ментальности. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Вид-во Кам'янець-Подільського національного університету, 2013. Вип. 32 (1). С.104 – 109.

64. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 2001. 189 с.

65. Потєбня А. А. Слово и миф. Москва: Правда, 1989. 624 с.

66. Савченко Л. В. Иерархическая модель биоморфного кода культуры. *Культура народов Причерноморья*: научный журнал. Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2014. № 273. С. 170–172.

67. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.

68. Селіванова О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: монографія. Черкаси: Ю.Чабаненко, 2012. 488 с.

69. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

70. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 706 с.

71. Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі: монографія / за ред. Н. В. Слухай. Київ: Арт Економі, 2016. 480 с.

72. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва: Прогресс, 1993. 656 с.

73. Скаб М. Динаміка семантики концепту *душа* в українській мові. *Українська мова*. 2007. №3. С. 80–88.

74. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. Київ: Міленіум, 2000. 260 с.

75. Слухай Н. Художественный образ в зеркале мифа этноса: Ю. Лермонтов, Т. Шевченко: монография. Київ: Київський університет, 1995. 486 с.

76. Ставицька Л. О. Естетика слова у художній літературі 20–30-х рр. ХХ ст. (системно-функціональний аспект): автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10. 02.01. Київ, 1996. 51с.

77. Ставицька Л. Українська мова без прикрас. *Український жаргон*: словник. Київ: Критика, 2005. С. 9–19.

78. Сукаленко Т. Метафоричне вираження концепту *ЖІНКА* в українській мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 240 с.

79. Степанов Ю. С. Пространство и миры – новый, «воображаемый», «ментальный» и прочие. *Философия языка: в границах и вне границ. Международная серия монографий*. Харьков: Око, 1994. Т. 2. С. 3–18.

80. Степанов Ю. С., Проскурин С. Г. Смена «культурных парадигм» и ее внутренние механизмы. *Философия языка: в границах и вне границ. Международная серия монографий*. Харьков: Око, 1993. С. 13–36.

81. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 141 с.

82. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Языки славянской культуры, 1996. 284 с.

83. Толстая С. М. Время как инструмент магии: компрессия и растягивание времени в славянской народной традиции. *Логический анализ языка. Язык и время* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. Москва: Индрик, 1997. С. 28–35.

84. Толстая С. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Москва: Индрик, 2008. 528 с.

85. Толстой Н. И. Времени магический круг (по представлениям славян). *Логический анализ языка. Язык и время* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. Москва: Индрик, 1997. С. 17–28.

86. Толстой Н. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва: Индрик, 1995. 512 с.

87. Українська міфологія / за ред. В. Войтовича: вид. 5-е. Київ: Либідь, 2017. 664 с.

88. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту *КРАСА* в поезії українських шістдесятників: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2004. 20 с.

89. Яворська Г. М. Мовні концепти кольору. *Мовознавство*. 1999. № 2–3. С. 42–50.

90. Bondarenko A. Integrative approach to analysis of temporality markers in Ukrainian poetry of the 20th century. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education, 2015. V. 1. P. 59–63.

91. Bondarenko A.I. Key cognitive semantic vectors time in Ukrainian and Russian phraseology. *European Applied Sciences*. Stuttgart: ORT Publishing, 2013. №4 – 2. P. 9 –11.

92. Bondarenko A. Metaphors representing cratological ideas of time in Ukrainian poetic texts of the 20th century. *European Journal of Literature and Linguistics*. Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2017. № 4–2. P. 3–5.

93. Bondarenko A. I. Temporal world of poetic language: defining the scope of the term. *European Applied Sciences*. Stuttgart: ORT Publishing, 2013. № 6. P. 61– 63.

94. A. Bondarenko, Y. Bondarenko. The role of linguocultural studies in the training of future philologists as researchers. *Yearbook of Varna university of Management*: International scientific conference «The science and digitalisation in help of business, education and tourism». Varna, 2020. Volum 13. P. 305–312.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Текстові вправи

Впр. 1

Прочитайте поданий фрагмент. Розкажіть про лінгвокультуру як одиницю лінгвокультурології.

Лінгвокультурема

Планом змісту лінгвокультури є культурна інформація – сукупність культурно маркованих знань і уявлень носіїв певної культури. Лінгвокультурологи вважають, що культурна інформація має чотири способи представлення в мові й мовленні, зокрема у вигляді: 1) культурних сем як елементів значення номінативних одиниць, які позначають культурні реалії; 2) культурного фону як ідеологічно маркованого культурного змісту; 3) культурних концептів – відносно стійких уявлень, сформованих у певній культурі на основі відповідних ціннісних орієнтацій і соціального досвіду носіїв культури, позначених абстрактними іменниками (наприклад, концептів Долі, Волі, Істини, Милосердя, Добра і Зла і т. ін.); 4) культурної конотації як оцінних, емоційних, експресивних і функціонально-стилістичних відтінків значення мовних одиниць, зумовлених культурними пріоритетами й настановами. На нашу думку, до складу лінгвокультурем належать символи культури, знаки прецедентних феноменів, а також мовні одиниці, які репрезентують культурні стереотипи, концепти, міфи й архетипи колективного позасвідомого. Між цими типами немає чіткої межі, оскільки в культурному концепті може бути закладено елемент міфу, стереотип й архетип (О. Селіванова «Лінгвістична енциклопедія»).

Впр. 2

Прочитайте наведений уривок. Зробіть висновок про специфіку національного менталітету. Як лінгвокультурологія пов'язана з менталітетознавством?

Індивідуалізм українців

Широковідомий індивідуалізм українців, докорінно відмінний від колективістської психології росіян. Панує думка, ніби він, виключаючи активність «спілки», ставав на перешкоді до створення національної держави. Це – правда, але не вся.

Індивідуалізм, якому відповідає індивідуальна форма цілепокладання, що приходить на зміну колективному цілепокладанню первісного роду, де мета є спільною потребою, – загалом явище прогресивне. Він є передумовою появи суб'єкта – особистості, котра, інтеріоризуючи соціально-комунікативну базу, здатна до свідомої побудови громадянського суспільства в традиціях європейського шляху розвитку.

Як довів Б. Цимбалістий, з «інтродукцією» своєрідного «матріархатного» стилю родинного життя у несвідоме українця ще в дитячому віці входить ідея рівності «дітей» Неньки-України, котра глибоко закорінюється в його психіці. А водночас – і недовіра, нехоть, ворожість до насильницької влади, яку в родині уособлює караючий батько.

Поєднання індивідуалізму з ідеєю рівності та неприпустимості насильства влади – чи не найстійкіший інваріант української душі, а отже, і національного характеру впродовж усієї трагічної історії України. Звідси – непереборний і невтримний, органічний і масовий потяг до Волі, що спалахує полум'ям знову і знову. Його не заллють ніякі моря крові, бо такою є українська вдача, зовсім не пристосована до будь-якої форми тоталітаризму (чи то фашизму, чи то «реального» соціалізму) (В. Храмова *«До проблеми української ментальності»*).

Впр. 3

Ознайомтеся з текстовим уривком. Складіть план прочитаного. Що таке архетипи? У яких символах виражено архетип матері? У чому, на вашу думку, виявляється його лінгвокультурна маркованість?

Архетип матері

Як і будь-який інший, архетип матері виявляє практично безмежну різноманітність у своїх виявах, із яких я згадаю тільки деякі з найбільш характерних. Першими за важливістю є мати, бабуся, мачуха, свекруха (теща); далі йде будь-яка жінка, із якою людина перебуває в будь-яких стосунках, наприклад няня, гувернантка чи якась прародителька. Далі йдуть жінки, яких ми називаємо матерями в переносному розумінні. До цієї категорії належать богині, особливо Богомати, Діва, Софія...

Інші символи матері в переносному розумінні наявні в речах, які виражають мету нашого пристрасного прагнення до спасіння: рай, царство Боже, небесний Єрусалим. Речі, які викликають у нас побожність або почуття благоговіння, такі як церква, університет, місто, країна, небо, земля, ліси й моря (або якісь інші води), пекло та місяць, або просто якийсь предмет, – усі вони можуть бути материнськими символами.

Цей архетип асоціюється з місцями й речами, які символізують родночість: ріг достатку, зоране поле, сад. Він може бути пов'язаний зі скелею, печерою, деревом, весною, джерелом або з різними посудинами, такими як купіль для хрещення, або квітами, що мають форму чаші (троянда, лотос). Магічне коло, або мандала, завдяки його захисній функції може бути формою материнського архетипу. Із ним також асоціюються порожні предмети: духовка, кухонний

посуд і, звичайно ж, матка або щось схоже за формою. Доповнюють цей список багато тварин, таких як корова, заєць, корисні тварини в цілому.

Усі ці символи можуть мати як позитивне, сприятливе значення, так і негативне, пов'язане зі злом. Цю амбівалентність можна бачити в богинях долі (Мойра, Граї, Норни) (К. Г. Юнг «Архетип матері»).

Впр. 4

Прочитайте уривок із драми Л. Українки «Бояриня». За допомогою яких мовних засобів у ньому відображено культурний шок? Які почуття його формують?

С т е п а н

(увіходить поспішно)

Оксаночко, передягнися швидче
в московське вбрання. Там прийшли бояри.

О к с а н а

Та мати ж кажуть, що жінкам не можна
між чоловіцтвом бути.

С т е п а н

Бачиш, любко, ти маєш тільки їх почастувати,
та знов у терем вернешся.

О к с а н а

Отак? А як же частувати їх, Степане?

По-нашому чи, може, як інакше?

С т е п а н

Ти винесеш їм на тарелі меду, –
матуся прилаштують там, як треба, –
уклонишся, боярин поцілує
тебе в уста...

О к с а н а

Степане! Що ти кажеш?

Мене бояри цілувати мають?

Чи се мені почулося?

С т е п а н

Ні, серце, воно так є, та в тім нічого злого, –
то тільки звичай!

О к с а н а

Се ще также звичай! Нехай йому абищо! Не піду!

С т е п а н

(понура)

Як хочеш, тільки ти нас тим загубиш.

О к с а н а

Таке вигадуєш!

С т е п а н

Ба, ти не знаєш, які тут люди мстиві...
за зневагу старий боярин візьме, як не вийдеш,
а він же думний дяк, він має силу –
он син його ще молодий – вже стольник;
він оклепає нас перед царем,
а там уже готово «слово й діло».

О к с а н а

Ти не жартуєш?

С т е п а н

(ще понуріше)

Як тобі здається?

О к с а н а

(з жахом)

Степане, та куди ж се ми попались?

Та се ж якась неволя бусурменська!

Впр. 5

Прочитайте фрагмент тексту. Випишіть із нього текстові асоціати ключового слова *мак*. Чи використовують польовий мак у сучасних обрядах?

Мак

Мак – символ безмежності зоряного світу; Сонця, зорі; сну й смерті; плодючості, заспокоєння; швидкоплинного життя; красивої дівчини; безневинно пролитої крові (у християнстві); надійного обереха від нечисті...

В усній народній творчості мак – символ красивої дівчини: «Гарна дівка, як маківка», «Дівчина як маків цвіт», «Як маківочка», «Як мак процвітає» (про людину в повній силі і красі).

Водночас мак пов'язувався із хтонічними істотами, смертю. Напр.: «маку наївся» – очманів; «на мак розбити» – вщент; «маком сісти» – загинути. Окрім того, мак-видюк (польовий) був надійним оберегом від лиходійства відьом, упирів, нечистої сили. Ним обсипали навколо хати, в хліві...

Мак символізував світанкову зорю («Ой зацвіла маківочка, зачала бриніти»), швидкоплинність людського життя («Пройшов мій вік, як маків цвіт»). Іноді найдорожчу людину – матір – порівнювали з маківкою: «Да нема того цвіту, світлішого над маківку, да нема роду, ріднішого над матінку» (*«Словник символів культури України» за ред. В. Коцура, О. Потапенка й М. Дмитренка*).

Впр. 6

Ознайомтеся з уривком. Розкажіть, як лінгвокультурологія пов'язана із соціолінгвістикою.

Пряма пропаганда української мови

Ще одна тактична помилка в намаганнях розширити сфери вживання української мови полягає в перебільшенні засобів прямої пропаганди – звернень, закликів любити «солов'їну», «калинову» рідну мову, патріотичної риторики, декламацій і співів агітаційно-мобілізаційного характеру. Натомість на тлі майже всуціль російськомовної розважальної культури, яка ненав'язливо формує російський світогляд, залучаючи чинники інтересу, гри, жарту, обмеження україномовності агітаційно-закличними жанрами, які апелюють до обов'язку, примусу, нерідко не тільки не досягають мети, а й викликають у молодіжному середовищі ефект, прямо протилежний бажаному.

До цього слід додати, що зарубіжні дослідження психології двомовних і двокультурних соціумів довели, що в ситуації мовної конкуренції намагання обґрунтувати потребу говорити однією з мов мотивацією її «мелодійності» чи якихось інших позитивних якостей свідчить лише про те, що ця мова упосліджена, підпорядкована іншій, оскільки вживання своєї мови на своїй території не потребує мотивацій – воно є природним.

Враження неприродності вживання української мови, ілюзія її нібито «ненасильницького» впровадження якраз і спричинена порушенням природного зв'язку української мови з її носіями на своїй споконвічній території, тривалими насильницькими процесами відчуження українців від своєї мови (*Л. Масенко «Стратегії культурного розлучення»*).

Впр. 7

Прочитайте запропонований фрагмент. Зробіть висновок про знакову систему соматичного коду лінгвокультури. У який спосіб цей код виявляє лінгвокультурні стереотипи?

Соматичний код лінгвокультури

В українських фраземах стереотип *свого* нерідко створюється за допомогою соматичного (тілесного) коду культури – найбільш давнього з наявних, співвідносного з архетипними уявленнями людини й універсального... У фразеологізмах поєднання соматизмів *плечі, голова, душа* зі словом *брати (взяти)* служить позначенням цілковито самостійної справи, узятих на себе обов'язків, які треба виконати, не обтяжуючи когось, навіть усупереч власним бажанням: *брати (прийняти) на свої плечі, брати на свою душу, брати на свою голову*. Соматизми *спина, плечі, руки* за умови їхнього сполучення з лексемою *чужий* репрезентують негативно оцінюваний етносом зміст «користуватися наслідками чужої праці, перекладаючи свої обов'язки, відповідальність на інших»: *виїжджати на чужій спині, ховатися за чужу спину, чужими руками ...*

Концептуальна метафора, що ґрунтується на небезпеці, пов'язаній із вогнем, посилює негативний модус звороту *чужими руками жар загрібати (вигортати)* – «використовувати працю, зусилля інших у своїх інтересах, часто там, де небезпечно». Негативно оцінює український етнос й індивідуалізм *свій*, спрямований на перевагу власних інтересів за умови нехтування інтересами інших людей: *боліти (уболювати, переживати, боятися, дбати, триматися) за свою (власну) шкуру*: негативно оцінку створює партонім тваринного світу, залучений до концептуальної сфери **ЛЮДИНА** (О. Селіванова «Світ свідомості в мові»).

Впр. 8

Прочитайте поданий уривок. Змодельуйте асоціативно-семантичне поле ключової лінгвокультури. Чи використовують дідух у сучасних обрядодіях зимового календарного циклу? Зробіть висновок про зв'язки лінгвокультурології й етнолінгвістики.

Дідух

Дідух (Дід, Коляда, Корочун) – обжинковий або зажинковий сніп, виготовлений із житніх пучків або плетених пучечків, які обв'язують кольоровими стрічками або стеблиною. Вважалося, що в ньому живуть дух поля, дух бога Сонця та душі померлих предків, які оберігають земне життя. Сніп-дідух здебільшого ставили на покуті в Різдвяні свята, а також під час освячення дитини й на весіллі. Добрий дух Дідух сприяв родючості та добробуту. Після Щедрого вечора над ранок сніп-дідух спалювали, бо вірили, що разом із димом у небо відходить і щедрий бог дідуха. Натомість там, де стояв Дідух, клали Сніп-рай. У Галичині вінок, сплетений з останніх колосків, називається *Мати-пшениця*, *Мати-жито* або *мати-горох*. Його зберігають до весни, після чого частину зернят із вінка колосків підмішують до посівного зерна.

Найбільше новорічних обрядодійств присвячено магії родючості. За кількістю обрядів перед нею поступається навіть культ предків, адже за винятком місцевостей, де існує звичай «ходіння дідів», його дотримання обмежується встановленням дідуха та ритуальною вечерею. Безумовно, шанобливе ставлення до снопа, що містило елементи ритуального годування, є даниною культові предків. Значення слова «дідух» М. Сосенко трактує як «прадід», мотивуючи це тим, що аналогічне в живій українській мові *татух* означає «той, що є татом для багатьох». Зрештою, слово *дідух* має цілу

низку значень, серед яких: жмут соломи або очерету для загорожі чи обшивки куреня; затичка з соломи; гніт, просочений воском. У такому випадку дідух може означати вмістище, сховок для діда, тобто місце, де зимує дух предка («Українська міфологія» за ред. В. Войтовича).

Впр. 9

Прочитайте запропонований фрагмент. Поясніть, за допомогою яких засобів та в який спосіб відбувається реалізація образної паралелі *час – володар, вельможа* в субсистемі словесних образів часу української поезії ХХ ст. Поясніть зв'язки лінгвокультурології та лінгвістики тексту.

‘Час – володар, вельможа’

Наведену паралель утворено внаслідок уявлень про те, що циклічні часові зміни, дискретність людського існування не залежать від волі й бажань людини. У поетичних текстах темпоральні метафори сформовано на базі контекстуальних зв'язків лексеми *час* та інших імен на позначення космічного темпорального (*весна, осінь, січень, серпень, ніч*), з одного боку, і дієслів із семантикою панування, володарювання (*царювати, правити, запанувати* та ін.), з іншого. Неунікність чергування пір року та частин доби спроектовано в кратологічні уявлення про темпоральне.

На буттєвий ієрархічний статус часу вказують метафоричні структури з низкою імен, що позначають суспільне становище: *вельможний, велможний, владний, влада, вельможа, владар* та ін.: *Ніч владною рукою мій осяйний перемиляє світ* (В. Свідзинський). *Ніч настала – немов на Купала: велможна, тривожна, в'язка* (І. Римарук). *Зима бере оброк з ума* (Б. Нечерда). У річищі вказаної паралелі в поезії Є. Маланюка

вжито компонент відомого привітання гладіаторів перед боєм, адресоване цезареві: *Ave Caesar, сліпучий серпне, августійший владарю літ* (пор.: «*Аве, цезарю! Приречені на смерть вітають тебе!*»). Асоціативна група, яка стимулює репрезентаційні метафоричні зміщення в семантичній структурі слів часового змісту, – «характеристика людини за соціальним статусом»: *Знову царство весни* (М. Рильський). *Осінь наче крихкий вельможа* (Б. Рубчак).

Іменникові компоненти темпорального змісту в наведених фрагментах виконують синтаксемну роль суб'єкта – носія акціональної ознаки: *Коцарює, царює січень* (Б. Рубчак). *Ніч запанувала* (Є. Маланюк); суб'єкта – носія квалітативної ознаки (*Ніч то вельможна, то тривожна* (В. Герасим'юк), тоді як особові займенники – локатива, пор.: *Це в мені так хижо править час* (І. Драч). Зазначені функції визначає семантика дієслів та імен, а також позиція (ідеться про прикметники). Виходячи з того, що в складі аналізованої паралелі фігурують переважно образи природно-космічного часу, пов'язуємо її здебільшого з функціонуванням репелера, який перешкоджає розвитку негативної семантики темпорального: його відображено в сенсі 'сила, одностайна з людиною' (*А. Бондаренко «Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ ст.»*).

Впр. 10

Ознайомтесь із запропонованим уривком. Яке практичне значення лінгвокультурології? Зробіть висновок про зв'язки лінгвокультурології та лінгвокраїнознавства.

Гарбуз

Виявляється, що не лише гарбуз ходив по городу і питався свого роду, а й ботаніки: чимало клопоту завдав їм гарбуз,

коли вони збирали всю його родину. Відомо, що ці рослини є жителями тропічної зони Африки, Америки, Індії. Тепер установлено, що серед родичів гарбузових є рослини трав'янисті, кущуваті, є навіть невеликі дерева. Наші належать до ліан. Гарбуз – один із найдавніших супутників людини. Він, мабуть, відігравав неабияку роль у житті первісних землеробів: молоді плоди гарбуза йшли в їжу, а з оболонки дозрілих плодів робили домашній посуд. Форма гарбузів дивовижно різноманітна: це і груша, і пляшка, і змія, і конус, і циліндр, і яйце, і куля. У легендах стародавнього народу маорі, який живе в Новій Зеландії, розповідається, що посудний гарбуз дав людям бог Тана. Вважаючи гарбуз божим даром, садили його зерна лише у певні визначені дні у супроводі урочистих ритуальних обрядів. І в наші часи деякі народи продовжують користуватися посудним гарбузом. Так само, як в Азії поважали диню, так поважали гарбуз у Південній Америці – особливо найсолодший його сорт – мускатний гарбуз. Цікаво, що в ботаніці гарбуз вважається ягодою.

Слово *гарбуз* запозичене з тюркських мов: у половців було слово *харбуз*, *карбуз*, у кримських татар – *кърпуз*; вони походять з перського харбууза, де це слово означало *диня*. Загалом слово *гарбуз*, *карпуз*, *арбуз* є в багатьох слов'янських мовах, тільки значення його там неоднакове (у росіян і поляків це, наприклад, те, що в нас звуть кавуном). У персів слово *харбууза* буквально значить «ослячий огірок», «огірок завбільшки з осла» (А. Коваль «Слово про слово»).

Впр. 12

Ознайомтеся з текстовим фрагментом. Чому формування ораторської майстерності є важливим в американській лінгвокультурі?

Формування ораторської майстерності американців

У середніх класах американські школярі поступово долучаються до мистецтва публічних виступів. Робиться це в різні способи – наприклад, за допомогою обговорення якихось проєктів, домашніх завдань. Переможцем визнають того, хто зуміє висловити власний погляд найбільш переконливо, використовуючи вагомні докази й точне мовлення. У більшості шкіл є програми, покликані навчати дітей мистецтва публічних виступів. Темою для дебатів можуть слугувати такі сторони життя, як сім'я, спорт, торгівля.

В університеті мовленнєве навчання ще глибше, розширеніше. Тут викладають багато дисциплін, які сприяють здобуттю відповідних навичок: «Міжособистісне спілкування», «Публічні виступи», «Мистецтво переконувати», «Ділове спілкування» та ін. Американці вважають, що кожен, хто має суспільно значущі ідеї, повинен уміти їх висловити, причому так, щоб йому повірили, пішли за ним, проголосували за нього. Він повинен майстерно говорити на мітингу, по радіо й телебаченню, перед спеціалізованими групами людей, на конференції та форумі.

Мистецтво переконувати інших ще більше цінують у промисловості, торгівлі, у бізнесі. У конкурсах проєктів, дизайнів, загальних концепцій замало компетенції, інтуїції або таланту: необхідно змусити вірити тобі. Американці добре розуміють, як багато проблем у житті виникає просто тому, що люди не вміють позиціонувати себе та зрозуміти один одного (*В. Сухарьов, М. Сухарьов «Психологія народів і націй»*).

Впр.13

Прочитайте поданий текстовий уривок. Поясніть, чому вірування належать до репертуару лінгвокультурем.

Народні вірування та перекази про знахарство та чаклування

Українці вірили, що можна було народитися зі схильністю до знахарства та чаклування. Важливими були день, час і навіть хвилини народження дитини, адже вони програмували її подальше життя. Знахарським днем вважався понеділок. Вірили, що дитина, народжена цього дня, у майбутньому може стати знахарем.

Вроджена здатність до чаклування, як вірили в народі, могла бути закладена через неправильну репродуктивну поведінку батьків. Полягала вона передусім у порушенні заборон на статеві зносини під час чотирьох річних постів, пісних днів (середа, п'ятниця), напередодні та під час великих православних свят, поминальних днів. Зачату в такий період дитину вважали схильною до лихих справ, у тому числі чаклування.

Переказували, що «поганою на очі» й зурочувати буде та людина, яку мати двічі віднімала від грудей, а якщо тричі, то взагалі матиме «смерте» око. Цікаві перекази про навчання знахарського ремесла вже в дорослому віці. Переказували, що знахарство передається в основному «по крові», «по роду».

І водночас вірили: власного бажання лікувати – замало, потрібні відповідні здібності. Цікаво, що особливими здібностями також наділяли «межових» дітей: перших й останніх у сім'ї. До речі, учень мав перейняти від учителя знання за один раз. Якщо ж це в нього не виходило, його вважали нездатним до знахарства (*І. Ігнатенко «Народна медицина й магія українців»*).

Впр. 14

Ознайомтеся з текстовим фрагментом. У який спосіб ритуали інтегровано в культуру? Чому ритуали вважають лінгвокультуремами? Складіть план прочитаного.

Ритуальна поведінка в контексті культури

На власному досвіді, працюючи серед ндембу Замбії, В. Тернер переконався, що неможливо зрозуміти культуру народу без знання його ритуалів та пов'язаної з цими ритуалами символіки. Ритуал становить стереотипну послідовність дій, до яких належать слова, жести й об'єкти. Такі дії виконують у спеціально підготовленому для цього місці та спрямовані на те, щоб вплинути на потойбічні сили або істот в інтересах виконавця.

Під обрядом або ритуалом Тернер розумів «окреслену формальну поведінку» у випадках, не пов'язаних із застосуванням техніки, які стосуються вірувань у містичних (або неемпіричних) істот і сили. Він визначав «ритуал» або «різновид ритуалу» «як корпус вірувань і дій, які виконує особлива культова асоціація». Так, у культурі ндембу існує багато різновидів ритуалу, які можна в цілому назвати «ритуалами біди» або «барабанами біди», тому що ндембу часто послуговуються словом «барабан» (*ng'ota*) як синонімом одночасно й типу ритуалу, і його практичного застосування. Їх виконує культова асоціація тих, кого настигла біда у формі хвороби або іншого нещастя, яку спричинили духи предків. Елементарною одиницею ритуалу є ритуальний символ.

У межах класифікації В. Тернера ритуали можуть бути: сезонними (пов'язаними з моментами змін у кліматичному циклі та початком певного роду діяльності, як-от посів, жнива); церемоніями життєвих переломів, які відмежовують фази індивідуального життєвого циклу (обряди, які здійснюють у зв'язку з народженням, ініціацією, дорослішанням, пошлюб-

ленням, похованням); ритуали біди, спрямовані на умиротворення або вигнання надприродних сил, які приносять хвороби, недомагання й невдачі. Істотна частина ритуалів пов'язана також із гаданням, відправленням релігійних культів, спілкуванням з божествами та духами...

Символічний складник ритуалу передбачає набір символів, використаних у конкретному ритуалі. Символ – це «найменша одиниця ритуалу, яка зберігає специфічні особливості ритуальної поведінки» (В. Тернер). Ритуали містять інформацію про культурні цінності та їх ієрархію, проте далеко не завжди мають якийсь релігійне значення (*М. Бутовська «Мова тіла: природа й культура»*).

Впр.15

Прочитайте запропонований текстовий фрагмент. Чому, на вашу думку, виникає мова ворожнечі?

Мова ворожнечі

Мова ворожнечі (англ. *hete speech*) – це будь-яке самовираження з елементами заперечення принципу рівності всіх людей у правах. Мова ворожнечі описує, ієрархічно зіставляє різноманітні групи людей, оцінює особисті якості конкретних осіб на підставі їхньої належності до тієї чи тієї групи. Така мова передбачає висновок про «природу» особи на підставі псевдонаукових ідей про «об'єктивну» природу цивілізацій, культур, рас, етносів та інших груп (наприклад, говориться про іноземців узагалі або біженців узагалі). Хтось може називати ромів злодіями чи шахраями, говорити про африканців, які приїждять в Україну навчатися, ніби вони привозять до нас екзотичні хвороби, або стверджувати, що всі турки прибувають в Україну, щоб скористатися послугами секс-бізнесу. Такі твердження – яскраві вияви ксенофобії й нетерпимості,

узагальнені на всю етнічну спільноту, базовані на стереотипах й уявленнях, часто не підкріплених власним досвідом. Мову ворожнечі конкретизують у термінах рас, народів, біологічної спорідненості й каст; країни походження або наявності громадянства, релігій і переконань; мов, культур і цивілізацій; стану здоров'я; віку, статі й гендерної ідентичності; сексуальної орієнтації; соціального становища, професії й способів заробітку; інтелекту, темпераменту, особливостей поведінки, зовнішнього вигляду та смаків (*Т. Марценюк «Гендер для всіх. Виклики стереотипам»*).

Впр.16

Ознайомтеся із запропонованим фрагментом. Який зміст автор вкладає в поняття «шевченківська людина»? Як воно пов'язане з антропним кодом національної лінгвокультури?

Шевченківська людина

Нове суспільство й нова людина, сперті на знання й справедливість, – це ідеал Шевченка й шевченківської людини. Осередком її світогляду є наука, головною рушійною силою розум. Він є тим вічним революціонером, що духа рве до бою, рве за правду, поступ, волю (три божества тієї людини!). Він, розум, це потуга, проти якої немає сили, щоб у бігу його спинити... Характеристичні й часто повторювані слова одного з найсвітліших лицарів світогляду шевченківської людини – Івана Франка. У космосі того світогляду наука є ядром, а релігійність і мистецтво – це імлістий молочний шлях почувальних сил душі, серед яких заблиско ясне сонце мислі.

Такій духовій конституції відповідає й життєва постава, відповідають етичні ідеї шевченківської людини. Моральний її ідеал – це вільний дух, що на основі пізнання самовизначається.

Не традиційні догми й не пристрасті, але ясна думка – його головна сила, ясна й незалежна думка, або ним самим здобута, або свідомо, по добрій волі прийнята. Такий моральний ідеал людини окреслює вже й ідеал соціологічний, ідеал суспільства (*М. Шлемкевич «Загублена українська людина»*).

Впр. 17

Ознайомтеся з текстовим фрагментом. Зробіть висновок про те, як виховання визначає аксіологічну картину світу українців. Чи погоджуєтесь ви з автором?

Жінка-мати в ментальності українців

Жінка-мати має особливе значення в ментальності українців. Коли запитували багатьох українців про їхнє дитинство, найчастіше чули спогади, навіяні глибокою любов'ю й пієтизмом до матері. Постає батька зате виходить у тих спогадах бліда, невиразна, мовби вона не мала ніякого значення для їх життя й розвитку... У наших поетів Україна найчастіше виступає під символом жінки-матері (Т. Шевченко). *Україна-мати, ненька-мати* – це епітети, які самі собою визначають характер українського патріотизму як любові синів до матері. У релігійному житті часто наголошують на культурі Богоматері більше, як культурі Христа-Богочоловіка.

Звідки все це походить? Згідно з вислідами антропологічних студій, треба б відповісти, що генези таких явищ слід дошукуватися в окремій структурі української родини, у характері родинного життя й родинного виховання дітей. Слідкуючи за життям наших селян у Галичині й проводячи опитування дорослих, ми отримали таку картину: вихованням дітей займається в наших родинах головною мірою мати. Вона має всю ефективну владу в родині взагалі. Батько не раз свідомо заявляє своє незацікавлення вихованням дітей:

мовляв, ту справу він передає жінці. Собі зберігає право час від часу встрявати для покарання дитини. Отож батько є грізним, недоступним, лише покаральним авторитетом...

Отож норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя в українців підпорядковані нормам й ієрархії вартостей, типовим для жінки, для жіночої свідомості. Чи не треба тут шукати генези «кордоцентричності» української вдачі (від лат. *cordis* – серце) і «переваги функцій почувань», про що пише О. Кульчицький? (*Б. Цимбалістий «Родина й душа народу»*).

Впр.18

Прочитайте уривок. Чому повір'я вважають лінгвокультуремами?

Забудько

Забудько (забудьок) – хлібчик, який знаходили в печі наступного дня, коли розпалювали піч. Такий хлібчик, як правило, стояв збоку або в глибині печі, і, коли приходила пора виймати випічку, господиня нерідко забувала про цей недопічок. За повір'ям, людина, яка буде його їсти, забуватиме все. Особливо небезпечний забудько для дітей, бо ростимуть без пам'яті, і для молодих дівчат: старости «забуватимуть» їхню хату.

Забудьком відлучають дитину від грудей. Якщо дівчина хотіла, щоб до неї хлопець більше не приходив, то пригощала його забудьком. Щоб розлучити дівчину й хлопця, їм також давали по шматочку забудька. Давали забуту хлібинуку й молодій, щоб не журилася за батьківською домівкою; давали й худобі, купленій на ярмарку, аби скоріше забувала колишнього господаря.

«Забутний» хліб також зберігали на випадок появи мишей на току, його клали під стіжок («щоб миші забули»),

розтирали на порошок та обсіпали посіви конопель, соняшника або обходили з ним кругом поля, клали на тому місці, звідки починали обхід, і, не озираючись, швидко повертали додому (В. Войтович «Українська міфологія»).

Впр.19

Ознайомтеся з поданим фрагментом. Зробіть висновок про зв'язки лінгвокультурології із соціолінгвістикою. Поясніть поняття «жаргонний субкод комунікації».

Жаргонний субкод у сучасній комунікації

Можна з упевненістю стверджувати, що виживання та зміцнення комунікативної потужності української мови великою мірою залежить від присутності у свідомості мовців національного сміхового вербального простору.

Пострадянський час злегалізував «заборонений плід» жаргону, і це свято вербальної свободи вповні виявилось у словесній творчості українських письменників та журналістів. Щойно жаргонна лексика потрапила до цієї сфери, вона вмить була залучена в систему естетичного словоперетворення. Тому такий рясний у цьому словнику ілюстративний корпус метафор, порівнянь та інших образних структур: укотре дала про себе знати естетична домінанта української психокультури.

Жаргонний лексикон у всьому своєму соціосемантичному розмаїтті – це не просто «холодини» словникових значень, а своєрідна картина світу, потужна семіосфера певного часового зрізу культури, що відкриває у слові смислову перспективу як концентрат соціокультурного, духовного, психологічного клімату епохи. У лінгвокультурному просторі жаргонної лексики екзистує окрема людина, покоління, етнос. Ностальгійні спогади про минуле, молодість вербалізуються не в абстрактно-

поняттєвому ряді, а а в тій лексичній нестрогості, необов'язковості (симптоматичною видається назва словничка сленгізмів, опублікованого львівським часописом «Четвер»: «Синопис станіславський необов'язковий»), яка органічна в комунікації товариських «збіговиськ», невимушених діалогів, реплік (*Л. Ставицька «Українська мова без прикрас»*).

Впр. 20

Ознайомтеся з текстовим уривком. Змоделюйте асоціативно-семантичне поле лінгвокультури Хуха. Укажіть на зв'язки тексту з казкою В. Короліва-Старого «Хуха Моховинка». Яка роль міфічних сюжетів у лінгвокультурі?

Хухи

Хухи – добрі лісові духи, помічники лісовика. Зовні схожі на кругленьких їжачків, лишень пухнастих. Це дуже милі та цікаві істоти. Є легенда, що народилися вони місячної липневої ночі, у пору зорепаду. Дві зірки-мандрівниці впали у високі трави лісової галявини. І так зачарувала їх довколишня краса, що вони відмовилися повертатися назад на небо.

Хухи можуть змінювати забарвлення своєї шерсті залежно від того місця, де перебувають. Якщо вони в траві, їхня шерсть стає зеленою, в осінньому листі та піску чи поміж старої хвої – рожевою, біля вересу – ліловою, а у воді – прозорою. Мешкають хухи в нірках, між корінням дерев. Найбільше полюбляють бути в траві. Вони й доглядають її, своїм муркотінням сприяють буянню та росту.

Узимку, як і більшість тварин і лісових духів, хухи впадають у сплячку аж до весни. Навесні, тільки-но сходить сніг, ці лісові істоти прокидаються. Цієї пори в лісі можна почути стукіт, писк, муркотіння й навіть звуки, схожі на хрюкання, –

це означає, що хури покидають свої зимівники й починають знову жити безтурботним життям.

Хури – невидимі для людського ока істоти. Побачити їх можуть тільки ті, хто має добре серце й світлу душу. Існує багато історій про те, як ці духи допомогли заблукалим мандрівникам знайти дорогу додому. Крім цього, вони нерідко попереджають добрих людей про небезпеку, що може підстерігати в лісі: про небезпечного звіра, підступну яму, бешкетника блуда. До всього, шерсть хури є чарівною. Кажуть, якщо хуха дозволить до неї доторкнутися, то людина почне бачити невидиме (*Д. Корній «Чарівні істоти українського міфу. Духи природи»*).

Впр. 21

Прочитайте фрагмент тексту. Зробіть висновок про національні традиції жіночого письменства з лінгвокультурою.

Національні традиції жіночого письменства

І от же цікаво: все це діялося в культурі, котра – принаймні з-посеред слов'янських – вирізняється, либонь, чи не найдавнішою і найпотужнішою традицією жіночого письменства! Історія світської («книжної») української поезії *de facto* розпочинається з жінки – луцької шляхтянки Олени Копоть-Жоравницької, чиєму перу належить скандальний віршований «пашквілюс», за який її 1575-го року було покликано на суд за «образу чести», – завдяки цьому, одному з перших у новій історії «літературних судилищ»...зацілів і текст «підсудного» вірша, зрештою пречудового й цілком врозумливою для сьогочасного українця мовою написаного.

Щодо багатющої української фольклорної лірики (понад двісті тридцять тисяч записаних пісень та балад!), то близько

двох третин її, як підрахував був ще в минулому столітті М. Максимович, складають голоси жіночі – щонайбезпосередніша «пряма мова» тисяч і тисяч безіменних (винятки можна перелічити на пальцях), незрідка й геніальних поеток, які доносять до нас крізь віки живою й дотикальною чуттєву тканину жіночого життя.

Український же модернізм значною мірою завдячує своєму постанню першій відверто феміністичній авторці – Ользі Кобилянській, а безсумнівної вершини сягає в поетичних драмах Лесі Українки, формально належної до пантеону «недоторканих» національних класиків... *(О. Забужко «Жінка-автор у колоніальній культурі»)*.

Впр. 22

Ознайомтеся з текстовим фрагментом. Які, на вашу думку, переваги та недоліки дигітальної культури?

Дигітальна культура

Дигітальна культура – це культура, опосередкована й трансформована електронно-обчислювальними технологіями (компакт-дисковими пристроями запам'ятовування, стільниковими телефонами, універсальними цифровими дисками, кишеньковими комп'ютерними довідниками-записниками), які об'єднують свої результати й подають їх у цифрову обчислювальну машину (комп'ютер)...

Дигітальні (електронно-цифрові) засоби роблять можливими вузькоспрямовані потоки інформації, що виходять із принципу «багато-до-багатьох» і призначені для індивіда й невеличких груп. Їхня невисока вартість, простота в користуванні та портативність уможливають значно більше їхнє поширення в культурі й імунітет від традиційних форм цензури та контролю.

Прихильники дигітальної культури зображують її як вільнолюбну, децентралізовану, відкрити, неієрархічну культуру, у якій інформація тяжіє до свободи, не знає кордонів і створює нову культуру знання, яка наділяє індивіда могутністю. Проте критики дигітальної культури характеризують її як електронну в'язницю, у якій індивідуальні свободи та приватні інтереси руйнуються під тиском нових форм електронного нагляду («*Енциклопедія постмодернізму*» за ред. Ч. Вінквіста й В.Тейлора).

Впр. 23

Прочитайте запропонований текстовий уривок. Яку ментальну рису українців окреслює автор? Яке значення вона має для національної лінгвокультури?

Душа і пісня

Де ж українська душа? Тепер шляхом порівнянь і протиставлень можемо підійти до неї. Хто має очі і бачить, знає, скільки «Пер Гінтів» у нашому житті. Одначе так само хто має чуття і критичний розум, знає, що український Пер Гінт інакший. Ми не герої і не жертви розпаленої уяви. Наша загубленість і наше мрійництво інакші. Ми не є мрійники уяви, наше мрійництво не є імажинарним мрійництвом, але мрійництвом серця, емоціональним мрійництвом. Українські Пер Гінти топляться в настроєво-почувальному морі, у його безмежності, і знаходять себе не в сагах, але в найкращому виразі саме тієї емоціонально-настроєвої сфери – у ліричній пісні. Із морської піни зродилася грецька Афродита. Із морського прибою почувань народилася українська краса – пісня.

Пісенна ліричність – це приблизне окреслення такої душевности. Ось протоплязма нашої душі, її праматерія, у якій вона народжується, росте, розцвітає, в'яне і вмирає.

Наші ясні дні і темні ночі, радості і смутки. Із глибини української душі вихоплюється апострофа до пісні: *Благословенна будь проміж жонами, Відрадо душі і сонце благовісне! Зроджена з розкоші, окроплена сльозами, Моя ти муко, мій ти раю, пісне!* І так само з глибини української свідомости мусимо признатися: те наше найбільше щастя і ті наші скарби – це наше благословенство і наше прокляття одночасно (*М. Шлемкевич «Душа і пісня»*).

Впр. 24

Прочитайте фрагмент тексту. Розкажіть про зв'язок емотивного фону розмови та культури спілкування. У який спосіб лінгвокультурологія пов'язана зі психологією?

Негативне емотивне забарвлення розмови

Остерігайтеся постійно скаржитися та критикувати. Усі ми час від часу скаржимося та критикуємо когось. Така поведінка цілком природна. Однак дуже важливо, щоб це не перетворювалося в погану звичку й ви не перебували в поганому настрої надто довго чи надто часто. Виявивши, що потураєте своєму бажанню скаржитись або критикувати, переконайтеся, що ви не зациклюєтесь на цьому занадто довго та вставляєте у своє мовлення також і позитивні коментарі, урівноважуючи в такий спосіб тон своєї розмови. Інакше шквал негативу буде створювати сильний емоційний фон у спілкуванні з іншими.

Переривайте негативну розмову, несподівано змінюючи спрямування руху. У науці спілкування ця техніка зветься «перериванням паттерна». Ваше завдання – змусити іншу людину змінити положення тіла й разом із тим припинити потік мовлення. Виявіть винахідливість і креативність, щоб досягнути цього. Наприклад, якщо ви йдете велелюдним

тротуаром із людиною, яка безперервно скаржиться або звинувачує когось, попросіть зробити паузу, щоб ви могли обійти зустрічний потік пішоходів. Або запропонуйте їй повернути на другу вулицю, щоб сонце не било вам в очі. Мета цього простого маневру – несподівано відволікти мовця, якому потім складно буде поновити своє мовлення з тим самим емоційним запалом.

Попросіть на якийсь час відкласти обговорення. У бейсболі вищої ліги прийнято переносити або скасовувати гру, коли умови несприятливі (наприклад, іде сніг або дощ). Ви можете так само вчинити в спілкуванні, відкладаючи занадто емоційну розмову на час, зручний для всіх учасників. Це нескладно – скажіть просто: «Чи можемо ми поговорити про це буквально за десять хвилин? Мені потрібно зателефонувати другові щодо важливої проблеми». До того часу, коли ви повернетеся до обговорення, емоційна напруга, можливо, спаде, і у вас з'явиться можливість розглянути питання в позитивному ключі (*С. Накамото «Геній спілкування. Як ним стати?»*).

Впр. 25

Прочитайте поданий фрагмент. Поясніть враження, що виникають у зв'язку з фонічними особливостями різних мов. Які асоціації викликає у вас звучання української?

Рідна мова

Вона так само змислово любила слово – насамперед на звук, але звук щільним неводом волік за собою фактуру, консистенцію, запах і, ясна річ, колір також: кольором наділені були не тільки поодинчі слова, особливо вчувався він при переході з одної мови на іншу, – кожна-бо мала свій, мінливо-ряхтучий, основний тон випромінювання: італійська – електричний фіолет, ультрамарин, десь такий світловий ефект,

як коли б червоне вино могло зробитися синім, польська шамшіла терпкою, оскомною од шиплячого тертя молодого зеленню, англійська побулькивала, просвічуючи навиліт чимось подібним до ніжно-золотавого курячого бульйону, причому в Штатах водянистіше, в британському варіанті інтенсивніше, смолисто-тягучіше – ситніше; звісно, рідна була найпоживніша, найцілющіша для змислів: чорнобривцевий оксамит, ні, радше вишневий (сік в устах?), русявий (запах волосся?)... так завжди – іно станеш приглядатися зблизька, розсипається, дробиться – не збереш, голодувала вона без неї тяжко, просто фізично: мов на безводді абощо, почути б – живої, щирої, щоб інтонацією отою співучою, наче струмок жебонить, коли зоддаєки наслухати, хлюпнуло – їй-бо, подужчала б (*О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу»*).

Впр. 26

Ознайомтеся з текстовим уривком. Поясніть, які мовні одиниці є носіями інформації про культурний колорит міста Станіслава XIX століття.

Станіслав XIX століття

На ратуші, будівлі базару, аптеках Рубля та Бейля мерехтіли світляні зірки й луки. Перед вітринами з прекрасними декораціями в захваті зупинялись численні групи глядачів. Найвигадливіше та найпишніше були прикрашені крамниці новинок «Louvre» Бальтера, гандель П'єскожа, аптеки Бейля, Мацури, Рубля, крамниці Рутковського, Войса, Зіпсера, Стахевича, Вальтера, Гуравського. Крамниці Гальпернів були удекоровані *a-ля ville de Paris* та *a-ля ville de Londres*. Крім того, відразу ж впадали в очі барвисті та яскраві цукерні Новорольського, Ертля й Штаффа, гандель вин Єгера...

У людській гущі можна було вирізнити власника складу різних спиртів, господиню покоїв зі сніданками, продавця блаватних товарів (полотна з Кросна, сукна з Ракшави, гудзиків та манжетів), наглядача складу будівельної деревини, майстра чоловічого взуття і взуття для гімнастики, продавчиню модних товарів та кравецьких додатків, ювеліра і дзигар-майстра, а також продавця грамофонів, патефонів та платівок, розвізника дров, скупника збіжжя, чоловіка, який доставляє лід, пана, який виписує найкращу порцеляну, антиквара й інтролігатора, миловара, продавців яєць, музичних інструментів, нафти, вудженини й масарських виробів, дріжджового магната з родиною, короля паперу та шкільного приладдя, аптекарів, продавців парасольок, торгівців прянощами і пшеворським цукром, агента бюро кредитних товариств, друкарень з обмеженою концесією, електротехнічних установ, кельнерів, пекарів, прачок, ткачів із механічної ткальні вовняних хусток і талесів (*С. Андрухович «Фелікс Австрія»*).

Впр. 27

Прочитайте фрагмент. Поясніть, які фонові знання допомагають зрозуміти зображений у химерній прозі комізм ситуації товарного дефіциту в радянські часи.

Фарца

Тоді я сам до Яшки-цигана підбіг, він мені руку з екрана подав – і вже ми разом ідемо на «діло». Словом, пливемо невідомо яким морем, хоча зрозуміло, що кіно знімали десь або в Криму, або в Сочі.

І от Париж (хоча насправді кажуть, що Таллінн: радянських кіношників далі не пускали). А там такий буржуазний розгардіяш, що тільки диву даєшся! Спадкоємці російського

престолу (Ролан Биков й Олександр Білокуров) за корону чубляться.

Я бачу, що в Парижі нікому до нас нема ніякого діла: уся поліція розбороняє Бикова й Білокурова, – то й питаю Ксанку:

- А де тут джинси можна по-дешевому рубонутити?
- Які джинси? – здивувалася вона.

Йї і невтямки, що мене не корона якась там цікавить, а зовсім інші речі. Наприклад, штани джинсові фірмові, батник вельветовий, окуляри-хамелеони. І щоб усе з лейблами обов'язково – не менш як «Wrangler» чи «Levi Strauss». А тут саме пішов кадр «Ролан Биков б'є по морді Олександра Білокурова». У того корона злітає з голови і падає просто Яшці в руки. Ми за корону – і хода. Біжимо з усього духу. Ну, думаю, не буде джинсів, і батників теж не буде: зараз залізем на радянський корабель та й висадимось де-небудь в Одесі – от і вся історія. Що я Толяну скажу? А він із кінозалу дивиться на нас і кричить:

- Привези мені «дипломат»!

Це портфель такий. І що робити? І джинси треба, і батник, і окуляри-хамелеони. А тут Толяну ще й «дипломата» закортіло (*Юрій Іванович «Фарца»*).

Впр. 28

Ознайомтеся з текстовим фрагментом. Поясніть зв'язки концепту краса з іншими структурами репрезентації знань у національній картині світу.

Концепт «краса»

Матеріали дослідження дають підстави стверджувати, що автори найчастіше називають красу властивістю життя. У концептуальному блоці *ДУХОВНИЙ СВІТ* його репрезентує

однойменний концепт. Прекрасним поети вважають життя, сповнене динамізму й творчого неспокою, пов'язане з подоланням перешкод і негараздів, тому присвоювана йому ознака краси корелює у пропозиціях із квалітативами *важке, суворе*: *Та в прекраснім житті важкому Будуть завжди сіять мені... сіруватих очей вогні* (В. Симоненко). *Життя відбулося. Суворе і прекрасне* (П. Осадчук). Свої уявлення про красу життя поети-шістдесятники розкривають за допомогою концептів, співвідносних із концептом *ЖИТТЯ* і представлених темпоративами *час, мить, вічність, день*. Часто мовне вираження належної їм краси ґрунтується на використанні прецедентних висловлень, найпоширенішим серед яких є *прекрасна мить: В очах – і радість, і зажура: Прекрасна і тривожна мить!* (С. Реп'ях). *Все – в екстазі вибуху. Мить – і гримне старт. Мить прекрасна, Боже* (І. Світличний).

У межах пропозиційної частини, яка містить істинну інформацію про красу життя, встановлюються зв'язки концепту *ЖИТТЯ* з концептами *МАТЕРИНСТВО, ДУХОВНІСТЬ, МОЛОДІСТЬ, СТАРІСТЬ*: *І сьогодні вклоняється серце моє Тій земній, соромливій, жагучій жіночості, Що красою життя – материнством – стає* (В. Симоненко). *Та як прекрасно – зберегти І в старості всю чарівливість і таємницю краси* (В. Малишко).

У поетичних текстах українських шістдесятників простежується зв'язок краси з працею: автори характеризують красу як ознаку праці, водночас вони вважають саму працю джерелом і причиною краси: *Так праці одержимої краса одна підносить високо над світом...* (С. Йовенко). *І від роботи совістю яснів. А все навкруг текло й переливалось із чорноробства в радість і красу...* (О. Довгий). У поезіях авторів виявлено також конекцію краси зі словом і поезією: *Священна чаша доброти В руках всеспільності й любові. І*

світ, об'єднаний у слові Краси, і правди, і мети (М. Вінграновський). *Поезія – то сплав ума й краси* (Д. Луценко).

Основу асоціативних терміналів у концептуальному блоці *ДУХОВНИЙ СВІТ* визначили конекції краси з концептами *ЧАС, ЩАСТЯ, СЛАВА, ДОВІРА, ПРАВДА*. У мові поезій шістдесятників ці конекції мають метафоричне вираження. Аналіз текстів засвідчив, що найчастіше поети вдаються до антропоморфної метафори, використовуючи для репрезентації своїх асоціацій мовні знаки із концептуальних зон *ЛЮДИНА, ЖІНКА*: *Щастя приходить вишневим цвітом, теплим словом і щирою вродою...* (Є. Будницька). *А справжня слава – це прекрасна жінка, що на могилу квіти принесе* (Л. Костенко) (*О. Цапок «Мовні засоби репрезентації етноконцепту КРАСА в поезії українських шістдесятників»*).

Впр. 29

Прочитайте запропонований текстовий уривок. Поясніть зміст поняття «артефактний код лінгвокультури».

Дзвін

С. Булгаков у своїй роботі «Філософія імені» писав, що є слова, які мають потрійний сенс – буквальний, переносний і духовний. Саме до таких належить дзвін. На прикладі слова *дзвін* у широкому етнокультурному контексті можна простежити шлях розвитку слова від назви конкретного предмета до образу й символу. Відповідно до тлумачних словників російської мови, *дзвін* – «металевий (із міді або мідного сплаву) виріб у вигляді порожнистого усіченого конуса з підвішеним усередині для дзвону стрижнем-язиком». Але це буквальне значення слова. Переносне – будь-який предмет, схожий за формою: сукня-дзвін, квітка *дзвіночок* та ін. А духовний сенс можна почерпнути з певних відомостей з історії, функцій, символіки дзвону.

Батьківщиною дзвону багато вчених вважають Китай, а перші дзвіночки датують XIII–XI ст. до н.е. Дзвони були знайомі давнім єгиптянам, євреям, римлянам. До часу виникнення християнства дзвіночки та бубонці використовували практично у всіх релігіях, і християни осуджували їх як язичницькі, чим і пояснюють згадку про них у негативному контексті в Новому заповіті: «Якщо я говорю мовами людськими й ангельськими, а любові не маю, то я – мідь, яка дзвенить, або кимвал, який звучить».

У Європі дзвони увійшли у вжиток з VII ст. й виконували там сигнальну функцію, їх хрестили, мазали миррою, надягали хрестильну сорочку, окурювали ладаном, давали імена. В імперії Карла Великого дзвони здобувають статус державного надбання, із ними пов'язано чимало легенд і переказів. Середньовічний європеєць вірив, що звук освяченого дзвону відводить капості диявола, блискавки, бурі, град, епідемію; що німий заговорить, якщо напише своє ім'я на дзвоні; що душевнохворий зцілиться, якщо вип'є воду зі дзвону, як із чашки; що змазка осі, на якій висить дзвін, допомагає зціленню ран і виліковуванню переломів. Нині в Європі дзвін використовують як світську розвагу (*В. Маслова «Когнітивна лінгвістика»*).

Впр. 30

Ознайомтеся з текстовим фрагментом. У який спосіб соціолекти виражають субкультурні особливості?

Просторіччя

Просторіччя постійно поповнюється за рахунок жаргонної лексики, яка приходить у сферу загального користування здебільшого в зміненому вигляді й загалом втрачає семантичний зв'язок із джерелом свого виникнення і специфічного побутування.

Найвиразнішою групою жаргонізмів у просторічній лексиці, а через неї – і в розмовному, художньому та публіцистичному стилях літературної мови, є елементи злодійського аргю (напр., *амба, блат, фраер, шпана, туфта, мент, безпредєл, розборки* та ін.). У просторіччі досить помітно представлені й елементи деяких інших жаргонів – молодіжного, армійського (*дембель* – «демобілізація» або «демобілізований», *салага* та ін.); шоферів (*лівий* – «побічний, незаконний»: *лівий рейс, ліві гроші, лівак*; калим «гроші, одержані за «ліву» роботу або послугу», *калимити*; *колеса* – «автомобіль», *газувати* – «швидко їхати, бігти»); любителів алкогольних напоїв (*банка, флакон* – «пляшка», *сухар, сухарик* – «сухе вино», *козу водити* – «пийчити, заходячи з одного закладу, з одного місця до іншого» та ін.); наркоманів (*наркота* – збірн. «наркотики», *травичка* – «наркотик із конопель», *колотися, сісти на голку*); гравців у карти (*перебір* – про надмірність, зайву кількість у чому-небудь, *пікенція* – «піка» та ін.).

Молодіжний жаргон, який характеризують експресивність, настанови на «сучасність», «модність», охоплює також студентський і школярський жаргони, містить чимало запозичень, зокрема англіцизмів (переважно з американського варіанта англійської мови), має найширший діапазон функціонування: *чувак, чувиха. Крутий* – «надзвичайний, крайній у вияві своїх ознак, властивостей», *предки* – «батьки», *кайф* – «задоволення, насолода», *кайфувати*; у значенні «дуже хороший»: *класний, кльовий, люксовий*; *на шару* – «задарма» (В. Товстенко «Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище»).

Впр. 31

Прочитайте поданий фрагмент. Зробіть висновок про створення національно-культурного колориту за допомогою порівнянь. Чому, на вашу думку, словесні образи є лінгвокультуремами?

Порівняння

Важливе стильове значення мають порівняння з побутовими, зокрема етнографічними, поняттями, орієнтованими на створення локально-темпорального колориту оповіді. У цьому випадку порівняння виконують функцію локальної й темпоральної стилізації художнього тексту. Для історичної прози суттєвим є протиставлення об'єктів порівнянь за принципом *своє – чуже*: пор., з одного боку, об'єкти: *дівчина, мов ружа; голова, як гарбуз*, і, з другого боку: *хлопець, як кипарис; ігумен, як фінік*. Поряд із прямим найменуванням етнографічних реалій, назв побутової культури об'єкти порівнянь, виступаючи у своїй вторинній функції, так само передають своєю семантикою та відповідним контекстом слововживання мовокраснзнавчу, фонову інформацію.

Якщо порівняння з *медом, горілкою, сметаною, паляницею* є українськими, ширше – слов'янськими, то такі об'єкти, як *халва, щербет, чорба*, створюють побутовий східний колорит, наприклад: *Махідевран ходила по гарему вся облита повабом, солодка, мов халва* (П. Загребельний).

Виразне національне забарвлення мають об'єкти порівнянь на позначення турецько-татарського побуту і звичаїв: *караван, мечеть, казки Шахерезади, татарський міх, шовк, турецький ніж, османський меч*, наприклад: *– То буде безцінний дарунок, – огорнула вона (Роксолана) його (сулеймана) шепотом, як шовком* (П. Загребельний). *Все це переповідалося, мов казки Шахерезади* (П. Загребельний). Порівняння

цього типу, сприяючи створенню правдивої художньої картини, виконують функцію локальної стилізації; вони є продуманим художнім прийомом автора.

Натомість українські реалії свідчать швидше про національно-мовне мислення письменника, ніж про свідоме «вплітання» їх у тканину роману. Об'єкти порівнянь – назви українських реалій у художній прозі поєднуються з найрізноманітнішими суб'єктами: *церква, мов писанка; ніс кушкою; степ, мов басова струна (гойдався на обрії); час перетер думки, мов жорновий камінь зерно; гуслі, мов ліра; обличчя, наче праник; ротмістр, як полотно (білий); руками, наче вітряк крильми (замахав); очі, мов на фресці; ночі, як криниця, темні (Л. Голоюх «Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози)»).*

Впр. 32

Ознайомтеся з текстовим уривком. Поясніть зв'язки лінгвокультурології та філософії.

Свобода

У свободі приховано таємницю світу. Бог захотів свободи, і тому сталася трагедія світу. Свобода на початку і свобода в кінці. Власне, я все життя пишу філософію свободи, намагаючись її вдосконалити та доповнити. У мене є основне переконання, що Бог присутній лише у свободі та чинить тільки через свободу. Лише свобода має бути сакралізована, а всі хибні сакралізації, які наповнюють історію, мають бути десакралізовані. Я усвідомлюю себе передовсім емансипатором, і я співчуваю будь-якій емансипації. Я й християнство зрозумів і прийняв як емансипацію. Я завжди любив свободу і мріяв про диво свободи ще в другому класі кадетського

корпусу. Я ніколи не міг витримати ніякої залежності. І в мене була завжди дуже велика внутрішня незалежність. І щоразу, коли я відчував хоча б найменші ознаки залежності від когось або чогось, це викликало в мені бурхливий протест і вороже ставлення. Я ніколи не погоджувався відмовитися від свободи й навіть зменшити її, нічого не погоджувався купити ціною відмови від свободи. Я багато від чого міг відмовитися в житті, але не в ім'я обов'язку чи релігійних заборон, а винятково в ім'я свободи й, може, співчуття. Я ніколи не хотів зв'язати себе, і це, очевидно, послабило мою активність, обмежувало можливості реалізації. Але я завжди знав, що свобода породжує страждання, а відмова від свободи зменшує страждання. Свобода не є легкою, як думають її вороги, які наговорюють на неї, свобода важка, вона є тягарем. І люди легко відмовляються від свободи, щоб полегшити собі життя (*М. Бердяєв «Самопізнання»*).

Впр. 33

Прочитайте запропонований фрагмент. Поясніть особливості японського мовленнєвого етикету. Чому засоби мовної етики аналізують лінгвокультурологи?

Японський мовленнєвий етикет

Своє усне мовлення японці довели до рівня абстрактного мистецтва. Увічливість вони оцінюють вище за доступність, зрозумілість, нюанси етикету для них важливіші від тонкощів граматики. Тому їм не до вподоби «незграбні» іноземці, які вимагають від них пояснень й уточнень, хочуть дійти суті, поки не з'ясують усе до кінця. Японці вважають, що не біда, якщо їхні думки до кінця не висловлені, а слова не перекладені. За таких умов не дивно, що нерідко найкращим засобом міжособистісного спілкування стає мовчання.

У розмовах люди всіляко уникають слів «ні», «не можу», «не знаю», ніби це якась лайка, яку ніяк не можна висловлювати буквально, а лише евфемістично. Навіть відмовляючись від другої чашки чаю, гість замість «ні, спасибі» вживає вислів, який дослівно означає «мені вже й так прекрасно».

Щоб уникнути забороненого слова «ні», японці надсилають запрошення, докладаючи до них листівки зі зворотною адресою. На листівці треба підкреслити потрібне слово («дякую» або «шкодую») та знову вкинути її до поштової скриньки.

Якщо ви телефонуйте японцеві та пропонуєте зустрітись, скажімо, о шостій вечора в прес-клубі, а у відповідь чуєте перепитування «Ой, о шостій?», «Ой, у прес-клубі?», які супроводжують беззмістовні фрази, то це означає, що така пропозиція йому не підходить.

Свій звичай хай там що уникати слова «ні» японці поширюють і на сферу ділових стосунків. Це нерідко виводить із рівноваги американських бізнесменів із їхніми уявленнями про діловитість як про прямоту, відвертість і категоричність (*В. Сухарьов, М. Сухарьов «Психологія народів і націй»*).

Впр. 34

Ознайомтеся з фрагментом. Порівняйте інтерпретації повітрулі, які належать Д. Корній і В. Пачовському. Чому, на вашу думку, міф є лінгвокультуреюмою?

Повітруля

Повітруля – карпатський дух вітряної стихії. Донька гірських вітрів. Витончена красуня, часто її змальовують крилатою та з голови до п'ят убраною в квіткові шати.

У неї довге пишне волосся, голубі очі, тонкі брови, густі вії.

Землею не ходить, а наче пливе над нею, не торкаючись поверхні.

Уміє змінювати зовнішність із молодої на стару й навпаки.

Кажуть гуцули, що в голові повітрулі також вітер, як і в її крилах. Тому краще цю красуню не сердити. Бо щойно вона загновається, то зачне капризувати: може, скажімо, за виграшки скрутити у вузол найвище в лісі дерево. А якщо раптом у вихор, який сотворила повітруля, потрапить людина, то її так покрутить, що жодна шептуха не випростає.

Залюбки допомагає в любовних справах. І сама до них охоча. У чабанів, які ні в чому не відмовляють своїм коханкам-повітрулям, вівці завжди цілі.

Траплялися випадки, коли людські хлопці настільки закохувалися в повітруль, що навіть брали їх за дружин. Вважають, що коли вкрасти в повітрулі крила, то вона виконає найзаповітніше бажання. Бо в крилах – її сила.

Закохані хлопці переважно бажають одного – мати за дружину таку крилату дівчину. Однак повітрулі вірити не можна. Щойно отримає назад свої крила, за першої-ліпшої нагоди втече і від чоловіка, і від дітей (*Д. Корній «Чарівні істоти українського міфу. Духи природи»*).

Впр. 35

Прочитайте поданий уривок. Які з топонімів, ужитих у ньому, є прецедентними? Які фонові лінгвокультурні знання пов'язані з ними?

Берестечко

Мала Дівиця і Піщані Броди.

Вишневий Хутір, Хортиця, Хотин.

Підгайчики. Опішня. Обиходи.

Батурин! Бережани! Рогатин!
Он Димер – все димарики й домарики.
Сховалися, либонь, під хвартухи
Мар'янівкам, Мотронівкам, Варварівкам
Іваньки, Андруші і Явтухи.
Велика Глуша. Жаботин і Гадяч.
Тишки. Почапи. Вовковії. Стрий.
Куди не глянеш – Гайворон і Галич.
Чорнобиль, Чорнобай і Чорторий.
А оніно – Халча, Шандра, Кандиби,
Келеберда, Калга, Темрюк, Ташлик.
Оце ваш слід, приблуди і задиби,
Отой татарський клекіт – Кагарлик!
Бербери. Печеніги. Карачаївці.
Підляшки. Годи-Турка. Москалі.
Відчалась. Втомилась. Призвичаїлась.
Чунгул-Пекельне – на своїй землі!

(Л. Костенко «Берестечко»)

Впр. 36

Ознайомтеся з текстовим фрагментом. Порівняйте зміст концепту *savoir vivre* у французькій та російській лінгвокультурах.

Вербалізація концепту *savoir vivre* у французькій та російській лінгвокультурах

У російській лінгвокультурі, на відміну від французької, з «умінням жити» пов'язують цілу низку лінгвокультурних концептів, які становлять так звані антицінності – підлість, брехню, підлабузництво, нечесність і т.п. «Невміння жити» по-російськи асоціюють із браком мети в житті й відривом від дійсності. Людині, яка не вміє жити, у російській культурі

часто співчують (уважаючи, що вона сама не винна в обставинах, які склалися, що така доля – найважливіший концепт у російській мовній свідомості). Людину, яка не вміє жити, у французькій культурі зневажають, звинувачуючи її в невихованості та нетактовності, тобто в тих виявах характеру, які заважають іншим отримувати задоволення від життя та які потрібно коригувати...

Концепт *savoir vivre* становить кластерне утворення, у якому можна виокремити такі опозиційні відношення: уміння жити – здатність отримувати задоволення від життя, уміння жити – організація свого життя за правилами доброго тону, уміння жити – уміння виживати, уміння жити – уміння створювати враження щасливого життя, уміння жити – спрямованість на найбільш високі ідеали й цінності. Розглядаючи концепт тісно пов'язаний із концептами *молодість*, *кохання*, *здоров'я*, *дружба* та *повага*, *гумор*.

Як модельна особистість, яка втілює в собі сукупність уявлень про типову людину, яка вміє отримувати задоволення від життя тут і тепер, постає концепт *bon vivant* – бонвіван. Сам факт звернення до французького запозичення в російській мові засвідчує яскраву французьку специфіку цього концепту. У складі концепту *savoir vivre* виокремлюють чітко усвідомлюваний франкофонами субконцепт *le savoir-vivre*, поняттєвий зміст якого зводиться до етикетного вміння поводитися згідно зі світськими вимогами. Увічливість і тактовність, делікатність і тонкість у спілкуванні сприймають у французькій лінгвокультурі як необхідні умови соціального успіху, як статусні знаки та підносять до рівня мистецтва, високого рівня досконалості. Цей компонент уміння жити є лакунарним для російської лінгвокультури (*Е. Грабарова «Концепт savoir vivre у французькій лінгвокультурі та його російські відповідники»*).

Впр. 37

Прочитайте запропонований уривок. Поясніть спільне та відмінне в об'єктивації концепту «щастя» в українській і польській лінгвокультурах.

Вербалізація концепту «щастя» в українській і польській лінгвокультурах

До лексичного складу порівняльних зворотів високочастотно входять слова, пов'язані з тематичною групою «фауна». У польській національно-мовній картині світу основою образного сталого вислову стають назви птахів, напр.: *kanarek, skowronek, gołąbki, kura (radosny jak skowronek, szczebiotać jak kanarek, gruchać jak dwa gołąbki, trafiło się jak ślepej kurze ziarno)*. Що цікаво, номінація лелеки, який у польській культурі сприймається як ознака удачі, до складу компаративних зворотів не увійшла.

У певною мірою зближених у формально-семантичному плані зворотах обох мов можуть розходитися т. зв. вихідні компоненти, що свідчить про неповну збіжність концептуалізації образу. Скажімо, порівняння як голубки в українській мові приєднується до базового дієслова жити (*у повній згоді, дружно*). У польській мові компонент *gołąbki* в складі фразеологічного звороту залежить від дієслова *gruchać*. Отже, смисл українського порівняння *жити як голубки* включає семантичні компоненти 'щастя', 'кохання', 'дружба', 'згода'.

В українському світобаченні носіями образів, пов'язаних із концептом «щастя», нерідко стають назви тварин, приміром: *як бобер у салі, жити як кіт у маслі, як на сто коней висадив кого*, пор.: *як мусі в меду, ходити як лін по дну*. Водночас слово *риба* можна знайти у фразеологізмах *як риба у воді // czuć się jak ryba w wodzie*.

Отже, попри географічну близькість народів і, здавалося б, через це значною мірою подібне сприймання світу природи, щастя асоціюється в обох мовах з різними одиницями наведеної тематичної групи. Крім того, в українській мові спостерігається більша порівняно з польською кількість варіантів компаративних фразеологізмів, напр., *жити / сидіти як у Бога / Христа за пазухою, як у батька за пазухою, як у Бога за дверима; жити / поводитися / почувати себе як у себе дома; жити / плавати як вареник у маслі / сметані, жити як кіт у маслі, жити / купатися як сир в маслі, як бобер у салі, плавати як пампук в олії.*

Беручи до уваги, що загалом більшість українських, а також польських порівняльних зворотів має негативні асоціації, значення щастя, яке завжди сприймається позитивно, передається досить значною кількістю одиниць. Очевидно, це один із базових концептів у свідомості кожного соціуму й кожної людини (*У. Дробішевська «Концепт «щастя» в українській і польській фразеології»*).

Тематичні тести

Теми 1–2. Лінгвокультурологія – інтегративна дисципліна нового типу

№1

1. Предмет й об'єкт лінгвокультурології визначають:
 - а) мовна особистість;
 - б) світова культура;
 - в) зв'язки мови й культури в структурі мовної особистості.

2. Лінгвокультурологія формує:
 - а) лінгвокультурну компетентність;
 - б) мовну компетентність;
 - в) культурну компетентність.

3. Лінгвокультурологію сформовано в межах:
 - а) культурології;
 - б) лінгвоконцептології;
 - в) різних напрямків мовознавства.

№2

1. Укажіть рядок, який не містить назви аспекту вітчизняної лінгвокультурології:
 - а) соціологічний;
 - б) етнолінгвістичний;
 - в) лінгвосинергетичний.

2. Дослідження лінгвокультурних концептів відбувається в площині таких проблем:
 - а) граматичних;
 - б) психологічних;
 - в) комунікативних.

3. Вивчення жаргонної лексики відбувається в межах такого аспекту лінгвокультурології:

- а) етнолінгвістичного;
- б) соціолінгвістичного;
- в) лінгводидактичного.

**Теми 3–4. Співвідношення мови та культури.
Методологія лінгвокультурологічних досліджень**

№1

1. Мову та культуру інтегрує:

- а) біологічна основа;
- б) соціальний чинник;
- в) еволюційний шлях розвитку.

2. Становлення лінгвокультурології пов'язане:

- а) із системно-структурною парадигмою лінгвістики;
- б) з антропоцентричною епістемою лінгвістики;
- в) з історичною парадигмою лінгвістики.

3. В основу лінгвокультурологічних досліджень не покладено принципи:

- а) інакшості;
- б) толерантності;
- в) експансіонізму.

№2

1. Знайдіть рядок, у якому не зазначено метод лінгвокультурології:

- а) асоціативно спрямований експеримент;
- б) типологічний;
- в) культурологічний.

2. Із розглядом словникових дефініцій пов'язаний метод:

- а) фреймового моделювання;
- б) асоціативного експерименту;
- в) компонентного аналізу.

3. Метод моделювання асоціативно-семантичного поля лінгвокультурам спрямований на пошук:

- а) гіпо- та гіперонімів;
- б) синонімів, антонімів, омонімів, паронімів;
- в) гіпо- , гіперонімів, синонімів, антонімів, омонімів, паронімів і похідних слів.

Теми 5–6. Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології

1. Лінгвокультурема – це елемент:

- а) мовної системи;
- б) вербалізації культурного змісту;
- в) паравербальності.

2. Лінгвокультурема є:

- а) лексичною одиницею, яка містить культурну інформацію;
- б) синтаксичною одиницею, яка містить культурну інформацію;
- в) міжрівненою одиницею, яка містить культурну інформацію.

3. Культурну інформацію не відображає:

- а) конотація;
- б) синхронізація;
- в) концепт.

№2

1. Лінгвокультурний код відображає:
 - а) амбівалентні оцінки в різних лінгвокультурах;
 - б) негативні оцінки в певній лінгвокультурі;
 - в) позитивні або негативні оцінки у відповідній лінгвокультурі.

2. Оцінка лінгвокультурного феномена залежить від:
 - а) специфіки ментальності, світогляду, кліматичних умов, господарювання;
 - б) національної ментальності;
 - в) кліматичних умов.

3. До лінгвокультурем не належать:
 - а) міфи та легенди;
 - б) алегорії;
 - в) вірування та звичаї.

Тема 7. Імпліцитна семантика в структурі лінгвокультурем

№1

1. Конотація лінгвокультуреми становить:
 - а) предметно-логічний культурний зміст;
 - б) додатковий до денотативного культурний зміст;
 - в) денотативний і додатковий до нього культурний зміст.

2. В основі конотації перебувають:
 - а) емотивність, експресивність, каузальність;
 - б) розмовність, okazіональність, іманентність;
 - в) оцінність, емотивність, образність.

3. Лінгвокультурну конотацію визначає:

- а) оклична модальність;
- б) питальна модальність;
- в) аксіологічна модальність.

4. Виразниками негативної оцінки в українській лінгвокультурі є:

- а) назви жирних продуктів;
- б) назви солодких продуктів;
- в) назви гострих продуктів.

№2

1. Своєрідність аксіологічної конотації етносу виявляють:

- а) ботанізми, глютоніми, етнофолізми;
- б) полонізми, зооніми, гастроніми;
- в) ергоніми, росіянізми, ботанізми.

2. Полярні оцінки в лінгвокультурах вивляють символи:

- а) птаха, змії, свині;
- б) свині, курки, змії;
- в) мухи, птаха, слона.

3. В українській лінгвокультурі мають позитивну конотацію глютоніми на позначення:

- а) солоних продуктів;
- б) гострих продуктів;
- в) солодких продуктів.

4. Типологію конотації формують у межах:

- а) етносів, соціокультурних груп;
- б) держав;
- в) континентів.

Теми 8–9. Репрезентація лінгвокультурних кодів мовомисленнєвої картини світу

№1

1. Код культури репрезентує:
 - а) сегментування, оцінки світу;
 - б) сегментування, категоризацію світу;
 - в) сегментування, категоризацію, оцінки світу та внутрішнього досвіду людини.

2. Опис лінгвокультурного коду здійснюють за допомогою:
 - а) дистрибутивного, етимологічного аналізу;
 - б) компонентного, концептуального аналізу;
 - в) етимологічного, компонентного, дистрибутивного, текстово-інтерпретаційного аналізу.

3. Лінгвокультурні коди поділяють на предметні та непередметні за такими ознаками:
 - а) референтними;
 - б) аксіологічними;
 - в) мовно-типологічними.

№2

1. В основі соматичного коду культури перебувають знання й уявлення про:
 - а) побутові реалії й артефакти;
 - б) частини людського тіла;
 - в) моральні пріоритети.

2. Сенсорний код мовної картини світу спирається на знання й уявлення про:
 - а) дотикові відчуття;

- б) смакові відчуття;
- в) конкретні відчуття.

3. В основі темпорального коду мовної картини світу перебувають знання й уявлення про:

- а) час;
- б) людину;
- в) людину в часі.

Теми 10–11. Лінгвокультурні концепти в мовомисленнєвій картині світу

№1

1. Концепт є структурою:
 - а) демонстрації умінь;
 - б) реалізації навичок;
 - в) репрезентації знань.

2. До структури концепту не належить:
 - а) пропозитивна частина;
 - б) асоціативно-термінальна частина;
 - в) фонетична частина.

3. Матеріальну культуру репрезентують концепти, які мають:
 - а) духовний зміст;
 - б) маскулінний зміст;
 - в) артефактний зміст.

4. За якістю інформації розмежовують такі концепти:
 - а) артефактні, ідеологічні, емоційні;
 - б) поняттєво-логічні, образно-художні, парадоксальні;
 - в) регулятивні й нерегулятивні.

№2

1. За відповідністю нормі концепти бувають:

- а) регулятивні й нерегулятивні;
- б) художні й пізнавальні;
- в) універсальні (надетнічні) та специфічні.

2. З огляду на суб'єкт концептуалізації концепти бувають:

- а) універсальні (надетнічні) та специфічні;
- б) поняттєво-логічні, образні, парадоксальні;
- в) художні й пізнавальні.

3. Текстовий (художній) концепт формує:

- а) етнічну картину світу;
- б) наукову картину світу;
- в) індивідуально-авторську картину світу.

4. Дослідники не пропонують розглядати концепт як:

- а) хмару;
- б) грудку;
- в) конус.

Тема 12. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен

1. Креативний вимір мовної особистості визначають:

- а) знання прецедентних феноменів;
- б) знання звичаїв і вірувань етносу;
- в) індивідуально-художню мовотворчість.

2. Індивідуально-художню мовотворчість ураховано в таких концепціях мовної особистості:

- а) етноцентричний;
- б) когнітивний;
- в) текстоцентричний.

3. Креативність мовної особистості підтримують контексти таких типів:

- а) філософсько-світоглядний;
- б) соціокультурний;
- в) психологічний, філософсько-світоглядний, соціокультурний.

4. Мовна особистість має такі виміри:

- а) когнітивний;
- б) прагматичний;
- в) когнітивний, прагматичний, вербально-семантичний.

Плани практичних занять

Теми 1–2. Лінгвокультурологія – інтегративна дисципліна нового типу

1. Лінгвокультурологія як розділ мовознавства, її зв'язок з іншими дисциплінами: лінгвокраїнознавством, етнолінгвістикою, лінгвістикою тексту, семасіологією, лінгвокогнітологією та ін.

2. Предмет, об'єкт, значення лінгвокультурології.

3. Завдання лінгвокультурології на сучасному етапі.

4. Лінгвокультурна компетентність як частина соціокультурної.

5. Внесок вітчизняних та зарубіжних учених у розвиток лінгвокультурології.

Література

Основна

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта-Наука, 2010. 288 с.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология: монография. Москва: РУДН, 2008. 72 с.
3. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. Київ: Плай, 2008. 273 с.
4. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: курс лекций. Москва: Гнозис, 2002. 284 с.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: Академія, 2012. 285 с.
6. Маслова В. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

Додаткова

1. Алимжанова Г. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, мира и человека. Алматы, 2010. 300 с.
2. Бондаренко А. І. Основні аспекти вітчизняних лінгвокультурологічних досліджень. *Література та культура Полісся*: збірник наукових праць. *Філологічні науки* / за ред. Г. В. Самойленка. Вип. 96. №13. Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2019. С. 143–154.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси: монографія. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Минск: ТетраСистемс, 2008. 272 с.

6. Мізін К. І. Нові напрями в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія. *Мовознавство*. 2012. № 6. С. 38–52.

7. Степанов Ю. С., Проскурин С. Г. Смена «культурных парадигм» и ее внутренние механизмы. *Философия языка: в границах и вне границ. Международная серия монографий*. Харьков: Око, 1993. С. 13–36.

Ресурси Googl

1. www.prometeus.nsc.ru/guide/guide/sci.ssi@linguist – посилання на ресурси з лінгвокультурології;

2. isabase.philol.msu.ru – каталог посилань із лінгвістики;

3. <http://www.humans.ru/humans/21791> – спеціалізований сайт (матеріали з проблем дискурсивного аналізу, мовленнєвої поведінки);

4. www.youtube.com/watch?v=yFbmFzUcOU – інтерактивний сайт когнітологів.

Теми 3–4. Співвідношення мови та культури. Методологія лінгвокультурологічних досліджень

1. Методологічні основи лінгвокультурологічних досліджень.

2. Антропоцентрична епістема, функціонально-прагматична, когнітивно-дискурсивна й синергетична парадигми лінгвокультурології.

3. Принципи лінгвокультурології (експланаторності, інакшості, етноцентризму, експансіонізму, текстоцентризму та ін.).

4. Основні методи лінгвокультурології: компонентний, дистрибутивний, етимологічний аналіз, процедура моделювання асоціативно-семантичного поля, фреймове моделювання, асоціативно спрямований експеримент, синхронічний, діахронічний, історико-генетичний, типологічний, контекстологічний, контекстуально-інтерпретаційний аналіз.

Література

Основна

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта-Наука, 2010. 288 с.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология: монография. Москва: РУДН, 2008. 72 с.
3. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. Київ: Плай, 2008. 273 с.
4. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология: курс лекцій Москва: Гнозис, 2002. 284 с.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: Академія, 2012. 285 с.
6. Маслова В. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

Додаткова

1. Бондаренко А. І. Основні принципи сучасних досліджень із лінгвокультурології та міжкультурної комунікації. *International scientific and practical conference «Problems and prospects of development of modern philological science in Ukraine and european countries»*. July, 17–18, 2020. Nort university centre of Baia Mare Faculty of philology. Baia Mare, Romania 2020.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–71.
3. Мізін К. І. Нові напрями в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія. *Мовознавство*. 2012. № 6. С. 38–52.
4. Alla Bondarenko, Yuriy Bondarenko. The role of linguocultural studies in the training of future philologists as

researchers. *Yearbook of Varna university of in help of business, education and tourism*. Varna, 2020. Volum 13. P. 305–312.

Ресурси Googl

1. www.prometeus.nsc.ru/guide/guide/sci.ssi@linguist – посилання на ресурси з лінгвокультурології;
2. isabase.philol.msu.ru – каталог посилань із лінгвістики;
3. <http://www.humans.ru/humans/21791> – спеціалізований сайт (матеріали з проблем дискурсивного аналізу, мовленнєвої поведінки);
4. www.youtube.com/watch?v=yFbrnFzUcOU – інтерактивний сайт когнітологів.

Теми 5–6. Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології

1. Лінгвокультурема, її роль у специфікації картини світу.
2. Безеквівалентна лексика в аспекті лінгвокультурології. Символи, словесні образи як показники лінгвокультурних особливостей.
3. Фразеологія та пареміологія в культурному контексті.
4. Прецедентні феномени (імена та тексти).
5. Архетипи (води, вогню, землі та повітря), стереотипи в аспекті лінгвокультурології.
6. Мовні етика й етикет у світлі культурних особливостей.

Література

Основна

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта-Наука, 2010. 288 с.
2. Бондаренко А. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 392 с.

3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: монография. Москва: РУДН, 2008. 72 с.
4. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. Київ: Плай, 2008. 273 с.
5. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология: курс лекцій Москва: Гнозис, 2002. 284 с.
6. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: Академія, 2012. 285 с.
7. Маслова В. Лінгвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

Додаткова

1. Бондаренко А. І. Висвітлення проблеми категорійного статусу лінгвокультурологічних одиниць у процесі підготовки філологів. *Scientific and pedagogic internship «Organization of the educational process in the area of philological sciences: a global experience and national practice»: Internship proceedings*, November 16. December 28, 2020. Venice: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P.15–19.
2. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова: монографія. Київ: Наукова думка, 1987. 245 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006 р. 703 с.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси: монографія. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
5. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.
6. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: монографія. Київ: Академія, 2012. 416 с.
7. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ: Міленіум, 2000. 260 с.

Ресурси Googl

1. www.prometeus.nsc.ru/guide/guide/sci.ssi@linguist – посилання на ресурси з лінгвокультурології;
2. isabase.philol.msu.ru – каталог посилань із лінгвістики;
3. <http://www.humans.ru/humans/21791> – спеціалізований сайт (матеріали з проблем дискурсивного аналізу, мовленнєвої поведінки);
4. www.youtube.com/watch?v=yFbmFzUcOU – інтерактивний сайт когнітологів.

Тема 9. Імплицитна семантика в структурі лінгвокультурем

1. Основні види конотації, її лінгвокультурне значення.
2. Ботанізми й зооніми як культурно конотовані групи лексики.
3. Гастроніми та глютоніми як специфікатори оцінки.
4. Колоративи в аспекті культурних особливостей.
5. Етнофолізми як виразники протиставлення «свій» – «чужий» у лінгвокультурі.

Література

Основна

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта-Наука, 2010. 288 с.
2. Бондаренко А. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 392 с.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: монография. Москва: РУДН, 2008. 72 с.
4. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. Київ: Плай, 2008. 273 с.
5. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций. Москва: Гнозис, 2002. 284 с.

6. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: Академія, 2012. 285 с.

7. Маслова В. Лінгвокультурологія: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208с.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

Додаткова

1. Бондаренко А. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття: монографія. Ніжин: ПП Лисенко М. М. 2017. 392 с.

2. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.

3. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ: Міленіум, 2000. 260 с.

4. www.prometeus.nsc.ru/guide/guide/sci.ssi@linguist – посилання на ресурси з лінгвокультурології.

Теми 8–9. Репрезентація лінгвокультурних кодів мовомисленнєвої картини світу

1. Картина світу як базове поняття лінгвокультурології, її коди.

2. Типологія лінгвокультурних кодів.

3. Темпоральний код як виразник специфіки національного світобачення.

4. Соматичний і сенсорний коди у світлі антропоцентризму.

5. Біоморфний, харчовий, артефактний та ін. коди лінгвокультури як показники специфіки мовно-концептуальної картини світу.

Література

Основна

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта-Наука, 2010. 288 с.
2. Бартми́нский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Перевод с польского. Составитель и отв. редактор С. М. Толстая. Москва: Индрик, 2005. 527 с.
3. Бондаренко А. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 392 с.
4. Воробьев В. В. Лингвокультурология: монография. Москва: РУДН, 2008. 72 с.
5. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. Київ: Плай, 2008. 273 с.
6. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія: курс лекцій. Москва: Гнозис, 2002. 284 с.
7. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: Академія, 2012. 285 с.
8. Маслова В. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

Додаткова

1. Бондаренко А. І. Лінгвокультурний код часу в українському поетичному дискурсі кінця ХХ–ХХІ ст. *Мовознавчий вісник*: збірник наукових праць / відп. ред. Г. І. Мартинова. Вип. 26. Черкаси: ФОП Чабаненко Ю. А., 2019. С. 144–152.
2. Бондаренко А. І. Репрезентація лінгвокультурних кодів знахарського дискурсу. *Література та культура Полісся*: збірник наукових праць. *Філологічні науки* / за ред. Г. В. Самойленка. Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2019. Вип. 95. №12. С. 211–222.

3. Бондаренко А. І. Репрезентація темпорального коду в наївній (донауковій) картині світу. *Вісник Маріупольського державного університету. Філологія*. Маріуполь: Вид-во МДУ, 2019. Вип. 21. С. 104–112.

4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. Київ: Логос, 2004. 283 с.

5. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: монографія. Київ: НДПУ, 2007. 444 с.

6. Селіванова О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: монографія. Черкаси: Ю.Чабаненко, 2012. 488 с.

7. Степанов Ю. С. Пространство и миры – новый, «воображаемый», «ментальный» и прочие. *Философия языка: в границах и вне границ. Международная серия монографий*. Харьков: Око, 1994. Т. 2. С. 3–18.

Ресурси Googl

1. www.prometeus.nsc.ru/guide/guide/sci.ssi@linguist – посилання на ресурси з лінгвокультурології;

2. isabase.philol.msu.ru – каталог посилань із лінгвістики;

3. <http://www.humans.ru/humans/21791> – спеціалізований сайт (матеріали з проблем дискурсивного аналізу, мовленнєвої поведінки);

4. www.youtube.com/watch?v=yFbrnFzUcOU – інтерактивний сайт когнітологів.

Теми 10–11. Лінгвокультурні концепти в мовомисленнєвій картині світу

1. Концепт як структура репрезентації знань.

2. Лінгвокультурний концепт, його особливості.

3. Лінгвокультурні концепти непередметної репрезентації. Концепт *час* у структурі поетичного дискурсу. Репрезентація концепту *краса* у поетичній картині світу українських шістдесятників. Семантична динаміка концепту *душа*.

4. Лінгвокультурні концепти предметної репрезентації. Концепт *кобзар* у мистецькій картині світу. Метафоричне вираження концепту *жінка* в українській лінгвокультурі. Концепт *птах* у національній картині світу.

5. Методика аналізу лінгвокультурних концептів.

Література

Основна

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта-Наука, 2010. 288 с.

2. Воробьев В. В. Лингвокультурология: монография. Москва: РУДН, 2008. 72 с.

3. Іващенко В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 326 с.

4. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. Київ: Плай, 2008. 273 с.

5. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: курс лекций. Москва: Гнозис, 2002. 284 с.

6. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: Академія, 2012. 285 с.

7. Сукаленко Т. Метафоричне вираження концепту *ЖІНКА* в українській мові. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 240 с.

8. Маслова В. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208с.

9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

Додаткова

1. Илиева Д. И. Ядро концепта «власть» и его приядерная зона со смежным концептом «подчинение» сквозь призму бол-

гарских паремий. *Международная научная конференция «Слово. Текст. Время – XII». Фразеология в идиолекте и системе славянских языков. К 200-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко:* сборник тезисов. Щецин (Польша), ноябрь 2012. С. 66–72.

2. Казимир І. І. Концепт *ПТАХ* у мовній картині світу українського народу: автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2007. 29 с.

3. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.

4. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Минск: ТетраСистемс, 2008. 272 с.

5. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.

6. Скаб М. Динаміка семантики концепту *душа* в українській мові. *Українська мова*. 2007. №3. С. 80–88.

7. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту *КРАСА* в поезії українських шістдесятників: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2004. 20 с.

Ресурси Googl

1. www.prometeus.nsc.ru/guide/guide/sci.ssi@linguist – посилання на ресурси з лінгвокультурології;

2. isabase.philol.msu.ru – каталог посилань із лінгвістики;

3. <http://www.humans.ru/humans/21791> – спеціалізований сайт (матеріали з проблем дискурсивного аналізу, мовленнєвої поведінки);

4. www.youtube.com/watch?v=yFbrnFzUcOU – інтерактивний сайт когнітологів.

Тема 12. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен

1. Текстоцентрична й етноцентрична концепції мовної особистості.

2. Вербально-семантичний, когнітивний і прагматичний виміри мовної особистості.
3. Креативний аспект мовної особистості.
4. Мовні засоби основних і проміжних рівнів репрезентації мовної особистості.

Література

Основна

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта-Наука, 2010. 288 с.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология: монография. Москва: РУДН, 2008. 72 с.
3. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. Київ: Плай, 2008. 273 с.
4. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология: курс лекцій Москва: Гнозис, 2002. 284 с.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: Академія, 2012. 285 с.
6. Маслова В. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

Додаткова

1. Дужик Н. С. Мовна особистість Миколи Хвильового в аспекті стилістики та історії літературної мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1996. 196 с.
2. Земская Е. А., Китайгородская М. А., Розанова Н. Н. Особенности мужской и женской речи. *Язык как деятельность. Морфема. Слово. Речь* / под ред. Е. А. Земской. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 429–492.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.

4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е. Москва: Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.

5. Кирилина А. В. Гендер и язык. Москва: Языки славянской культуры, 2005. 624 с.

6. Мацько Л. І. Мовна особистість українського словесника у світлі вимог модернізації освіти. *Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі*: монографія. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 67–74.

7. Осіпова Т.Ф. Гендерний аспект комунікативної поведінки людини: параметри вербальної й невербальної комунікації. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького національного університету*: збір. наукових праць / за заг. ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг: ТОВ «Центр-принт», 2012. Вип. 7. С. 109–119.

8. A. Bondarenko, G. Samoilenko, T.Semashko. Language personality of Vasyl Stus in the discourse dimension. *Ad alta: journal of interdisciplinary research*. Czech Republic, 2021. Volum 11, Issue 1, special XVII. P. 173–177.

Ресурси Googl

1. www.prometeus.nsc.ru/guide/guide/sci.ssi@linguist – посилання на ресурси з лінгвокультурології;

2. isabase.philol.msu.ru – каталог посилань із лінгвістики;

3. <http://www.humans.ru/humans/21791>– спеціалізований сайт (матеріали з проблем дискурсивного аналізу, мовленнєвої поведінки);

4. www.youtube.com/watch?v=yFbmFzUcOU – інтерактивний сайт когнітологів.

Тема 13. Узагальнення й систематизація знань із лінгвокультурології.

Написання есе аргументативного типу в науковому стилі.

Питання для самостійної роботи

1. Мовна та концептуальна картини світу.
2. Аксиологічна картина світу.
3. Часовий фрагмент картини світу.
4. Просторовий фрагмент картини світу.
5. Лексико-семантичний фрагмент картини світу.
6. Фразеологічний і пареміологічний фрагменти картини світу.
7. Міжмовні омоніми.
8. Фонові лінгвокультурні знання.
9. Стереотипи як лінгвокультуреми.
10. Лінгвокультурна специфіка звертань.
11. Внутрішня форма слова як лінгвокультурний маркер.
12. Легенди, їхня роль у лінгвокультурі.
13. Звичаї та прикмети як лінгвокультуреми.
14. Вірування, їхня роль у лінгвокультурі.
15. Оцінна конотація в семантиці лінгвокультурем.
16. Образна конотація в семантиці лінгвокультурем.
17. Мова й елітарна культура.
18. Мова та сільська культура.
19. Мова та міська культура.
20. Гендерний аспект лінгвокультури.
21. Молодіжні субкультури, їхнє мовне вираження.
22. Регіональні субкультури, їхнє мовне вираження.
23. Субкультури професійних груп, їхнє мовне вираження.
24. Образна парадигма в лінгвокультурі.
25. Типи культур за дистанцією до влади, гендерними особливостями, спрямованістю до мети діяльності, за ставленням до невизначеності та ін.

Питання для підсумкового контролю

1. Лінгвокультурологія як розділ мовознавства, її зв'язок з іншими дисциплінами.
2. Предмет, об'єкт, значення лінгвокультурології.
3. Завдання лінгвокультурології на сучасному етапі.
4. Лінгвокультурна компетентність як частина соціокультурної.
5. Внесок вітчизняних учених у розвиток лінгвокультурології.
6. Внесок зарубіжних учених у розвиток лінгвокультурології.
7. Методологічні основи лінгвокультурологічних досліджень.
8. Антропоцентрична епістема, функціонально-прагматична, когнітивно-дискурсивна й синергетична парадигми лінгвокультурології.
9. Принципи лінгвокультурології: експланаторності, релятивізму, функціоналізму, експансіонізму, етноцентризму, текстоцентризму, семантикоцентризму та ін.
10. Методи лінгвокультурології: компонентний, дистрибутивний, етимологічний аналіз, процедура моделювання асоціативно-семантичного поля, фреймове моделювання та ін.
11. Методи лінгвокультурології: асоціативно спрямований експеримент, синхронічний, діахронічний, історико-генетичний, типологічний, контекстологічний, контекстуально-інтерпретаційний аналіз.
12. Картина світу як базове поняття лінгвокультурології.
13. Типологія лінгвокультурних кодів.
14. Соматичний код у світлі антропоцентризму.
15. Сенсорний код у світлі антропоцентризму.
16. Темпоральний код як виразник специфіки національного світобачення.

17. Біоморфний, харчовий, артефактний та ін. коди лінгвокультури як показники специфіки мовно-концептуальної картини світу.

18. Лінгвокультурний концепт, його особливості.

19. Лінгвокультурні концепти з предметною репрезентацією.

20. Лінгвокультурні концепти з непередметною репрезентацією.

21. Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології.

22. Прецедентні феномени (імена, ситуації, тексти).

23. Архетипи як лінгвокультурні феномени.

24. Мовні етика й етикет у світлі культурних особливостей.

25. Основні види конотації, її лінгвокультурне значення.

26. Культурно конотовані групи лексики.

27. Лінгвокультурний феномен мовної особистості.

28. Мова у її зв'язках із різними типами культур.

29. Мовні засоби субкультур різних типів (вікових, професійних, регіональних, релігійних та ін.).

Наукове видання

Бондаренко Алла

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – В. М. Косяк

Підписано до друку	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman	Обл.-вид. арк. 7,87	Електронне вид.
Замовлення №	Ум. друк. арк. 11,50	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/а
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.